Šta će mi revolucija ako ne mogu da plešem?

Fond za hitne akcije za ženska ljudska prava

Džejn Beri sa Jelenom Đorđević

Šta će mi revolucija ako ne mogu da plešem?

Fond za hitne akcije
za ženska ljudska prava

Džejn Beri sa Jelenom Đorđević

Fond za hitne akcije za ženska ljudska prava (UAF) je nezavisna neprofitna organizacija sa strateškim mandatom da štiti i promoviše ženska ljudska prava davanjem pravovremenih malih grantova, i kroz inicijative za saradnju, istraživanja i publikacije. Utemeljen na ljudskim pravima i fokusiran na žene u civilnom društvu, Fond za hitne akcije pruža podršku osobama koje se bore za ženska ljudska prava i reaguju na konflikte i krizne situacije širom sveta.

Fond za hitne akcije za ženska ljudska prava želi da izrazi veliku zahvalnost na finansijskoj podršci dole navedenim donatorima. Odgovornost za sadržaj knjige u potpunosti pripadama autorkama i UAF-u.

IDRC CRDI

OPEN SOCIETY INSTITUTE

Fund for Nonviolence

Channel Foundation

Naslov originala
What's the Point of Revolution if We Can't Dance?
Jane Barry with Jelena Đorđević

Izdavač
Anti Trafiking Centar

Prevod
Milica Jeremić

Redaktura
Adrijana Zaharijević

Grafička urednica
Nataša Ljubinković

Štampa
ESCOM - Novi Sad

Tiraž: 500

Beograd, 2010

URGENT ACTION FUND
FOR WOMEN'S HUMAN RIGHTS

Čarni Ćosić
(Novi Sad, 1974-2006)

Sadržaj

Hvala vam VI

Prolog X

Uvod 1

Skidanje slojeva 6

Breme s naših pleća 9

Nezapisano 23

Kako da ostanemo bezbedne/i? 41

Generacije 54

Samo za članice/ove? 70

Posledice 79

Duhovnost 100

U slavu izdržljivosti: aktivističke strategije 107

Naredni koraci 117

Zaplešimo (Kraj) 141

Zahvalnost 142

Te pesme 143

Bibliografija 144

Reference 153

Hvala vam

Kosti

Na samom početku pisanja ovog rukopisa, Teris Basler mi je poslala neverovatnu knjigu o pisanju sa zen obrtom: *Writing down the Bones*.[1] Dva puta sam je pročitala od korice do korice za samo dva dana. Od tad stalno čujem priče o kostima. Sonja Korea nam već šezdesetih godina XX veka govori kako oseća feminizam u kostima. Emili Uc govori o tome kako je kad te ljudi mrze „do koske" zbog toga koga voliš.

To me je navelo da počnem da razmišljam o tome kakve su kosti ove knjige. O delićima koji je čine, daju joj sadržaj i suštinu. Ovo su njene kosti:

Priče više od 100 aktivistkinja iz 45 zemalja.

Devet godina rada Fonda za hitne akcije za ženska ljudska prava (UAF) – baziranog na pregledu 2256 zahteva za grantove.[2]

Iskreni, ponekad naelektrisani razgovori s aktivistkinjama koje čine srž UAF-a – Arijelom Futral, Edvinom Morgan, Emili Dejvis, Emili Uc, Džes Ren, Kili Tongejt, Džuli Šo, Kirsten Vestbi, Stefani Krebtri, Tonjom Henesi i Trenom Moja – kao i sa aktivistkinjama koje mu daju krila – Anisom Heli, Arijan Brune, Kari Murungi, Čelom Blit, Elenor Daglas, Houp Čigudu, Rejčel Verhem, Ritom Tapom, Sunilom Abejsekerom i Vahidom Najnar.

Sredstva i podsticaj Margaret Šink i sledećih organizacija: fondacija Čenel (Channel Foundation), Fond za nenasilje (Fund for Nonviolence), Program za ženska prava i državljanstvo Internacionalnog centra za istraživanje razvoja (Women's Rights and Citizenship program of the International Development Research Centre [IDRC]) i Internacionalni ženski program Instituta za

otvoreno društvo (International Women's Program of the Open Society Institute).

Aktivistkinje koje su posvetile čitanju i komentarisanju ranijih verzija ove knjige, posebno: Nensi Bilika, Teris Basler, Džindžer Norvud, Meri Džejn Ril, Džuli Šo i Suzan Vels. Anisa Heli, koja je sarađivala s nama još od najranijih konceptualnih faza knjige, intervjuisala je aktivistkinje i mnogo doprinela tekstu. Naše prevoditeljke, Šarlot Metro (francuski), Marijana Stojčić (srpski) i Nehama Džejvarden (cejlonski). Naša vredna i posvećena dizajnerka, Suzan Dejvis Čerčiz. Naš lektor, Rik Džouns koji je strpljivo i vešto klizao niz ovaj tekst...

Mnoštvo knjiga, članaka i izveštaja – premda je bilo teško naći zaista koristan materijal o duševnom zdravlju i dobrobiti aktivistkinja/a.[3]

Zahvalne smo na istaknutim, i vrlo dragocenim, izuzecima:

Pozadinu ove knjige omogućilo je pet darovitih aktivistkinja – Džo Dozima, Vesna Draženović, Nataša Himenes, Kirsten Vestbi i Emili Uc – koje su, svaka na svoj način, opisale probleme s kojima se susreće seksualna radnica, osoba s posebnim potrebama, transrodna, mlada i queer aktivistkinja. Svaki od tih eseja zalužuje knjigu za sebe.

Marina Bernal je objavila zapanjujuće iskren i praktičan priručnik o brizi o sebi i samoodbrani za aktivistkinje.[4]

Suzan Vels je iznela divna zapažanja o aktivističkom iskustvu povlačenja i transformacije u knjizi *Changing Course: Windcall and the Art of Renewal*.[5] Sintija Rotšild, Skot Long i Suzana Frajd usudili su se da nam podare neverovatnu knjigu *Izbrisano iz teksta – kako se seksualnost koristi da bi se napalo organizovanje žena*.[6]

Lepa Mlađenović već nekoliko godina priča o feminističkom aktivizmu i zdravlju – ona je skovala izraz „aktivistička krivica".[7] Aktivistkinje kao što su Bisi Adeleje-Fajemi i Pramada Menon takođe su počele da otvoreno govore i pišu o održivosti i istrajavanju u pokretima za ljudska prava.

Konačno, Jelena Đorđević i ja smo zajedno istraživale za ovu knjigu. Kada je o pisanju reč, ja sam stavila reči na papir, a Jelena ih je prožela

svojim duhom, uvidima, šarmom i duhovitošću. Zahvalne smo jedna drugoj.

Aktivistkinje

Ova knjiga predstavlja kolektivan napor i kompilaciju mnogih različitih aktivističkih glasova. Svaka aktivistkinja s kojom smo razgovarale napajala je ovu knjigu energijom, svojom snagom i iskrenošću. Ponekad smo pričale priču njihovim rečima. Često smo suštinu njihovih misli utkale direktno u tekst. Ali uvek smo nastojale da budemo dosledne onome što smo čule i osetile.

Mnoga zapažanja i zaključci u ovoj knjizi su naši. I njihov je cilj da podstaknu debatu.

Zahvaljujemo se:

Bisi Adeleje-Fajemi, Oksani Alistratovoj, Ivon Artis, Anđeliki Arutjunovoj, Barbari Banguri, Beati Baradzej, Teris Basler, Safani Guil Begum, Barbari Bergold, S. Anuši Bamini, Iman Bibars, Barbari Biljii, Vesni Bogdanović, Ejmi Bonafon, Gledis Brima, Mili Brobston, Arijan Brune, Šarloti Banč, Elizabet Kaferti, Kamali Čandrakirani, Houp Čigudu, Sonji Korei, Čarni Ćosić, Maji Danon, Emili Dejvis, Visaki Darmadasi, Krišanti Darmaraj, Džo Dozimi, Elenor Daglas, Vesni Draženović, Marti Druri, Sarali Emanuel, Dženet Ino, Sindi Juing, Ndeji Nafisatu Fažje, Rozani Flejmer-Kalderi, Arijeli Futral, Rakhi Gojal, Rebeki Gomperts, Pilar Gonzales, Džuliji Grinberg, Seli Gros, Anberiji Hanifi, Madžiti Hanifi, Anisi Heli, Mariame Heli-Lukas, Džesiki Horn, Lami Hurani, Suzan Hačinson, Peitmat Ibragimovoj, Oliveri Ilkić, Pinar Ilkarakan, En Džabar, Nataši Himenes, Menahi Kandasami, Tamari Kalajevoj, Nighat S. Kamdar, Ju-Hjun Kang, Oujporn Kuankaev, En-Lorens Lakroa, Sintiji Lavendera, Kerol Li, Dajen Lajon, Sandri Ljubinković, Djingarej Maiga, Anici Mikuš-Kos, Lepi Mlađenović, Faribi Davudi Mohajer, Janar Mohamed, Raudi Morkos, Treni Moji, Kari Beti Murungi, Bernadet Mutijen, Mariji Nasali, Džindžer Norvud, Zavadi A. Njong'o, Morin O' Liri, Dafni Olu-Vilijams, Zeini Osman, Sunil Pant, Indrakanti Pereri, Marini Pislakovskajoj, Karen Plafker, Jeleni Poštić, Evelin Probst, Sudžan Raji, Meri Džejn Ril, Igo Rogovi, Marni Rozen, Gistam Sakajevoj, Klaudiji Samajoa, Meri Sandasi, Alehandri Sarda, Eni-Sofi Šafer,

Margaret Šink, Brigit Šmid, Debri Šulc, Indiri Šrešti, Mohamadi Sidići, Durgi Sob, Sabini Talović, Upeški Tabru, Riti Tapa, Nirvali Tapej, Prizmi Sing Taru, Tini Tiart, Doroti Tomas, Luči Tizon, Čarm Tong, Emili Uc, Nađi Van der Linde, Ester Vonk, U.D.M. Sila Vati, Albertu Velsu, Suzan Vels, Kajli Venvort, Kirsten Vestbi, Katrin Vajld, Lejli Junus, Staši Zajović i Evi Zilen.

PROLOG

Istraživanje se završilo.

Čekao me je težak zadatak zapisivanja misli više od stotinu aktivistkinja iz čitavog sveta koje se bore za ljudska prava. Njihovih strahova. Njihovih nadanja. Njihove iscrpljenosti. Njihovog ushićenja.

Razgovarale smo o patnji i zadovoljstvu. Bolu i gubitku i opasnom crnom humoru. O binarnosti roda, isključivanju i nevidljivosti. Duhovnosti. O nedostatku finansija. O prepucavanju i aktivističkoj istrošenosti, izgaranju.

I sad je trebalo da isprepletem sve te misli, iskustva i promene u jednu skladnu, pitku celinu. Trebalo je da iznedrim analizu koja će pažljivo, s poštovanjem i diplomatski spojiti duboko lične refleksije i profesionalnu stvarnost koja je odveć često tmurna. Da sagradim uravnotežen, objektivan izveštaj o održavanju dobrobiti aktivistkinja za ženska ljudska prava.[8]

Trebalo je da napišem nešto nad čim čitalac/teljka neće pasti u očajanje. Niti će umreti od dosade.

I nisam znala kuda da krenem.

Ništa od onog što bih napisala nije mi zvučalo istinito. Ili je bilo suviše distancirano i hladno, ili previše lirično i idealistično. Bilo je to bez premca nešto najteže što sam pokušala da napišem.

Jako dugo nisam mogla da razumem zašto je to bilo tako teško, s obzirom na to da su sve kockice bile tu. Nije imalo smisla. Pokušavala sam, dan za danom, ali reči naprosto nisu dolazile na svoje mesto. Izgledale su izveštačeno i trapavo.

Sve dok najzad nisam shvatila. Ovo je bilo nešto lično.

Nisam mogla da provedem tolike godine razgovarajući s drugim aktivistkinjama o njihovim životima – o tome kako istrajavaju – i da pišem o njihovim pričama sa distance.

Nisam prosto mogla da postavljam pitanja o kulturi aktivizma – pitanja o samopoštovanju, želji, sebičnosti i nesebičnosti. O onome što nas nagoni da tako puno dajemo, toliko da se u tom procesu međusobno uništavamo. Ili da ostavljamo i zaboravljamo na svoje partnere/ke ili porodice, dok tragamo za svojim vizijama pravde.

Ta pitanja takođe nisam mogla da postavljam, a da se i sama ne upustim u taj haotični, komplikovani okršaj. Morala sam da pogledam u ogledalo i da se suočim sa svojim strahovima, predrasudama i krivicom.

Morala sam da dopustim da proces istraživanja održivosti i istrajnosti transformiše i moj sopstveni aktivizam – da me nagna da se suočim s problemima i pitanjima koja kod mene pomeraju granice, umesto da im dopustim da ostanu uronjena i sakrivena negde u tekstu, ili još gore, sasvim zanemarena.

Tu mislim na pitanja koja se odnose na seksualnost i želju (kakva je uopšte veza između zadovoljstva i ženskih prava?); duhovnost; krivicu i samopoštovanje; lošu frizuru i staranje o deci; bolest, prekor i smrt; strah.

To je značilo da sam morala dovesti u pitanje gotovo svaki aspekt svojih uverenja o aktivizmu. Tuđih uverenja takođe.

Na kraju, bilo je to teško i bolno putovanje. Pa ipak, bilo je i iznenađujuće slatko, duhovito i uzbudljivo.

Dok čitate ovu knjigu, očekujte neočekivano. Jer ovo je prvi put da kao aktivistkinje o ličnom govorimo – u javnosti.

To je novo.

I zbog toga se možete osetiti... Uzbuđeno. Besno. Možete osetiti olakšanje. Može vam biti vrlo neprijatno. Ali se u vama može probuditi i nada.

Sve je to dobro.

Stvari koje vas nagone da nešto osetite imaju najveću moć.

Uživajte u plesu.

Uvod

Počeci

Godine 1997, Džuli Šo, Arijan Brune i Margaret Šink se sastaju sa aktivistkinjama širom sveta da bi razgovarale o jednoj novoj, uzbudljivoj ideji: o davanju pravovremenih malih grantova za aktivistkinje koje se bore za ženska ljudska prava u kriznim situacijama.

Novac u kriznoj situaciji. Da bi se očuvala bezbednost i odgovorilo na pretnju. Ili da bi se ugrabila prilika za promenu političkog konteksta. Prijavni formular na jednoj stranici, koji se može popuniti na maternjem jeziku. Odgovor, da ili ne, stiže u roku od 72 časa. Novčani fond prebačen u roku od nedelju dana.

Do sada nije postojalo ništa slično na šta su aktivistkinje, suočene s neočekivanim i kriznim situacijama, mogle računati. Stoga je odgovor na pitanje da li treba osnovati takav fond gotovo jednoglasno bio: "Da!"

Tako je Džuli osnovala Fond za hitne akcije za ženska ljudska prava (UAF): novcem prikupljenim od drugih aktivistkinja, kao jedina zaposlena, u sobi u svom domu, potpomognuta savetodavnim odborom koji su činile aktivistkinje iz čitavog sveta.

Tokom godina UAF je rastao. Džuli ga iseljava iz svog doma u kancelariju u Bolderu, država Kolorado. Priključuju se i druge aktivistkinje i zajedno formiraju tim. One uskoro shvataju da je vreme da UAF proširi svoju sferu delovanja. Morao je da sferu aktivizma za ženska prava učini vidljivom, stvarnom i poštovanom u celom svetu.

Tako Džuli i ja 2003. godine počinjemo saradnju s Kirsten Vestbi i još 86 aktivistkinja s Kosova, iz Srbije, Sijera Leonea i Šri Lanke, na istraživanju

onog što se dešava s aktivizmom za ženska prava u zemljama koje su zahvaćene konfliktom. Zajedno smo napisale knjigu, *Osnažene kroz pobunu: aktivizam za ženska prava u konfliktnim situacijama*.[1] Tu smo opisivale kako žive i rade aktivistkinje koje se bore za ženska prava – ko su one, čime se bave, koji su im izazovi i šta im pruža podršku.

Tokom istraživanja za ovu knjigu, počele smo da otkrivamo izvesne obrasce u životima aktivistkinja za ženska prava, koji su nas istovremeno uznemirili i iznenadili. Bilo je uznemirujuće videti s čime se aktivistkinje svakodnevno nose: s visokim stepenom hroničnog stresa, izloženošću traumama i neverovatnim obimom posla.

Iznenadilo nas je, međutim, da uprkos svemu tome, aktivistkinje naprosto ne prestaju s radom.

Tada smo shvatile da moramo bolje da istražimo kako aktivistkinje uspevaju da očuvaju svoju bezbednost, zdravlje, i fizičko i emocionalno, uprkos tako velikom broju dnevnih izazova i rizika.

Jer, kako kaže Dženet Ino iz Sijera Leonea:

> *Sve mi prosto pokušavamo da se nosimo sa situacijom. Mi zapravo ne posvećujemo veliku pažnju nivoima stresa s kojima žene moraju da se nose svakodnevno u Sijera Leoneu.*

I tako smo se upustile u sledeću fazu našeg zajedničkog rada – koji smo u početku nazivale *Projektom održivog aktivizma*. To je knjiga koju držite u rukama, bazirana na pričama više od 100 aktivistkinja iz 45 zemalja.

Naši razgovori poprimali su različite oblike: formalno strukturiranih intervjua, neformalnih razgovora, i-mejl i telefonskih dijaloga, kratkih razmena u pauzama konferencija, uz piće, ili tokom tako retkih prilika za ples.

Svaka aktivistkinja donela je sa sobom još jedan delić slagalice.

Uz njih smo otkrile da pitanje održivog aktivizma postaje sve prisutnije i sve važnije.

No, pre nego što počnemo da vam pričamo o onome što smo čule, nešto se

mora reći o ovde prisutnom ružičastom slonu.

Šta se uopšte podrazumeva pod „održivim aktivizmom“?

Kako je slon dobio ime?

Održivost je beskorisna reč.

Karen Plafker mi je rekla da se njoj od te reči diže kosa na glavi. E, to me je zabrinulo.

I tačno je to – ona znači i sve i ništa u isto vreme. To je trendi izraz koji je počeo da se dovodi u vezu s previše raznih ideja, tako da je sasvim izgubio smisao: tiče se svega pomalo – održivog razvoja, poljoprivrede, životne sredine, institucija, vođstva.

Naprosto je previše neodređen. A to je za jedne izvor snage, za druge neprijatnosti.

I šta ćemo sad sa tim?

Dvoumim se: da li da joj okrenem leđa ili da je prihvatim? Da li da ponudim neko drugačije značenje i da je tako vratim u upotrebu? Kao što se dogodilo s rečima „queer“ ili „frikovi“ [9], i održivost bi mogla da se vrati na velika vrata. Mogli bismo je prisvojiti.

To ne bi trebalo da je tako važno. To je samo reč. Ali je to reč koju mi u UAF-u koristimo već dve godine. I ja sam se za nju vezala. Na isti način na koji sam privržena svojoj mački Bazil, koju volim... ali je s vremena na vreme i prezirem (ona grize).

Morala sam da rešim taj problem s održivošću. Pokušala sam da se prisetim nekih drugih reči koje koristimo.

Sagorevanje ima smisla, ali može da zvuči previše negativno. Blagostanje je fina reč, iako pomalo ima new age ton. Fraza “podnošenje stresa” bi mogla da obavi posao, ali se graniči s kliničkim žargonom.

Dakle... pretpostavljam da se održivost odnosi na to da imamo sve.

Da smo sposobne da obavljamo posao koji volimo, i da se i dalje osećamo ispunjeno i srećno u svakom delu svog života. Da se osećamo bezbedno. Povezano. Da se osećamo priznatima, poštovanima i cenjenima – zbog onoga što jesmo, podjednako kao i zbog onoga što radimo. Koliko god godina da imamo. Na šta god da smo usredsređene.

Skladan život. Autentičan. Dosledan sopstvenim vrednostima.

Nalaženje načina da se životu i radu ponovo udahne duša.

Kako ponovo udahnuti dušu?

Na početku smo nečeg važnog.

Aktivistkinjama je možda teško da govore o sebi, ali one počinju da pričaju. Ideja da je *lično zaista političko* obrnula je krug: ne samo da imamo pravo da govorimo otvoreno o stvarima koje nas se tiču „privatno“ već imamo pravo (i odgovornost) da se postaramo da se one smatraju jednako važnim za naš javni posao. To pak znači da u pokretu za ženska prava postoji snažno i sve rasprostranjenije shvatanje da je došlo vreme da blagostanje i održivost postanu *prioritet*.

Bisi Adeleje-Fajemi to lepo sažima u svom rečitom pozivu na promenu:[10]

> *Ključni nedostatak našeg feminističkog rada tiče se odnosa prema fizičkim, duhovnim i emocionalnim potrebama žena. U društvenoj i institucionalnoj areni u kojoj moramo da radimo, združeni efekti sve snažnijeg protivudara na ženski pokret, napada u medijima, kulturnih i verskih fundamentalizama, pritisaka upravljanja organizacijama i izazovi balansiranja porodice i profesionalnih obaveza, vrlo otežavaju zadatak održavanja energija pojedinačnih žena.*
>
> *Mnoge od nas su umorne, istrošene, depresivne i ljute, mnoge su prošle kroz intenzivne periode kriza, usled raspadanja veza, problema s porodicama, prokockanog poverenja, gorčine i dubokog bola.*

Postajemo sve bezobzirnije i sve više stvari radimo mehanički. I premda su mnoge toga svesne, o tome retko govorimo. Za pokret koji je ponikao iz slogana „lično je političko“, nije se mislilo o tome u kojoj je meri „lično“ i „političko“ ono što radimo jedna drugoj i jedna s drugom.

Moramo se vratiti starim feminističkim strategijama podizanja svesti i razvijanja samopoštovanja kod žena. Moramo da naučimo kako da osetimo bol i kako da razgovaramo o tome kroz šta prolazimo, umesto da ga poričemo ili tražimo utočište na pogrešnim mestima. Moramo da naučimo kako da volimo jedne druge, da poštujemo jedne druge, i što je najvažnije, kako da u tome istinski uživamo.

Želimo da ponovo udahnemo dušu u naš pokret.

Jedan od načina da se to uradi naprosto je sledeće. Počele smo da razgovaramo o sopstvenoj održivosti kao aktivistkinje. Stavi lično na sto. Suprotstavi se tabuima. Postavi pitanja, čak iako na njih sada nema odgovora.

Počinjemo razbijanjem tišine.

SKIDANJE SLOJEVA

Većina aktivistkinja ne voli da govori o sebi.

Satima mogu da pričaju o fundamentalizmima, o problemu s novcem, o tome kako da se zaustavi rat ili o nasilju nad ženama. O tome su mnoge govorile javno. Pisale su knjige i članke. To je suština njihovog rada.

Bilo je, međutim, mnogo teže ubediti aktivistkinje da govore o sopstvenim nadanjima, strahovima i brigama.

Kada smo Jelena i ja počele da intervjuišemo aktivistkinje o tome kako se održavaju i istrajavaju, neke su bile zbunjeno, neke frustrirane.

Na primer, tokom jednog grupnog intervjua u Šri Lanci, pošto smo raspravljale o tome kako izlaze na kraj sa stresom, jedna aktivistkinja me je prekinula i rekla:

> *Vidi, ne kapiram – kakve to veze ima s našim radom? Šta ti u stvari hoćeš da kažeš?*

Za njih su stres, premor, pa čak i bezbednost bili njihova privatna stvar – nepovezana sa pravim aktivističkim poslom.

Jer to su pitanja koja ne ostaju zapisana.

O njima ne razgovaramo, niti o njima pišemo, jer su ona naprosto previše privatna. Previše nežna. Ili, kao što Anisa Heli ističe, ona deluju suviše „nebitno“ u političkim kontekstima rata, premlaćenih tela i diktatura.

U pravom diskursu ljudskih prava za njih nema mesta.

I tako se u početku veći deo naših razgovora o održivosti i istrajavanju kretao od udobnog, poznatog terena. Prvo, javni sloj aktivističkih briga. I to obično iz organizacionog, pre nego iz ličnog ugla.

Počinjemo od suštinski neodrživih obrazaca finansiranja – Džo Dozima to

naziva paradoksom „jeftine radne snage“. Reč je o tome da najveći broj grantova ne može da pokrije ni one najelementarnije, ključne troškove, u šta spadaju razumne plate, beneficije i mere bezbednosti.

Govorimo o tome kako je iscrpljujuće obezbediti novac jer je većina raspoloživih fondova uglavnom kratkoročna, određena projektom, i praćena prevelikim brojem dodatnih zahteva.

Kako spoljašnji svet deluje obnevideo prema dobrom delu aktivističke borbe za ljudska prava.

No, posle izvesnog vremena, skinule smo te javne slojeve. Uspele smo da odemo iza priče o finansiranju, organizacijama, političkom.

A onda je počelo da se pomalja „ja“. Aktivistkinje počinju da govore o ličnom. Mnoge su to doživele kao iznenađenje i olakšanje, kao što nam je Sudžan Raj rekla u Nepalu:

> *Jako je lepo kada možeš da pričaš. Jer niko nas ne pita ništa u vezi s ovim stvarima. Pričamo o drugima, ali nas niko ne pita kako se mi osećamo.*

I tako su se razgovori nastavili. I najzad okrenuli ka našoj održivosti, na nešto što je, kako nas Pramada Menon podseća, vrlo retko u aktivističkom svetu:[11]

> *Postoji takođe pitanje održivosti, a kada kažem održivost, ne govorim o finansiranju već o zaposlenima. Mislim na sve koje ovde sedimo i radimo na pitanjima ljudskih prava.*
>
> *Ali mi nikad ne razmišljamo o sopstvenoj održivosti.*
>
> *Od 365 dana u godini, mi provedemo 200 u putu. Promenile smo nekoliko vremenskih zona; zaboravile kako izgledaju naši najmiliji. Naša deca odrastaju uz našeg/u partnera/ku, a oni se pitaju zbog čega smo ih uopšte rađale.*
>
> *Za nas je pitanje kako da održimo sopstvene živote, odakle da iscrpemo energiju i kako da tu promenu prenesemo na neka druga mesta.*

Mi neprestano pričamo o održivosti drugih ljudi, ali o svojoj sopstvenoj nikada.

Šta još brine aktivistkinje? One nam ovako odgovaraju:

Brinemo se zbog... Tuge. Bezbednosti. Cipela. Seksa. Porodice. Tranzicije. Izmoždenosti poslom. Priča koje ne možemo da izbijemo iz glave. Sastavljanja kraja s krajem. Zbog toga što ne znamo šta će biti sledeće. Šta će biti sa našom decom? Brinemo se oko toga kako da steknemo poštovanje... i kako da ga zadržimo. Zbog krivice. Odgovornosti. Zbog toga kako da ostanemo bezbedne.

I najzad, zajedno smo napravile pun krug i sledeću vezu: brige oko toga kako ćete prehraniti porodicu ili kako ćete u penziju bez penzije, jednako su važne kao i brige oko toga kako ćete naći finansijska sredstava ili kako ćete se boriti protiv državno sponzorisanog nasilja. Sve su to delovi jedne iste jednačine održivosti.

Ne može se reći da se javno i lično samo međusobno podupiru. Oni su u neraskidivoj vezi.

No, hajde da počnemo od početka.

Breme s naših pleća

Pobuna[12]

Kako počinje:

Negde u svetu, recimo u Šri Lanci, žena se budi. Leži u krevetu i gleda kako se sunčevi zraci probijaju kroz žutu zavesu. Kao i svakog drugog jutra u poslednjih pet godina, organizuje predstojeći dan u glavi: očisti kuću, pripremi doručak, nahrani kokoške. I onda, kao i svakog drugog jutra u poslednjih pet godina, zatvara oči i priseća se.

Isprva se primiču polako, kratki odbljesci sićučnih, izboranih ruku obmotanih oko njenih, miris prvih kožnih cipela. A potom brže. Uštirkana školska uniforma i prvi pad pomešan s poderanim kolenima i streljajućim kestenjastim očima.

A onda kreću pitanja, kao i uvek. Da li mu je hladno? Da li je sam? Da li je živ?

I šta uopšte znači „nestao“? To je prevara. Neodlučnost između jednog i drugog. To su razbacane kosti po dolini. Ili bat prstiju na vratima i njegov osmeh, njegov dah na obrazu...

Dosta je bilo, pomisli ona. Vreme je za ustajanje.

I baš kao i svakog drugog dana u poslednjih pet godina, ona prolazi kroz svoju jutarnju rutinu, zadržavajući vreme dok se nešto ne desi. Uključuje vesti: iako je drugi dan, priča je ista. Sukobi u Džafni. Rasute porodice posle cunamija i dalje ne gube nadu.

Isključuje vesti, oblači se i kreće ka starom komunalnom centru, smeštenom u jednoj sobi. Tamo odlazi svakog jutra da poseti svoje prijateljice. Druge majke koje čekaju da im se sinovi vrate kući. Povezuje ih isto predvorje pakla.

Pijucka sladunjavi čaj i gleda oko sebe. Isto kao i svakog jutra.

I odjednom žamor zamire, i ona ostaje sama s jednom jedinom mišlju. Topla je i slatka i jaka. Počinje da kuca polako, a onda sve brže i brže, sve dok se nešto ne oslobodi unutra, i ona tada zna:

Dosta. Nema više čekanja. Vreme je.

Okreće se ka prijateljicama i gleda ih drugim očima. Sve izgleda drugačije. Postoji odgovor. Možemo nešto da uradimo. Možemo da ustanemo i zahtevamo da znamo šta se dogodilo. Možemo da se suprotstavimo strahu. Strahotama koje je ovaj rat doneo. Strahotama za koje su odgovorne naše vođe.

Možemo da se suprotstavimo onima koji su odgovorni. I da najzad zatražimo odgovore. Gde su deca koju ste nam uzeli? A ako oni ne budu hteli da nam odgovore, možemo same da krenemo da ih tražimo. Na sever. Da posetimo druge majke. Da saznamo istinu. Možemo da kanališemo svoj bol i bes kroz solidarnost.

Više ne moramo da čekamo. Možemo da delamo.

I tako to počinje...

Razgovor o strasti

Počeci mogu da budu usamljeni.

Oni počinju vizijom. Strašću. Nagonom. Hrane ih diskriminacija, rat, nepravda... neodložna situacija koja zahteva *da se izrazi ono što mislimo, da se kaže... dosta.*

I obično se svodi na to.

Kao što kaže Rakhi Gojal:

> *Ovde nas dovodi strast. Mi osećamo strast za promenom ovog sveta za žene. Mi znamo da je to neodložno – mora se uraditi danas. Ta nam strast omogućava da joj se u potpunosti predamo.*

I tako uzimaš ono što imaš – vreme i energiju i ono malo novca koji možeš da prikupiš – i počinješ nešto da gradiš.

U početku, koristiš sopstveni dom kao kancelariju. Koristiš svaki slobodan čas koji imaš da bi radila na organizovanju, često pošto završiš sa svojim stalnim poslom i pošto su svi ostali već u krevetu.

Polako ti se pridružuju i druge aktivistkinje. Obično uz malu ili nikakvu novčanu nadoknadu.

Zajedno nastavljate da gradite i stvarate. Koristite ono što je izraslo iz vaše ideje, i idete dalje. Da biste nešto promenile. Suprotstavljanjem diskriminaciji u svim njenim pojavnim oblicima. Nalazite nestale. Pružate sklonište od nasilja. Pomažete ljudima posle zemljotresa. Menjate zakona. Dolazite do najmračnijih, skrivenih mesta na kojima se odigrava zloupotreba ljudskih prava: do izbegličkih kampova, zatvora ... Ili je otkrivate u susednoj kući.

I kada konačno nađete načina da obezbedite spoljašnju podršku i novčana sredstva, vaša motivacija i strast da dovršite pravi posao toliko je snažna, da isprva tražite novac samo da biste radile još. Još inicijativa, još posla da bi se doprlo do više ljudi.

Novac kojim bi se isplatile plate od kojih se može živeti, koji bi obezbedio zdravstveno osiguranje, obdanište, najam kancelarijskog prostora, obezbeđenje, obuku, odmor... e, to bi već bio luksuz.

Kada ima toliko toga da se uradi, odakle vam pravo da plaćate za sopstvene potrebe? Odbijate od ovoga ili onoga, radite više sati noću, snalazite se i bez novca. I to vam nekako polazi za rukom – iako podmećete samo svoja pleća.

Ta vrsta organizovanja je neverovatna. Izuzetno je moćna, fleksibilna, osetljiva, zasnovana na stvarnim pitanjima i problemima, i u suštinskoj vezi sa zajednicom.

Za mnoge je to, međutim, takođe početak jednog zatvorenog kruga koji će na kraju ugroziti njihovu sposobnost da rade bezbedno i održivo.

Pošto ste sve izgradile same, ti neverovatni doprinosi koji se tiču vremena, energije i sredstava – prava cena vašeg rada – ostaju skriveni.

Pošto pravi troškovi aktivizma ne predstavljaju faktor prvih zahteva za podrškom, stvara se veštački utisak da se neverovatna količina posla može obaviti uz male količine novca.

Tako aktivizam postaje bagatela.

Jeftin posao

Svako voli kad nađe nešto jeftino. Govorimo o onom istančanom, slatkom osećaju zadovoljstva kad pronađete nešto što ste baš želeli, a za to platite upola manje no što zbilja vredi.

Ali evo o čemu se radi.

Kad svaki put nabasate na jeftinu robu, ona počinje da gubi ono što je čini posebnom. Taj osećaj vrednosti. Počinjete da očekujete da ćete uvek proći po toj ceni. Ako neko zatraži više, negodujete.

To je veliki problem s aktivizmom.

Postavljamo preniske standarde. Aktivizam prolazi jeftino.

Mnogi (mada ne svi) donatori vrlo su se rano privikli na te veštački niske cene – nema troškova režija, plate su niske, ako ih uopšte ima, nema beneficija, nema penzija.[13] Svakako, nema ni mera za zaštitu bezbednosti, na šta nas podseća Bernadet Mutjen:

> *Kad donatori nerado daju novac za nešto tako osnovno kao što je ručak dok radimo u seoskim krajevima, zar mislite da bi platili za našu bezbednost?*

Menaha Kandasami kaže nešto slično, objašnjavajući kako se tokom pregovora s predstavnikom jedne fondacije upinjala da objasni potrebu za bezbednim transportom u oblastima Šri Lanke koje su zahvaćene sukobima:

> *Donator je neumoljivo dovodio u pitanje moju potrebu da u tamilske krajeve odem automobilom. Insistirao je na tome da će moped biti sasvim dovoljan. Pošto sam uspela da ga ubedim, naglašavajući sve rizike po bezbednost – on se upustio u raspravu o tome koliko nam je litara benzina potrebno...*

Takva scena je postavljena odavno. I sada svi naprosto očekuju bagatelu.

A to pak znači da kada najzad zatražimo ono osnovno što će nam omogućiti da naš rad obavljamo na bezbedan, priseban, održiv način, vidimo da to ne može da se ostvari lako. Ako se uključe pravi troškovi time se samo povećava ona neprijatna budžetska crta, koju nazivamo „režijom".

Iz perspektive donatora, ako novac ode na plate i troškove režija, onda će sve to biti preskupo. Kako ćemo uspeti da nastavimo da finansiramo toliko projekata? Moraćemo da radimo manje. A to bi nam se manje isplatilo. Zar ne možete da nastavite da radite sve besplatno kao što ste uvek radile? Ili ćemo prosto morati da nađemo drugu grupu koju ćemo finasirati, grupu koja ne traži novac za te „dodatne troškove". Možda ćemo to morati sami da uradimo. To i ne može da bude baš tako teško...

I na kraju se to svede na ono što zaista cenimo. Na ono što prepoznajemo kao važno.

Isto tako, time samo osnažujemo uverenja koja prožimaju svaku kulturu, uverenja koja su stara koliko i vreme. Da je rad koji obavlja žena privatan i lagan. Da to zapravo uopšte i nije rad. U prirodi je žene kao majke i kćerke da brine o drugima... da gradi mir u porodici.

Pa, nije li onda čitav naš aktivizam samo lepo, prirodno proširenje svega toga?

Aktivistkinje su zauzete svojim poslom, i ostaje im malo vremena i energije da se bore protiv tih čudnih, duboko ukorenjenih ideja.

I da učine svoj rad na ljudskim pravima vidljivim i cenjenim.

Blaženstvo

To nas ponovo vraća novcu.

Ovog puta govorimo o načinu njegovog prikupljanja. S ponosom. Kao jednaki partneri. O novcu koji se dobija naprosto zato što je rad bitan. Taj rad se poštuje i ceni.

Zamislite svet u kojem ništa ne tražite nego dobijate poziv da predate svoj predlog projekta. Od vas se ne traži da pišete nešto složeno, recimo ne više od dve strane. Na vašem maternjem jeziku. Predlog projekta za višegodišnje osnovno finansiranje – uključujući i beneficije, penzije, novac za bezbednost. Dobijate odgovor za samo nedelju dana. Govoreći o vremenu, i mesec dana bi bilo neverovatano.

To bi zbilja bilo ravno blaženstvu.

Ali dešava se i to. Takav vid finasiranja obično nude drugi/e aktivisti/kinje, koji/e delaju kao nezavisni donatori. Ili je nude aktivisti/nje koji/e rade u progresivnim donatorskim organizacijama, fondacijama, čak i u nekim vladinim institucijama.

To su retki i dragoceni izuzeci. Zbog njih rad ne prestaje.

Ostatak vremena provodimo u užasno teškoj borbi.

Brokoli aktivizma

Moja petogodišnja kćerka, Džulijet, prezire brokoli. Moramo da ga uvaljamo u kečap da bi ga nekako pojela. O tome se uvek pregovara. Džulijet to nekako istrpi da bi mogla da se posveti pravom poslu – pravoj hrani. Ukusnim viršlama ili špagetima. Možda i pudingu... ali samo pod uslovom da pojede brokoli.

Mnoge se osećamo isto kad treba da prikupljamo novac. To je ono što naprosto želimo što pre da preguramo kako bismo mogle da se posvetimo

pravom poslu... pravim stvarima.

I izluđuje nas jer je to često teško. Neprijatno je i ponižavajuće. To je zahtev da nas priznaju, da nas cene.
Kada neko uloži novac u vaš rad, time vam govori da misli da je taj rad bitan, da ima neku vrednost. Suočimo se s tim: kada se vaš posao ne da razlučiti od vašeg života i onoga što volite, onaj ko ga plaća vam govori da li vi vredite ili ne.

Može biti uvredljivo kada stalno morate da pravdate nešto tako važno – i tako lično, kako nam objašnjava Krišanti Darmaradž:

> *Ulazimo u ovo iz strasti da sarađujemo sa ženama. Ali kad si liderka, kada si na visokoj poziciji, tvoj posao je da obezbediš novac.*
>
> *Mnoge od nas u tome sagore. Taj proces je stresan. U redu, to je deo našeg posla, ali potreba da se svoj posao pravda i da se stalno dokazuje zašto je to ženama potrebno...*
>
> *To naprosto postaje uvredljivo posle izvesnog vremena.*

Mi, međutim, ne prestajemo da tražimo novac, zato što je to tako važno. I vredno je bola.

Ništa ne može da ublaži udarac koji proizvede jedno „ne“. Iako se na to naviknemo. Ali kada je odgovor „da“: ta potvrda je zbilja neverovatna. No, to „da“ uglavnom prate i neki dodatni zahtevi. I do njega se mora preskočiti nekoliko obruča.

Plesom do večere

Kada počneš da razgovaraš s aktivistkinjama o održivosti, jedna od prvih stvari u priči je novac.

Ples s donatorima.

Obruči koje moraš da preskačeš da bi uspela da održiš svoj rad.

Najpre, onaj zaista težak deo. Moraš da pronađeš donatore koji su voljni da podrže aktivizam koji se bori za ženska ljudska prava. A potom moraš da nađeš način da se predstaviš... u nadi da će to biti neko ko će za tebe imati interesovanja duže od nekoliko meseci.

Kad se ta veza jednom uspostavi, otkrivaš da su kriterijumi za finansiranje i formati za predloge projekta obično dugi, složeni i birokratski, i da su vrlo retko napisani na tvom maternjem jeziku.

Potom, moraš da se zadovoljiš oblikom finansiranja koji je u ponudi. Najčešće je reč o finansijama koje pokrivaju *samo projekte*. Takva ponuda, dakle, ne pokriva osnovne troškove, kao što su kirija, plate zaposlenih i beneficije.[14]

Često je takođe reč samo o *kratkoročnom finansiranju* – na tri, četiri meseca, ponekad na godinu dana, ako zaista imaš sreće. Oni koji su odista srećni mogu da računaju na finansije koje traju i nekoliko godina, možda čak i tri. Ali to je baš retkost.

Da biste ostale na površini, morate da pronađete više različitih donatora, što pred vas postavlja još jedan skup izazova, kao što nam objašnjava Anisa:

> *Održivost organizacije povezana je sa sposobnošću da naše finansijske izvore učinimo što raznovrsnijim. Različiti donatori imaju različite cikluse u toku godine. Što znači da veći deo našeg vremena provodimo pišući predloge projekata za prikupljanje sredstava i izveštaje donatorima.*

Tako aktivistkinje upadaju u klopku beskrajnog rada na prikupljanju sredstava.

I kad si uspostavila veze s donatorima, uspela da shvatiš procese apliciranja i popunila sve neophodne formulare, shvataš da se na odgovor može čekati mesecima. U međuvremenu aktuelni projekti ostaju bez novca.

Pošto nemaš novca za obuku osoblja, ni za razvijanje veština i istraživanje opcija finansiranja, na kraju trošiš ogromnu količinu energije da bi sama odradila prikupljanje sredstava.

A onda natrčiš na dodatne zahteve...

Dodatni zahtevi

Aktivistkinje uvažavaju podršku odakle god da dolazi. Ali kada je prate neizvodljiva očekivanja, vidljivi ili nevidljivi zahtevi, onda ona i sama postaje deo problema.

Kao primer za to mogu nam poslužiti posete donatora koji finasiraju projekat, koje se mogu organizovati samo uz neverovatne napore i crpe dragocenu energiju i sredstva.

Ponekad osobe koje rade za donatore namerno zloupotrebljavaju svoju poziciju. Od jedne aktivistkinje je zatraženo da ugosti donatora u svom domu; on se potom raskalašno služio pićem, ispitujući je sve vreme „da li se agencijski fondovi troše za kupovinu aparitiva“ (a ona ih je zapravo kupovala svojom teško zarađenom platom).

I na kraju, postoji zloupotreba moći na institucionalnom nivou – kada vladini donatori namerno žele da ograniče i kontrolišu borbu za ljudska prava, dovodeći u vezu njegovo finansiranje sa svojom spoljnom politikom.

Primera radi, polisa Sjedinjenih Američkih Država prema Meksiko Sitiju – poznatija kao zakon o globalnoj zabrani (*Global Gag Rule*)[15] – zabranjuje finasiranje grupa širom sveta koje nude usluge u oblasti porodičnog planiranja, uključujući i abortus. Nadalje, grupama koje prihvataju pomoć američkih donatora uz ta ograničenja, odriče se pravo da koriste sredstva finansiranja koja dolaze izvan SAD, kako bi pružale usluge legalnog abortusa ili savetovanja, ili za lobiranje za legalizaciju abortusa u sopstvenim zemljama. Usled toga su se brojne grupe za planiranje porodice širom sveta ugasile ili su bile primorane da suze opseg svojih usluga, ne ostavljajući ženama bolji izbor od toga da se podvrgnu nelegalnom abortusu ili da se suoče s neželjenom trudnoćom.

Za primer se takođe može uzeti i Klauzula o prostituciji (*Prostitution Loyalty Oath*), koji obavezuje inostrane nevladine organizacije i one sa sedištem u Sjedinjenim Američkim Državama koje primaju globalnu pomoć za borbu protiv AIDS-a i/ili protiv trgovine ljudima iz američkih resursa, da usvoje posebne polise kojima se otvoreno izjašnjavaju protiv prostitucije. Ove

polise i zabrane imaju brojne pogubne posledice po delotvornu prevenciju HIV-a, zaštitu ljudskih prava i promociju zdravlja u javnosti.[16]

Dokaz o kupovini

Donatori sve češće traže dokaz. Dokaz da borba za ljudska prava ima nekakvog uticaja, da vodi konkretnim promenama. To je u redu.

To takođe menja način na koji sarađujemo, kao što nam objašnjava Marni Rozen:

> *Filantropske organizacije su se promenile. Ranije je bilo najvažnije koliko možemo da uradimo i da ostanemo zdrave u organizaciji. Ali tako je bilo nekad. Sada se koncentrišu na efikasnost.*

Donatori od grupa za ljudska prava sve više očekuju da napuste svoje grassroots početke, da „napreduju“ ka profesionalnom statusu i da koriste oruđe svojstveno sferi biznisa za procenu i izveštavanje o svom radu, zato što su to korporativni modeli koje poznaju i veruju u njihovu delotvornost.

The Association of Women in Development (AWID) nedavno je to nazvala *„korporativizacijom zajednice donatora“*. One objašnjavaju kako taj trend uvećava posao aktivistkinja, stvarajući još veću distancu između aktivistkinja i donatora:[17]

> *Tokom protekle decenije došlo je do izražene transformacije donatorskih agencija u cilju veće efikasnosti, specijalizovanosti i orijentisanosti ka ishodu. Modeli korporativnog menadžmenta našli su mesto u razvojnoj saradnji, dobrotvornim društvima, organizacijama koje se zalažu za socijalnu pravdu i filantropskim organizacijama, što je donelo i dobre i loše rezultate.*
>
> *U izvesnom smislu, donatori priznaju da su doprineli razvoju sistema koje odlikuju prekomerne procedure, baze podataka, ciljne grupe i višeslojni procesi donošenja odluka, do te mere da se proces dodeljivanja grantova sveo na susrete s onima koji ih troše, štikliranje određenih polja i popunjavanje složenih i standardizovanih prijavnih formulara.*

> *Takođe je pomenuto da su se partnerstva među donatorima koja su se godinama razvijala našla pod ozbiljnim pritiskom, i da interakcijama među donatorima sve više dominiraju direktive koje se odnose na administraciju i donatorske agende nego otvoreni dijalozi o strategiji, ambicijama ili shvatanja rada onog drugog.*

Ali borba za ljudska prava jednostavno ne funkcioniše tako. Ona nije korporativna. Ona se ne da ukalupiti u model razvoja. Ne postoji univerzalni model koji se može primeniti na sve od reda.

Da bi bio zbilja delotvoran, aktivizam mora da bude fleksibilan. To znači da se aktivistkinje/i pojavljuju u različitim formama.

Ponekad je aktivizam izuzetno organizovan i strukturiran. U tom slučaju, često je reč o višim profilima rada na ljudskim pravima s kojim je javnost upoznata, na čijem su čelu Amnesty International, Human Rights Watch ili Svetska organizacija za borbu protiv torture (World Organisation Against Torture).

Međutim, borba za ljudska prava je daleko češće nestrukturirana i fluidna, na nove i stare izazove reaguje takoreći kao klima i oseka. Poput grassroots pokreta, ili spontanih protesta, ili usamljenih aktivistkinja/a koji rade u izolaciji, u senci:

> *Žene sve više i više rade u mrežama u senci gde ženski pokret nije održiv. One nisu deo gradskog meteža nego posećuju mesta gde se švercuje drago kamenje, gde dolazi do trgovina ljudima, gde se preprodaju ljudski organi. Ili su u sred neke nedođije...* (Arijan)

Aktivistkinje koje rade na nekoj formi ljudskih prava u mnogim zemljama moraju da se klone javnosti. Ako bi se isticale, bile bi u opasnosti. Takav je slučaj s aktivistkinjama koje se bore protiv genitalnog sakaćenja žena u Maliju ili Sudanu, ili prate i izveštavaju o torturi i nestancima ljudi u Čečeniji, ubistvima iz časti u Iraku i Pakistanu, ili o kršenju prava queer osoba u mnogim delovima sveta:

> *Queer aktivizam je u tolikim zemljama tako marginalizovan da mnoge grupe moraju da se drže potpuno van očiju javnosti. One zbog toga često nemaju nikakvu podršku, nisu registrovane, verovatno su*

> *„neprofesionalne“ – i u očima mnogih nemaju „strategiju“. Sve te stvari donatori obično ne vole ili ne mogu da finansiraju.* (Emili)

Ponekad, u nekim od zemalja (na pamet nam odmah padaju Uzbekistan i Burma), vlade, neprijateljski nastrojene prema nezavisnom aktivizmu, čine sve da ga potisnu iz javnosti, kako objašnjava Arijan:

> *Danas vidimo da je sve više mesta gde su nevladine organizacije zabranjene, a ženskim grupama nije dozvoljeno da funkcionišu.*

Ne postoji, dakle, jedna, formalna struktura aktivizma za ženska prava. A za mnoge grupe struktura uopšte i ne predstavlja krajnji cilj.

Da bismo zaista dovele do promene, potrebna su nam oba kraja „profesionalnog“ spektra... i sve ostalo između.

A promena, u svetu ljudskih prava, zahteva vreme. Kao što nas Elenor Daglas podseća, ne možemo obećati da će se revolucija završiti za tri godine, uz pilot istraživanje i finalnu evaluaciju projekta. To se tako nikad ne dešava.

Niti do promene dolazi zahvaljujući samo jednoj jedinoj aktivistkinji, jer kao što Anisa kaže:

> *Mi ovde govorimo o procesima društvene promene. Procesima koji iziskuju neprekidne napore od čitavog niza branitelja/ki ljudskih prava koji rade u raznovrsnim oblastima. Kako možemo da tvrdimo da naša grupa ima najvećeg „uticaja“ na obavljeni posao, a da se pritom ne izložimo riziku poništavanja teškog rada drugih činilaca i saveznika?*

Bi-Bip

I šta je onda to što sav taj težak posao čini vrednim truda?

Uspeh.

I to ne moraju da budu veliki uspesi, poput osvajanja prava glasa ili univerzalnog priznanja da su ženska prava ljudska prava (u Beču

1993. godine i Pekingu 1995. godine).

Za Iman Bibar to se može svesti na osmeh zahvalnosti pošto je njena organizacija predvodila kampanju za promenu egipatskog zakona o nacionalnosti.

Trena Moja taj uspeh prepoznaje u izjavama aktivistkinja širom sveta o tome koliko su važni grantovi UAF-a:

> *Šta mi daje snagu da idem dalje? I-mejlovi i izveštaji organizacija kojima smo odobrile grantove, koji govore o uspesima i zahvaljuju se na grantovima. Od toga se uvek naježim i pođu mi suze. Ili kad u novinama pročitam o nekom kome smo dodelile grant, ili vidim poznata lica u vestima, znajući da smo mi obezbedile sredstva za njihov cilj. Ili kad čujem od donatora koliko cene ono čime se bavimo.*
>
> *Mali pozitivan fidbek daleko se čuje.*

O tome se radi: zadovoljne smo malim dozama uspeha. Ne moramo čak ni da ih dobijamo svakog dana.

Ali nam treba, gotovo uvek, potvrda da je naš rad bitan. Da nekome nešto znači. Da je važan.

Taj osećaj uspeha može biti vrlo ličan. Nešto što ne zna niko sem nas, nešto toplo i svetlo što uspevamo da ušuškamo u svom srcu da bismo u tome uživali kad nam dođe.

Ponekad nam je potrebno javno izražavanje uspeha. Da osetimo da nas cene kolege/inice, naša zajednica i spoljašnji svet. Da budemo *priznate*.

Priznanje se može javiti u mnogim oblicima: može biti nagrada. Poziv kolege/inice koji/a vam čestita na uspehu. Postavljanje prve žene u istoriji Nepala u komitet za planiranje. Izraz zahvalnosti. Pomen. Status konsultantkinje u Ekonomskom i socijalnom savetu Ujedinjenih nacija (ECOSOC). Poziv na konferenciju. Dobijena čokolada od žena iz inostranstva. Višegodišnje finansiranje. Protestno pismo prijatelja/ica širom sveta upućeno vladi koja te je uhapsila. Međutim, često je *priznanje naših saradnika/ca* nešto što nam najviše znači.

Priznanje ti daje snagu i energiju da nastaviš dalje. Ponekad priznanje može čak i da spasi život.

Ali ima tu jedna caka.

Tanka je linija između priznanja i samopromocije. Borbe za određenu stvar i nastupa pred publikom.

Trubeti na sav glas o sebi jedan je od neizrečenih smrtnih grehova aktivizma. U redu je i obično je dobrodošlo kada to čini neko drugi o tebi. Ali kada ti to sama radiš, e to je onda malkice ... neprimereno. Grandiozno. Sebično.

Većina aktivistkinja izbegava publicitet. One u suštini ne traže veliko priznanje. Naučile su i da ga ne očekuju. To je još jedan deo aktivističke kulture.

Mnoge pravi posao – „čist posao“ – vide u delanju, a ne u priči o delanju. Ako je rad dobar, priznanje sledi. Njega ne treba tražiti.

To je jedan od razloga zbog kojeg na svaku poznatu aktivistkinju dolazi doslovno hiljade drugih za koje nikada nećete čuti.

U tome takođe treba tražiti razlog zbog čega aktivistkinje tako malo pišu i govore o sebi. Čak i pod pretpostavkom da imaju dovoljno vremena za razmišljanje i pisanje, da li bi im bilo baš prijatno da pišu o sebi samima? Ponekad je odgovor potvrdan, uradile bi to. I to bi bio blagoslov, jer su aktivističke priče žive, bogate, fantastične, duhovite, neverovatne.

Ali se skromnost i povučenost obično isprečе na tom putu.

I tako se taj ciklus nastavlja.

U javnoj sferi je tako malo onog što istinski veliča, priznaje i vrednuje aktivizam za ljudska prava. U svoj njegovoj širini, dubini i snazi.

Upravo to onemogućuje da se razveje ova zapanjujuća tišina o nekim od najznačajnijih svetskih pokreta za promenu.

Nezapisano

Gomilanje posla

Oksana Alistratova je vrlo snažna, motivisana aktivistkinja koja vodi antitrafiking centar u Moldaviji. Kada smo se prvi put srele u Dablinu, na sastanku branitelja/ki ljudskih prava u organizaciji Front Line-a[18], uspela sam da izvučem intervju od nje u pauzi između dve sesije. Pošto smo satima razgovarale o njenom poslu, životu i bezbednosti, upitala sam je kako sa svim uspeva da izađe na kraj. Zastala je i rekla:

> *Pa, ne spavam. Jedino se naspavam kad dođem na konferenciju kao što je ova.*

Izgleda da Oksanin odgovor sažima iskustva gotovo svih aktivistkinja koje smo intervjuisale. Širom sveta, u svim sektorima aktivizma, aktivistkinje traže više vremena. Sve one neprestano nastoje da izbalansiraju previše posla i premalo novčanih sredstava i nikada dovoljno vremena za odmor.

Kada sam počela da pišem, mislila sam da će ovaj odeljak o uzrocima prekomernog rada biti kratak. Na kraju krajeva, činilo mi se da je reč o jednostavnom, jasnom problemu. Rad aktivistkinja je potplaćen, što znači da nikad nemaju dovoljno sredstava (vremena, novca, osoblja i opreme) da bi se uhvatile u koštac sa kršenjem ljudskih prava u svojim zemljama. Slično tome, nemaju ni dovoljno sredstava da bi sebi dozvolile da naprave pauzu i odmore se. Kraj priče.

Međutim, kao i sve drugo što smo doznale o istrajavanju i održivosti aktivistkinja, ni ovo se nije pokazalo tako prostim.

A tiče se obično donošenja izbora.

Nikad dovoljno

Prekomeran rad je prvi u nizu paradoksa vezanih za održivost. Iako su aktivistkinje duboko zabrinute i pod velikim stresom zbog velike količine posla koji moraju da obave, one gotovo *univerzalno prihvataju taj nivo rada kao neizbežnu činjenicu aktivizma.*

Tipičan je slučaj da jedna osoba obavlja onoliko poslova za koje bi inače bilo potrebno nekoliko ljudi. Ona, s jedne strane, upravlja onim zadacima koji čine osnovu aktivizma, kao što su obezbeđivanje sredstava, pisanje izveštaja, organizovanje osoblja i logistike. S druge strane, ona istovremeno pruža podršku i usluge, zastupa druge – savetujući žrtve nasilja, nalazeći nestale, učestvujući u parnicama na sudu i koordinišući mirovne demonstracije.

Aktivistkinje očekuju da će posla biti puno – to je deo nagodbe. Čak i ako je neki posao završen, ili ga na sebe preuzima neko drugi, većina aktivistkinja to vreme neće iskoristiti da se odmori ili da se usredsredi na preostale zadatke nego će se prihvatiti još posla.

Uskoro sam shvatila da sebi postavljam pogrešno pitanje. Ne treba da znamo šta je to što uzrokuje prekomeran rad. Pre bi trebalo da se zapitamo *„zašto aktivistkinje dosledno odlučuju da na sebe preuzmu tako mnogo posla?“*

Odgovori nas vode ka suštini borbe za ljudska prava. Borba za ljudska prava podrazumeva hvatanje u koštac s najvećim i najsloženijim izazovima u životu – s nepravdom, nasiljem, diskriminacijom i patnjom – sve to je komplikovano, zbrkano i zbunjujuće. I svakom ko o tome razmišlja, taj posao deluje kao da nema kraja.

U ovom svetu u kojem potreba za promenom nikako ne jenjava, aktivistkinje se uvek bore s osećajem da nikad ne mogu da urade onoliko koliko bi želele. Kako ističe Anisa:

> *Poslu izgleda nikad kraja. Poput Davida i Golijata – samo pomislite sa čim se hvatamo u koštac: borimo se protiv gospodara rata, plaćenika i nacija proizvođača oružja; javno kritikujemo diktatore i državno sponzorisani terorizam; javno govorimo o radu transnacionalnih korporacija, ali i o fabrici u vašoj blizini koja vam zagađuje vodu;*

borimo se za ravnopravnost pred zakonom, i protiv suseda koji je upravo ubio svoju kćerku. I ta se lista ovde ne završava.

Pre nego da se usprotive opšteprihvaćenom, aktivistkinje imaju strahovito velik osećaj *individualne odgovornosti* da ispravljaju mnoge krivde. Ne samo da ne mogu prestati da se bore, nego se moraju prihvatiti još posla – jer ako one to ne učine, ko će?

Marijame Heli-Lukas tu odgovornost shvata kao psihološki ćorsokak:

Mi naprosto ne prestajemo da radimo – idemo tako daleko u iscrpljivanju samih sebe, jer mislimo da ako nismo mi te koje obavljamo posao... stvari se neće ni desiti... Tako se zateknemo u psihološki protivrečnoj situaciji... Ako ti ne budeš obavila posao, on neće biti završen, jer drugi već imaju toliko toga na svojim plećima da ne mogu više da preuzmu na sebe...

Aktivizam i prekomeran rad imaju i svoju drugu stranu. Onu o kojoj se priča samo u retko ugrabljenim prilikama, pod snažnim teretom krivice. To se obično pomene u pauzama sastanaka, na kraju i-mejla, ili u onim iznimno retkim okolnostima kada se može „skinuti kamen sa srca“ (rečima aktivistkinja iz Sijera Leonea), kad aktivistkinje uspeju da provedu neko vreme zajedno u priči, uz smeh ili suze.

To je *privatni rad života.*

Reč je o brizi i izdržavanju svojih voljenih, uključujući decu, ostarele roditelje, prijatelje/ice i partnere/ke. Sve češće se to odnosi i na pružanje podrške svojim proširenim porodicama. Porodicama koje postaju sve veće jer aktivistkinje usvajaju decu koju su HIV/AIDS, ratovi ili prirodne nepogode načinile siročićima.

To podrazumeva plaćanje računa ili njihovo odlaganje; dodatni posao da bi se sastavio kraj s krajem; pripremanje obroka i nameštanje kreveta; sređivanje haosa koji je doneo ovaj dan i pripremanje za sledeći; pa i odricanje od sna da bi se dovršila samo ona još jedna stvar...

Pravo na odmor

Od svih pitanja koje smo postavljale tokom našeg istraživanja, pitanje koje se ticalo odmora delovalo je najteže i najbremenitije.

U većini slučajeva pratila ga je opterećenost krivicom. Bez obzira na to koliko je vremena prošlo od kada su poslednji put bile na pravom odmoru – nekoliko aktivistkinja reklo nam je da je to bilo *pre 20 godina* – ideja da postoji potreba da se napravi pauza, na odmoru, na nekom skrovitom mestu, daleko od svakodnevnih obaveza, izgledala je sramno.

Iako se to retko izgovara naglas, provlači se implicitan osećaj da aktivistkinje misle da ne *zaslužuju* da se zaustave i odmore – jer nisu uradile dovoljno da bi to zaslužile.

Prosto rečeno, odmor izgleda sebično.

U pitanju je kontekst. Kako bilo ko može da ide na odmor, da odvoji vreme samo za sebe, kada svuda unaokolo drugi stradaju i pate? Kada ima tako puno posla koji treba završiti? Kada svi oko vas očekuju da vi radite bez prestanka, kako ističe Marijame:

> *Radila sam svaki dan punih dvadeset godina. Svi su mi govorili da treba da se odmorim... Ali onda, prvo sledeće postavljeno pitanje odnosilo bi se na nešto čime tek treba da se bavim.*

Ovim ne želimo da kažemo da se aktivistkinje nikada ne odmaraju već da je to redak i komplikovan proces. A kad one zaista uzmu odmor, u tome često ima malo opuštanja.

Najpre, to vreme je retko kad namenjeno samoj aktivistkinji. Umesto toga, ona ga često koristi da bi se brinula o članovima porodice, kao što su ostareli roditelji, partneri/ke ili deca.

Drugo, mnoge aktivistkinje rade i dok su na tim iznimnim odmorima. Čak i da ne rade u fizičkom smislu reči, one obično provode veliki deo vremena i energije brinući o poslu, umesto da se odmaraju.

I na kraju, tako je malo mogućnosti za aktivistkinje koje traže odmor i osveženje, poput privremenog povlačenja iz posla ili jednogodišnjeg odsustva.

Ironično je da čak i kad aktivistkinje znaju za te retke mogućnosti, teško im je da ih iskoriste iz istih razloga zbog kojih im je teško da se uopšte opredele za odmor.

Jer se brinu da jedino one mogu da obave posao, i da će u slučaju njihovog odsustva on ostati nedovršen. Brinu i o tome šta će njihove koleginice/e pomisliti zbog njihovog odsustva. To im izgleda sebično.

Priča Suzan i Alberta Velsa savršeno opisuje taj fenomen. Kad su pre 18 godina prvi put otvorili kapije svoga doma – ranča Vindkol u Montani od kog ponestaje dah – zamišljenog kao plaćeno, nestrukturirano odmaralište za aktivistkinje/e, poslali su 3000 brošura pozivnica aktivistkinjama/ima širom Sjedinjenih Američkih Država. Rekli su mi da su se pribojavali da će biti zatrpani prijavama, te su se pripremili za iscrpljujuć proces selekcije.

Međutim, te prve godine prijavilo se tek oko 30 aktivistkinja/a.

Vremenom su shvatili da osobe koje se na kraju ipak prijave, u proseku čekaju *tri godine* od momenta kada dobiju prijavni formular do trenutka kada ga predaju. Zašto?

Nekima se odmaralište poput ovog jednostavno nije moralo dopasti.

Za druge pak, kao što Suzan primećuje, razlog se nalazi u samoj kulturi aktivizma:

> *Onda smo naišli na drugu prepreku (dolasku u Vindkol), koja proganja mnoge koji rade na promeni društva i dovodi u opasnost njihovo zdravlje i delotvornost njihovog rada. Škodljiva neprofitna radna etika i dalje cveta, etika koja ohrabruje ljude da anuliraju sopstvene potrebe popuštajući pred značajem sopstvenog rada. Prema tom etosu, zaista posvećene indvidue treba da budu voljne da se uhvate u koštac s grdosijom od socijalne nepravde, bez obzira na cenu koju same moraju da plate.*

Čak iako potencijalni posetioci Vindkola smatraju da će njihova organizacija moći da preživi u njihovom odsustvu, svaki dan donosi nove podsetnike o hrpama posla koje se samo gomilaju i čekaju na njih kada se vrate. Oni su takođe svesni da će njihovo odsustvo dodatno opteretiti njihove saradnice/ke. Mnogi u tom smislu lako donose zaključak da ove posledice odnose prevagu nad ličnim potrebama i da je stanka luksuz koji one i njihove organizacije sebi baš i ne mogu da priušte.[19]

Aktivistkinje svakodnevno donose odluke o dobrobiti. Njihovoj sopstvenoj... ali i svih ostalih. Kada ima tako puno posla i tako puno nepravde u svetu koju treba ispraviti, one gotovo uvek biraju da prvo služe drugima.

Jer ne misle da imaju pravo na odmor.

Za mnoge aktivistkinje, odmor naprosto nije opcija

Otkad sam počela da radim, nikada nisam uzela odmor. Na Jamajci nema odmora – nema gde da se ode na odmor... mene zovu od 6 ujutro, 24 časa dnevno.

Ponekad me u tri ujutro probudi poziv, i onda otkrijem krvavo telo homoseksualca ili lezbejke, ili njihov dom koji je bio meta vandala.

Ili im treba prevoz do kuće jer su uplašeni, ili im treba neko da ih otprati do vrata.

Ponekad mi moja partnerka kaže da joj smeta, ali ja to moram da radim.

Ivon Artis, Jamajka

Privatna tuga

Počela sam da razmišljam o boli i aktivizmu tokom puta na Kosovo 2003. godine. Igo Rogova, žena na čelu kosovske Ženske mreže, nekoliko meseci pre toga pristala je da mi da intervju za knjigu *Osnažene kroz pobunu*. Jedva nedelju dana pre mog dolaska, umrla joj je majka.

Uprkos svemu tome, Igo je rekla da i dalje želi da se sastanemo.

I tako smo otišle na večeru u njen omiljeni tajlandski restoran u Prištini i satima smo razgovarale o njenoj majci. Njenoj ljubavi, hrabrosti i snazi, o tome kako je podigla devetoro dece u pokrajini pogođenoj sukobima. O njenim poslednjim danima, dok se pozdravljala sa svojom porodicom i lagano napuštala telo. O tome kako je uperila prstom ka vagini kad više nije mogla da govori, da bi svojoj deci pokazala koliko je ponosna što ih je rodila.

Osećala sam se rastrzano posle tog razgovora. S jedne strane, upoznala sam jednu od najiskusnijih i najotvorenijih aktivistkinja s Balkana. Igo me je pustila u svoj svet i sa mnom podelila priče o svojoj porodici i svom životu.

S druge strane, osećala sam se krivom. Mislila sam da nismo razgovarale o poslu, o pravom aktivizmu. Mislila sam da ću otići s Kosova bez tog jako važnog, formalnog intervjua za knjigu.

Trebalo je da prođu godine da se na to osvrnem i da shvatim da smo zapravo sve vreme razgovarale o aktivizmu, onoj strani aktivizma koju retko kad smatramo važnom: privatnoj strani.

Tako je malo prostora ili vremena za „privatnu“ tugu u zauzetim životima aktivistkinja. Gubicima, i/ili neuspesima se nakratko posveti pažnja, ako i toliko, i rad se nastavlja. Gubimo roditelje, decu, braću i sestre, ljubavnike/ce i prijatelje/ice. Uzimaju nam ih pobačaji, samoubistva, ubistva, kancer ili nezgode.

Ti privatni gubici nikada se ne uklapaju u javnu stranu našeg posla. Preko njih se mora preći, moraju se ostaviti po strani.

Kako da aktivistkinja, suočena s većim gubicima i patnjom koji su integralni deo svakodnevnog posla, da oduška sopstvenoj boli? On bledi u poređenju s bolom drugih (a to poređenje se uvek nameće).

Gubitak i smrt su prihvaćeni deo onog što čini javni aktivizam. Mi o tome svedočimo, o tome čitamo i pišemo.

Neke aktivistkinje su potpuno uronjene u to, kako nam priča Houp Čigudu o svojim koleginicama koje rade s osobama s HIV/AIDS-om:

> *Nalazim ženu, negovateljicu u kućnoj poseti, kako čisti jednu ogromnu ranu iz koje izlaze larve. Smrad istrulele rane je jak. Dušek na kojem su se odigrali mnogi „nesrećni slučajevi" zaudara. Ona nema rukavice na rukama, nema lekove, nema hranu... na njenom je licu ista bespomoćnost kao na licu njene „klijentkinje". Iako su joj ruke ispucale i osetljive, ona ih i dalje koristi kako bi pomogla drugom živom biću.*
>
> *Tu je i beba koja je bolesna i cvili, a i majka joj je bolesna. Beba na sebi ima pelenu. Jedna od žena pokušava da joj skine pelenu; ali je ona toliko slepljena da otpadaju i komadići bebinog mesa. Tu je i druga beba, dečkić koji sedi u jednom ćošku, izgleda kao da mu je tri godine, i igra se s polomljenim staklom.*

Uprkos svemu tome, aktivistkinje nekako nalaze načine da se nose sa smrću kao s činjenicom svog rada. One koriste sve trikove zanata kako bi se od smrti distancirale, kako bi je potisnule, sve dok je ne apsorbuju njihova tela, i tako postane sve samo ne zaboravljena.

Ali ima onih priča koje se izdvajaju...

Priče koje ostaju

Barbara Bangura je aktivistkinja iz Sijera Leonea koja radi sa ženama koje su pobunjeni vojnici zarobili i držali u zatočeništvu tokom desetogodišnjeg građanskog rata. Kada smo se srele u njenoj pretrpanoj kancelariji u Fritaunu, bila sam zapanjena njenim smirenim držanjem. Pitala sam se kako uspeva da zadrži mir dok je tako mnogo boli i tuge svuda oko nje. Kada sam je pitala

o tome, rekla mi je da u tome obično nekako uspeva.

Ali uvek ima onih priča koje „ostaju sa tobom“, priča kojih ne možeš da se otreseš. Barbara mi je ispričala priču o mladoj ženi koja je bila žrtva grupnog silovanja i mučenja od vojnika Revolucionarnog ujedinjenog fronta (RUF). Barbara baš njenu priču nije mogla da zaboravi zbog reči koje su na kraju ispljunute pred ženom koja je posle svega ostavljena da leži u blatu.

Svaka aktivistkinja ima bar jednu takvu priču, ako ne i čitavu zbirku. To su priče koje se jedva podnose, koje ne mogu ostati sa strane s drugim pričama. One koje neočekivano procure u sve druge aspekte života aktivistkinje, progone je u snovima. I koje progone njene odnose sa prijateljima/cama, ljubavnicima/ama i porodicom.

To su priče koje aktivistkinje mogu da doteraju do ivice očaja, dovedeći ih do toga da na svoj rad gledaju kao na nešto potpuno nevažno u poređenju s takvim užasom, kao što nam je Lama Hurani objasnila u Palestini:[20]

> *Ne znam zašto, ali od poslednje invazije Bejt Hanona, pala sam u tešku depresiju; osećala sam se čak sasvim izgubljeno. Ne znam zašto mi je trebalo toliko vremena da do toga dođe, zašto se moj očaj odlagao. To je trebalo odavno da mi se desi.*
>
> *Nisam želela da pišem, ali sam svedočila tolikim događajima o kojima mislim da treba da pišem.*
>
> *Invazija Bejt Hanona bila je jednako užasna i okrutna kao uglavnom i sve druge izraelske invazije, ali ova je bila veća, trajala je duže i bilo je mnogo više žrtava, uključujući i žene i decu.*
>
> *Odlazak u Bejt Hanon bio mi je jako težak, susreti s porodicama koje su izgubile svoje najmilije na vlastitim rukama. Jedna majka mi je opisivala kako ju je bomba odvojila od njenog deteta dok ga je držala u naručju pokušavajući da pobegne. Bomba ga je odbacila do zida, a ona je, posegnuvši ka njemu, videla da mu je stomak raznet i pokušala da nekako sve vrati unutra. Dete je umrlo, a ona je morala da ode do ostalih, njegovih rođaka, ujaka, babe, svih koji su ležali, povređeni ili mrtvi u jednoj uličici. Njegov jedanaestogodišnji rođak je poginuo tražeći svoje naočare. Pao je dok je trčao, izgubio naočare i bomba*

ga je ubila.

Njegovog drugog rođaka probudio je u cik zore zvuk bombe koja pogađa kuću. Dok je pokušavao da dozove pomoć bomba ga je pogodila, raznevši mu ruku kojom je držao mobilni telefon.

Jedno pitanje odzvanja mi u glavi: „Koliko još?“

Nekako mi se čini da su te priče koje ostaju zbir svih priča koje smo čule i ostavile sa strane tokom godina.

One su bitne jer na neki način, samo na neko vreme, one zaustavljaju naš svet. One zaustavljaju metež, unutrašnji, opsesivni žamor o sledećoj stvari koju treba obaviti. One nagone aktivistkinje da postavljaju velika pitanja na koja nema odgovora:

Zašto se ovo dešava? Zašto se ne može zaustaviti? Zašto ja ne mogu da ga zaustavim? Koja je svrha mog rada?

Koliko god zastrašujuće delovalo sedeti u tišini s tim pričama – suočavanje s ovim pitanjima – u tim trenucima aktivistkinje sebi dopuštaju da osete da su ljudi, da oslobode iz sebe tugu i da je s drugima podele.

Bez krivice

Krivica i odgovornost. Najzad, nešto o čemu aktivistkinje žele da pričaju... posle izvesnog vremena.

Mnoge aktivistkinje će se saglasiti da je krivica u središtu problema održivosti. Da je duboko utisnuta u kulturu aktivizma. I da postoji tanka linija između preuzimanja odgovornosti i osećanja krivice.

Jer se borba za ljudska prava tiče preuzimanja odgovornosti, individualno i kolektivno.

Ali kada osećaj odgovornosti postane neizdrživ, on se preobražava u krivicu. A to dolazi iz mnogih izvora. Poput interiorizovanih kulturnih i verskih

uverenja. Krivice preživelog. Svaljivanja krivice na sebe i sramote koja zaostaje iz iskustava nasilja koje su preživele same aktivistkinje.

Toliko je različitih teorija o tome odakle dolazi krivica. Prema Oujporn Kuankaev, ona se ne da razdvojiti od očekivanja od žena, tipičnih za azijsku kulturu, koja im se nameću takoreći od prvog dana:

> *U Aziji se žene odgajaju samo da daju. Dajemo našim porodicama. Našim zajednicama. Glavni uzročnik sagorevanja kod žena je što pokušavamo da pružimo svu našu ljubav drugima. Nama ljubav dolazi kada smo dobre... žene se osećaju krivima kada prestanu da rade... I tako one sagorevaju zbog krivice. Beznadežnosti. Besa.*

Sudžan se slaže s tim:

> *Naše niti, naši likovi u vezi su s onim čemu nas naša kultura uči. Uvek nas uče da, kao žene, treba da budemo uz svoju porodicu, uvek moramo da im se nađemo. To stvari samo čini gorim. Svaki put kada pođem rano na posao, osećam se loše što moja svekrva priprema hranu za moju porodicu. Uvek pomislim kako bi ja to trebalo da radim.*
>
> *Jer tome vas uči kultura, i jako je teško izvući se iz toga. U stvari, reč je o krivici. S moje strane to je krivica, to je lični problem koji ponekad može toliko da naraste, da ja postajem neefikasna. Možda postajem neefikasna jer se preterano bavim tom krivicom. Neću reći da je to uvek tako, najvećim delom dobro obavljam svoj posao, ali u nekim trenucima prosto poludim pokušavajući da žongliram dve ili tri stvari istovremeno.*

Lepa Mlađenović to definiše kao osećaj da nikada ne možemo da damo dovoljno:

> *Aktivistkinje posebno moraju da vode računa o aktivističkoj krivici. Ona dolazi od osećanja da pravda nije zadovoljena; da ono čime smo doprinele ljudskim pravima „drugog" nije dovoljno – zbog čega se kasnije osećamo krivima.*[21]

Tina Tijart smatra da je kod Južnoafrikanaca krivica takođe ukorenjena u religiji:

Kada vidite lepotu i osetite duhovnost, osetite i veliku zahvalnost...ali onda pomišljate na sve ostale.

Iako vas preplavi osećaj olakšanja i radosti, on donosi mnogo više odgovornosti. I tu je krivica. Zbog religije nije lako uživati u stvarima. U južnoj Africi veći deo te krivice pada na vas zbog vašeg verskog vaspitanja. Žene umeju da prepoznaju to osećanje.

A kad je reč o aktivistkinjama, njih krivica nagoni da rade još više, da se trude još više.

Tu je, onda, još jedan aspekt krivice – šta se dešava kad ga okrenemo van i krenemo da prosuđujemo jedna drugu?

Te cipele

Intervju sa Sonjom Koreom je bio divan. Tekao je savršeno. Iz njega se na kraju moglo izvući puno sjajnih citata i inspiracije.

Međutim, ja sam u jednom trenutku stala.

Pričala nam je o dobrobiti i novcu, o tome kako se stara o svojoj majci i kćerki, a sebe zapostavlja. A onda je pričala o cipelama:

Pored majke, moja kćerka mi je najvažnija. Živela je sa mnom i, ako bi mi ostalo novca, on bi išao prvo njoj. To znači da sam sopstvene troškove svela na minimum. Nekako sam uspela da nastavim da odlazim u teretanu, jer sam shvatila da bez toga neću moći da preživim, pa je taj izdatak bio nešto sveto. Ali svega ostalog sam se odrekla.

Možda dva meseca posle smrti moje majke, hodala sam ulicom i u prodavnici pored moje kuće ugledala sam jedan par lepih cipela. Pomislila sam: "Predivno!"

Međutim, nisam zastala jer sam sebe tako navikla. Tako sam se dosad nosila sa svojim malim potrošačkim željama. Nastavila sam da hodam do ćoška. A onda sam stala i rekla sebi: "Možda bih sada prosto mogla

da ih iskupim. Možda je došlo vreme kada treba da prestanem da uskraćujem sebi toliko stvari."

Ja sam je pratila i razumela sve, dok nije pomenula te cipele.

Iz nekog razloga, odmah sam pomislila da je govorila o crvenim kožnim čizmama sa srebrnim šljokicama. Nešto nepraktično i pomalo dekadentno.

Teretana, to razumem. Ali cipele? To mi je izgledalo kao... prekomerno ugađanje sebi. E, u tome je svakako bar deo problema. Kritične smo prema sebi – i jedna prema drugoj – upravo zbog onih stvari koje su nam potrebne da bismo se održale.
I svaka od nas ima neku takvu stvar.

Rauda Morkos kaže:

Stidela sam se zbog toga što mi je odlazak u teretanu bio važan.

Nisam se stidela što idem na terapiju jer, znate zašto? Bila sam i silovana i zlostavljana, tako da imam vrlo javan društveni legitimitet za to.

Svi to odobravaju kada su u pitanju „patnja ili bol". Pa ionako si sjebana – naravno da moraš da ideš na terapiju.

Ali da odlaziš u teretanu jer ti je potrebno da imaš neki prostor za sebe – to nije legitimno, nije u redu. Posebno u aktivističkiom miljeu, mirovnom pokretu i pokretu za ženska prava... Oni na to gledaju s mišlju: „Kako imaš vremena za to kad radiš po celi dan?"

Marija Nasali voli da se doteruje:

Kritika koja mi se obično upućuje jeste da sam „uvek preterano doterana". Zbog toga ponekad pomislim da nisam sasvim dorasla imenu aktivistkinje... U osnovi takvih komentara je [osećaj] da se ne uklapam u profil aktivistkinje, jer izgledam kao da poklanjam sebi previše pažnje i da me više zaokupljaju obične stvari nego patnja i bol u svetu.

Ali, ja se uvek postaram da sebi udovoljim kako bih bila u stanju da guram dalje u zamornom i tužnom svetu aktivizma, gde se retko čuje neka „lepa i vesela priča“.

A onda i Marija priča o cipelama. Ona govori o tome zašto nekim aktivistkinjama briga o sebi izgleda sebično, i zašto su prema tome iskreno sumnjičave:

Verujem da je to problem koncepta. Da navedem i Makuu, zdanje ljudskih prava počiva na predstavi o žrtvi i spasitelju.

I u tom smislu, od aktivistkinje se ne očekuje samo da saoseća sa žrtvom već i da odbacuje brigu o sebi, kako bi izgledala „vrlo brižno“.

Ili da se zaista, fizički stavi u ulogu žrtve, kako bi se uklopila u „predstavu spasitelja“: borci/kinje za siromašne, ranjive i bespomoćne.

Tina Tijart se slaže s Marijom o odbacivanju brige o sebi, i sve to sažima u dve reči: loša frizura.

Šišate se jeftino. I sve izgledamo kao da tek treba da odemo do frizera.

Aktivistkinje naprosto ne posvećuju vreme sebi. Ne idu kući da bi se opustile, niti se staraju o sebi. Ono slobodno vreme koje imaju, ili vreme koje bi mogle provesti sa porodicom, one jednostavno koriste za rad. Rad proždire čitavo njihovo biće.

U onim retkim momentima kad se aktivistkinje odista posvete sebi, one nailaze na sledeću preponu: novac.

Balansiranje

Borba za ljudska prava je poziv ili dužnost, a ne profesija ili karijera u tradicionalnom smislu te reči.

Taj rad je obično neplaćen ili je loše plaćen. Poput prekomernog rada, i ovo spada u pogodbu; u žrtvovanje koje je očigledno sastavni element borbe za ljudska prava u njegovom „najčistijem“ obliku.

O novcu se ne razgovara otvoreno.

Ali novac (a s njim i sposobnost da se preživi od aktivizma) bez sumnje predstavlja jednu od najznačajnijih i najsloženijih „privatnih“ briga koje su iskrsavale u svim našim razgovorima.

Zavadi Njongo sažeto je opisala neizrečene strahove većine aktivistkinja vezane za novac:

> *Brinem se da sebi nikad neću moći da priuštim onakav način života kakav priželjkujem. Da neću biti sposobna da finansijski izdržavam ni sebe ni svoju porodicu. Borba za socijalnu pravdu ne donosi novac.*

U nekom trenutku mnoge aktivistkinje se suočavaju s teškim izborom: moraju da nađu način da izbalansiraju svoj aktivizam i troškove svakodnevnog života, ili se prosto moraju povući iz aktivizma, na određeno vreme ili zauvek.

Neki događaji koji život menjaju iz korena, kao što je rođenje deteta ili bolest u porodici, često umeju da ubrzaju rešenje ove dileme.

Sonja nam je ispričala kako je uspela da ostane aktivna dok je brinula o majci koja je bila teško bolesna:

> *Majka mi je bolovala od Alchajmerove bolesti. Pet godina je bila u krevetu, hranjena na cevčicu. Bilo je to jako iscrpljujuće iskustvo, i emocionalno i finansijski... Moj otac je umro kad je njeno stanje počelo da se pogoršava. Ostalo nam je nešto ušteđevine, ali ja prosto nisam mogla da dozvolim da sav novac ode u nepovrat.*
>
> *Tako sam ja tokom poslednje tri godine života svoje majke ludački radila sve vrste konsultantskih poslova, pošto plata nije mogla da pokrije sve naše potrebe. Ona nije bila loša za mesečnu platu, ali mi nije bilo dovoljna da bih se nosila s kriznom situacijom... Nju bih potrošila za nedelju dana.*
>
> *Zbog toga sam prihvatala sve konsultantske poslove do kojih sam mogla da dođem da bih na mesečnom nivou zaradila još novca. Radila sam i subotom i nedeljom, dan i noć, i tako dve godine.*

Sonja takođe ističe da balansiranje aktivizma i novca, aktivistkinje često dovodi u neodrživu poziciju:

> *Moraš da napraviš težak izbor da bi imala finansijsku sigurnost, jer gubiš politički glas i svoju autonomiju.*

Iako je to iskustvo bilo teško i iscpljujuće, Sonja je uspela da nastavi da se bavi aktivizmom. Nekom drugom to ne bi moglo poći za rukom. Neke aktivistkinje se potpuno odreknu *grassroots* rada da bi se pridružile organizacijama koje nude plate i beneficije od kojih može da se živi.

Nijedna aktivistkinja se na to opredeljuje lako, i taj je prelaz često bolan i bremenit krivicom.

To je takođe odluka na koju druge aktivistkinje mogu ponekad da reaguju s besom, podsmehom i prezirom. Odustajanje od aktivizma da bi se našao adekvatan izvor prihoda deluje sebično – kao da se „izdaje“ stvar za koju se bori – ponekad čak i kad aktivistkinja nastavlja da radi u sektoru ljudskih prava. Druge aktivistkinje je mogu lišiti njenog aktivističkog identiteta, pričajući da je posao prihvatila samo zbog novca, da taj posao nije dovoljno opasan, da ne iziskuje mnogo vremena, da se aktivistkinja nije dovoljno žrtvovala da bi se kotirala kao „prava“ aktivistkinja.

S druge strane, i sama aktivistkinja sebe može da liši svog aktivističkog identiteta, i da sebe uopšte više i ne smatra aktivistkinjom.

Kakvi god da su izbori koje aktivistkinja pravi kad je u pitanju novac tokom različitih faza aktivizma, gotovo uvek je reč o balansiranju.

Veze

A šta se dešava kad imaš obrnuti problem?

Kada kao aktivistkinja imaš novca? Kada imaš sopstveni novac ili moć da donosiš odluke, moć nad drugima? I kad koristiš taj novac u aktivizmu? Kako to menja način na koji gledaš na sebe? I to kako te vide drugi/e?

Pošto je proces davanja i primanja novca u aktivističkom svetu opterećen mnogim tabuima (klasa, moć), on podstiče pojavu velikog broja neprijatnih osećanja – besa, krivice, sramote, nervoze.

Pored toga, uvek je relativno koliko ga imamo. Novac je resurs, kao i sve drugo. Kao i naše vreme, naša energija, naša strast.

Način na koji biramo da ga koristimo jeste ono što ga ispunjava pozitivnom – ili negativnom energijom. I to kako mi, kao aktivistkinje, sagledavamo te izbore.

Upoređivanja

Po svršetku rata u Bosni i Hercegovini 1996. godine otkrivano je sve više masovnih grobnica. Jedna je pronađena u blizini Mrkonjić Grada, južno od Banja Luke, gde sam ja u to vreme živela. Pošto sam u Bosnu došla iz Ruande, znala sam šta mogu da očekujem. Kada sam upitala koliko je tela pronađeno, bila sam pripremljena. Neko mi je smrknuto rekao da je pronađeno desetak tela.

Bila sam u šoku.

Kako se tako nešto može nazvati masovnom grobnicom. Šta je tu masovno?

U mojoj svesti nešto se nije moglo nazvati masovnom grobnicom ukoliko u njoj nije bilo na stotine tela. To je naprosto bila grobnica.

Trebalo mi je dosta vremena da shvatim da sam negde usput izgubila nešto od svoje humanosti. Pokušavajući da izađem na kraj s tolikom smrću, izgubila sam sposobnost da vrednujem dragocenost svakog pojedinačnog života. Svaki je *podjednako važan kao i bilo koji drugi.*

To čine poređenja. Dehumanizuju nas. Uklanjaju vrednost. Postavljaju pogrešnu hijerahiju važnosti. Kada poredimo, mi jednima odričemo bol da bismo opravdali bol drugih. Tako stvaramo suštinski nejednake odnose.

No, kako Morin O'Liri ističe (čime odzvanja Marijina misao o stavljanju

„na mesto žrtve“), jednakost mora da bude osnova našeg rada sa drugima:

> *Jedna od nas ne može biti spasitelj/ka, a druga žrtva... to mora da bude recipročno, uzajamno putovanje. Mora da bude ravnopravno.*

To pak znači da su nama kao aktivistkinjama, naši životi, naša dobrobit i naša sreća jednako vredni kao i životi i dobrobit onih zbog kojih radimo svoj posao. I dobrobit onih s kojima ga radimo.

Ako verujemo u suprotno, ostajemo udaljene... odvojene... uhvaćene u zamku stalnog poređenja, gde se neke večito nalaze na pijedestalu, a druge ispod njega, mereno prema vagi relativne patnje.

Jer ako nikada zaista ne cenimo sebe same, kako možemo iskreno da cenimo sve druge?

I kako možemo da se staramo o sopstvenoj bezbednosti?

Kako da ostanemo bezbedne/i?

Kako možemo da razgovaramo o bezbednosti?

Iskreno? Objektivno?

Kako to učiniti kada je bezbednost istrgnuta iz života tolikih aktivistkinja? Jednom. Ili svakodnevno.

Kao svedokinjama. Kao preživelima.

Postoji samo jedan način da se to uradi. I ovoga puta tome moramo da pristupimo lično.

Moramo da razgovaramo o svojim strahovima. Šta nas to blokira? Šta nas oslobađa? Šta nas umara? Kakve veze bezbednost ima sa samopoštovanjem?

I gde su ta retka, sveta mesta na kojima se osećamo bezbedno?

Tiger Burning Bright

Jelena je ukazala na jedan od mnoštva razloga zbog kojeg o strahu ne razgovaramo - mi uopšte ne bi ni trebalo da osećamo strah:

> *Za priču o strahu je vezana stigma, jer bi aktivistkinje trebalo da budu neustrašive. Mi moramo da budemo neustrašive. Jer ako osećamo strah, onda smo slabe. A kad smo slabe, onda nismo od koristi.*

Hajde da onda počnemo od rušenja jednog aktivističkog tabua. Hajde da pričamo o strahu.

Svako se sa strahom nosi na drugačiji način. Oksana je uvek na oprezu. I mora da bude:

> *Leta 2004. godine nezakonito sam zadržana u pritvoru i ispitivana od zaposlenih u Ministarstvu državne bezbednosti. Držali su me tamo zajedno sa mojom kćerkom (njoj je tada bilo 10 godina).*
>
> *Lokalna služba bezbednosti vršila je više od četiri sata psihološki pritisak vičući na mene, nagovarajući me da potpišem lažna dokumenta o finansijskim organizacijama i ostalim liderima Transdnjestarskih javnih organizacija. Prisilili su me na pregled u zatvorenoj prostoriji.*
>
> *A onda su me sledeća dva meseca neprestano zvali kući noću (bez glasa s druge strane žice). Bacali su kiselinu, farbu i petarde u dvorište moje kuće u kojoj živim s porodicom. Dobila sam papirić od nepoznatih ljudi na kojem su napisali „kučko, leči sifilis".*
>
> *Zato uvek moramo biti spremne. Uvek morate biti usredsređene. Morate umeti da se obučete vrlo brzo.*
>
> *Mi smo uvek spremne na uzbunu.*

A na drugom kraju sveta, u Brazilu, Sonja priča o sličnim stvarima:

> *Sredstva kojima raspolažemo su malobrojna, a hitnih je situacija previše. I tako radite u večitom stanju pred uzbunu.*

Kada smo suočeni sa šokom, kriznom situacijom, konfliktom, adrenalin raste i spremni smo na uzbunu – ili ćemo se boriti ili ćemo pobeći. To je primalna reakcija koju je iskusio prvi čovek kada ga je sabljasti tigar gonio do njegove pećine. Samo trčiš. I to najbrže što možeš. Bez mnogo razmišljanja. I preživiš.

To je dobro u vezi sa izbegavanjem tigra.

To te čuva, pruža ti bezbednost.

Ali ne možeš doveka da bežiš.

Pod pritskom

Krize obično traju dugo. I mislim na sve vrste kriza. Bilo da je reč o borbi protiv represivnog režima u Burmi. Ili pokušaju menjanja zatvorskog sistema u Sjedinjenim Američkim Državama. Ili javnom govoru o kršenju ljudskih prava u Iraku. Ili pružanju podrške HIV pozitivnim osobama u Zimbabveu.

Posle izvesnog vremena život pod konstantnim pritiskom, stres i anksioznost koju proizvodi stanje pred uzbunu jednostavno postaju preteški. Kada ste tako umorne, vi nemate vremena da se odmoriti ili razmislite o svemu. Da planirate i pravite strategije. Da analizirate pretnje.
Znate da morate da napravite izbor. Možete da prestanete da radite ono što volite. I da ih pustite da pobede.

Ili, možete naći načina da se nosite sa stresom i nastavite dalje. Ali to sa sobom donosi promenu u načinu ophođenja prema svetu.

Da bi se nastavilo, mnoge naprosto otupe. I prelaze u stanje poricanja.

Tigrovi oko vas se prihvataju i tolerišu kao deo scenografije. Kao deo pogodbe.

Sve više i više misliš, *„Zašto bih brinula o bezbednosti? Za to prosto nemam vremena.“* Ili, *„ja tu ne mogu ništa da uradim“*.

Ili, ovo nije ništa u poređenju s... tim kako je bilo usred rata. Kada je bilo zaista opasno. A to smo preživele, zar ne?

Ili u poređenju s tim kako žive druge aktivistkinje koje žive negde gde je zaista strašno, poput Čečenije. Ili Zimbabvea. Iraka. Palestine. Darfura. Kolumbije. Avganistana. Lista se nastavlja.

Ili u poređenju s opasnošću s kojom se drugi suočavaju svakodnevno... ili s kojom su se suočili u prošlosti. Staša Zajović to poređenje pravi u odnosu na žene koje su preživele Srebrenicu:

Kakvo pravo imam ja da se brinem za sopstvenu bezbednost?

Ja pravim hijerarhiju rizika, i mislim da moja bezbednost nije tako važna, jer znam šta se desilo drugima tokom rata. Kakvi su sve zločini počinjeni nad njima. Ne znam da li je ovo patrijarhalan stav, ili sam ja moralno osetljiva, ali ja osećam sramotu zbog onoga što se desilo drugima – zbog tih ratnih zločina.

I sve to utiče na mene i moja razmišljanja o sigurnosti.

Prave aktivistkinje umiru za ono za šta se bore

Tako mi nastavljamo da radimo, nastojeći da nađemo neki prostor gde nismo uvek pred uzbunu, gde nam život ne visi o koncu i gde ne klizamo u paranoju:

Mislim da je važno da se napravi razlika između opreznog pristupanja bezbednosti i paranoje. Ja sam odbacila kulturu paranoje. (Staša)

Ponekad se u rizike upuštamo vrlo svesno, pošto se oslanjamo na svoje proračune da nam je posao važniji od života.

Ili time dokazujemo da smo „prave aktivistkinje“, kao što objašnjava Rauda:

Većina aktivistkinja misli da je ludost ako ne ideš na demonstracije jer moraš da radiš nešto drugo... a ako te na demonstracijama ne uhapse, ti i nisi prava aktivistkinja...

Treba reći jasno i glasno.

Logičan, konačni nastavak samožrtvovanja je „vrhunska“ žrtva. Umreti za stvar. Mučeništvo. Ako jedna od nas padne, druga će je zameniti.

A to je neizgovoreni deo aktivističke kulture.

Niko nije rekao da je lako

Borba za ljudska prava je teška. To ne treba posebno naglašavati.

Jer, na najelementarnijem nivou, kršenje, zloupotreba, izostavljanje ljudskih prava... tiču se samo moći.

A ljudi koji imaju moć svakodnevno donose izbore.

Ponekad se ti izbori odnose na oduzimanje moći drugim ljudima. Konfiskovanjem porodične zemlje. Oduzimanjem života, ili stvaranjem ožiljaka koji nikada ne zarastu. Izolovanjem čitave zemlje. Bombardovanjem na hiljade ljudi. Nipodaštavanjem jednih, podržavanjem drugih ljudi.

Aktivistkinje/i u sferi ljudskih prava takođe imaju moć. Biramo da je upotrebimo da bismo se pobunile i ispravile nepravde. Na koji god način to možemo.

To podrazumeva da ćemo skočiti pravo u središte borbe za moć, koja postoji koliko je sveta i veka.

Niko ne očekuje da to bude lako.

No, nisam sigurna da je iko očekivao da će postajati sve teže i teže.

A tako je. Jer se svet menja. Sve češće se događa da vlade, zajednice, porodice, donose odluke iz straha. Da traže jednostavne odgovore. I da ih nalaze u ekstremima svih vrsta. Fundamentalističkoj religiji. Nacionalizmu. Homofobiji. Nasilju. Militarizmu.

Za aktivistkinje to znači još mnogo posla. I sve manje sigurnih prostora.

Nasiljem protiv aktivistkinja/a

I s čime se to aktivistkinje hvataju u koštac?

Neke vlade biraju lakše rešenje. Ne dozvoljavaju nikakvu organizovanu aktivnost u sferi ljudskih prava u okviru svojih granica. I tačka.[22]

Druge vlade, od zimbabveanske do uzbekistanske, naprosto čine aktivizam gotovo sasvim nemogućim.

Kako?

Upotrebom nasilja.

Direktnom. Ili indirektnom, okrećući glavu na drugu stranu kad oružane grupe ili organizovane kriminalne bande napadaju aktiviste. Ili kada ih napadaju pripadnici njihovih vlastitih zajednica. Članovi njihovih porodica.

Aktivistkinje širom sveta nestaju ili bivaju zlostavljane, hapšene, mučene i ubijane. Redovno. Nekažnjeno. Samo zato što stoje na putu ljudima na pozicijama moći.

Izravno nasilje je, međutim, samo jedan od mnogih načina na koji vlade nastoje da suzbiju i kontrolišu aktivizam.

Posejati seme

Kako da uništite neku aktivistkinju, ostavi li se po strani upotreba izravne sile?

Postoji toliko različitih mogućnosti.

Evo jedne.

Valja posejati seme sumnje.

Kleveta uvek upali. Nađite lokalni medij koji će objaviti nekoliko članaka gde se sugeriše da je aktivistkinja deo antidržavne, strane propagande. Ili da nije patriotkinja. Ili da se protivi porodičnim vrednostima. Ili možete promeniti zakone, čime će postojanje nezavisnih organizacija biti izuzetno otežano. Zapretite da ćete opozvati neprofitan status ukoliko se organizacije ne restrukturiraju i ne uvedu upravu koju postavlja vlada. Zamrznete sva novčana sredstva. Konfiskujete fajlove. Infiltrirate svoje ljude u organizaciju.

Optužbe za finansijske malverzacije takođe su prilično delotvorne. Bilo da je u pitanju jedna aktivistkinja bilo čitava organizacija, čak i pošto se utvrdi da vam je ime čisto, glasine će vas pratiti dugi niz godina.

Rakhi nam je pričala o nekoliko drugih pretnji čiji su koreni u sve snažnijim fundamentalizmima:

> *Suočavale smo se s napadima fundamentalista. Vodeća veb stranica o ženskim pravima u Jordanu već tri puta je uspešno hakovana. Našem partneru u Maroku spaljena je kancelarija, njihovi dokumenti, institucionalno sećanje je uništeno. Pre toga je zatvoren naš partner iz Uzbekistana. Te vrste namernih, nezakonitih zatvaranja, deo su pritisaka koji nas čekaju...*

Svi ti pristupi su vrlo delotvorni. A kad to jednom krene, jako je teško zaustaviti plimu i popraviti štetu.

Kontekst je važan

Mnoge aktivistkinje suočene su s pretnjama.

Ali kontekst je bitan.

Kad odlaziš s posla i nisi sigurna da ćeš svoj dom zateći tamo gde si ga ostavila. Zato što su ponovo bombardovali tvoj kraj.

Kad ideš ulicom i svi zastaju i bulje u tebe. Jer ne kriješ ko si. Niti koga voliš.

Kad treba da se nadaš da ćeš stići na drugi kraj grada ako tvoja invalidska kolica stanu u taksi, i ako taksista ovog puta pristane da te primi.

Kad se tvoji saveznici odjednom okrenu protiv tebe jer je ono što radiš previše... kontroverzno.

Kontekst podrazumeva da se suočavaš s različitim pritiscima i manjkom opcija. Manje sigurnih prostora gde možeš da se odmoriš i okrepiš. Da ponovo nađeš nadu.

Jer se boriš na previše frontova odjednom.

Borba na svim frontovima

Ispričaću vam nešto o nekim drugim frontovima.

O onima o kojima ne pričamo ni blizu onoliko koliko bi trebalo.

O tome što se dešava, kada se, s jedne strane, boriš za ljudska prava i kad, s druge strane, moraš da se braniš od sveta koji te mrzi zbog toga kako izgledaš, koga voliš, gde živiš, u šta veruješ, i tako dalje.

Kada svet u kojem živiš naprosto nije bezbedan – i to ne zbog onog čime se baviš, već zbog toga *ko si*.

To iscrpljuje, kao što objašnjava Pilar Gonzales pričajući nam o svom aktivizmu u Sjedinjenim Američkim Državama:

> *Druga stvar kojoj obično pribegavam da bih se održala i istrajala... Odvojim se od belaca, od belačke dominantne kulture, i nalazim utočište u sopstvenoj kulturi. Na primer, povučem se u zajednicu koju čine moje prijateljice, ili u radničku lationoameričku zajednicu. U stvari mi je potrebno da oko sebe čujem španski jezik i tako se na neki način podsetim zašto radim to što radim.*
>
> *Jer zbog rasizma (i/ili ejdžizma) koji osećam oko sebe kao reakciju na boju moje kože, moram se skloniti u svoj mali stan, ili prosto moram biti sa samom sobom kako bih se okrepila.*
>
> *Kada se branimo, ili smo stalno na oprezu zbog rasizma, to nam oduzima tako mnogo energije. To je zbilja iscrpljujuće.*

A kad radite na „tabu temama“ u konzervativnim društvima, vaš privatni život je podvrgnut ispitivanju i stalno o vama sude – ne samo vaša zajednica, već i oni s kojima radite, kao što nam je ispričala Meri Sandasi u Zimbabveu:

> *Moj identitet samohrane majke me žigoše.*
>
> *Razgovaramo o seksu i seksualnosti, HIV-u i AIDS-u, o seksualnom i*

reproduktivnom zdravlju i pravima za mnoge ljude. A kad treba direktno s vladom razgovarati o problemima kao što su HIV i AIDS, neke aktivistkinje odustaju i povlače se. Postavljaju se prosuđivački, kao da su veće svetice od drugih.

I tad ostajemo same.

Kao neudata žena u tradicionalnom društvu, Nighat Kamdar ima isti osećaj izolacije u Pakistanu:

Pošto sam neudata, zlostavljaju me i ljudi u gradu – muškarci koji rade u drugim nevladinim organizacijama ili u vladi. Na primer, pošto radim s HIV pozitivnim osobama, jedne novine etiketirale su me kao HIV pozitivnu. Odabrali su baš mene u mojoj organizaciji jer nisam udata... mislili su, ako pustimo taj trač, ona će biti obeležena.

Bernadet nam je pričala o tome kako domorodačke aktivistkinje u Južnoj Africi postaju nevidljive:

Na domorodačko stanovništvo pada dodatni teret. Na primer, narod Koisan u Bocvani je iseljen sa svoje zemlje zbog kopanja dijamanata, i oteran u rezervate. Usred svih drugih oblika ponižavanja, sveta se ovo izgleda ne tiče. Ali zamislite kakav uticaj može da ima prisilno izmeštanje... koje potom prerasta u nasilje na temelju roda.

A Koisan aktivistkinje/i nemaju načina da dođu do tog sveta. Nemaju resurse, što ih čini nevidljivima. Zato se prema njima čak i progresivnije vlade i dalje odnose kao prema gamadi.

Aktivistkinje koje rade kao seksualne radnice, takođe su suočene sa pretnjama na više frontova, i zbog svoje profesije i zbog svog aktivizma. Džo objašnjava:

Problem nasilja nad seksualnim radnicama/ima i osobama koje im pružaju usluge i pomoć vrlo je ozbiljan i nedovoljno priznat.

Mnogim seksualnim radnicama/ima nasilje uvek preti. Mnogi smatraju da je glavni izvor nasilja nad seksualnim radnicama/ima u njihovim mušterijama, šefovima ili partnerima/kama. Međutim, same seksualne

radnice/ci tvrde da policija nad njima sprovodi daleko najviše nasilja. Sudeći po onome što kaže glasnogovornica Mreže projekta seksualnih radnica/ka (Network of Sex Worker Projects):

Seksualne radnice/ci širom sveta navode da je država glavni prekršilac njihovih prava. Policijsko maltretiranje, seksualno zlostavljanje i iznuđivanje, kao i zlostavljanje koje pokreću vlasti čak i na mestima gde seksualni rad nije kažnjivo delo, večiti je problem.

Problemi u vezi s bezbednošću s kojima se suočavaju aktivistkinje su složeni, pošto postaju vidjiva meta, i to ne samo za policiju već i za lokalne poslodavce i gazde koji su ugroženi njihovim radom:

Aktivizam u ovoj oblasti podrazumeva posećivanje opasnih mesta – u mom slučaju, koja dolazim iz prvog sveta, reč je o kućama droge, mafijaškim klubovima, nehigijenskim prostorima koji se koriste u industriji seksa, kao i o situacijama koje me izlažu riziku napada civila (lažnih klijenata, ljudi koji se brinu da ću im ugroziti posao, bilo da su u pitanju seks ili droga) i policije.

Nataša Himenez opisuje „lanac marginalizacije“ – duboko ukorenjen u diskrimininaciji i dezinformisanju – s kojim su suočene transrodne aktivistkinje/i u Kostarici:

Najveće prepreke mom aktivizmu dolaze od transfobije u različitim kostarikanskim institucijama (porodici, crkvi, zdravstvenim ustanovama, pravosuđu, medijima, itd.), koje diskriminišu i marginalizuju trans i interseksualnu populaciju, a da se ni za trenutak ne zapitaju šta to za nas znači, ili šta nama treba. Njih to prosto ne zanima.

Većina trans osoba ima veoma malo mogućnosti da stekne nekakvo obrazovanje, što pak znači da nemaju ni mnogo mogućnosti za zaposlenje, izuzev seksualnog rada.

Kao što vidite, tu postoji čitav lanac marginalizacije.

Ima mnogo dezinformacija o toj temi, i oni/e od nas koji pokušavaju da stvar učine vidljivom bivaju ismejani/e i diskreditovani/e.

Ako, kao aktivistkinje/i, ne uvažavamo tuđe stvarnosti, onda i mi postajemo deo istih sistema koji nas odbacuju i diskredituju. Mi postajemo tlačitelji.

Sigurni prostori

Šta je to što aktivistkinjama pruža osećaj bezbednosti?

Okupljanje je jako važno.

Mnoge aktivistkinje tokom prvog okupljanja prvi put u životu osete da se nalaze na bezbednom – ne samo zato što ih je mnogo već zato što dele zajedničko iskustvo. I zajednički cilj.

Vesna Draženović se prvi put osetila zaista sigurno u Autonomnom ženskom centru u Beogradu:

> *Kada sam prvi put došla u Ženski centar da bih učestvovala u radionici o nasilju nad ženama i seksualnom nasilju, prvi put sam čula nešto slično tome. I sama sam bila žrtva zlostavljanja u to vreme, a i pre toga.*
>
> *Kada sam došla, slušala druge i učestvovala u radionici, znala sam da je to to. Tu sam se osećala sigurno.*

No, ti sigurni prostori nisu uvek na raspolaganju u vašoj vlastitoj zajednici. Zato ih mnoge aktivistkinje nalaze na konferencijama i okupljanjima, kako nam priča Rita Tapa:

> *Za mene više nisu bezbedna mesta koja bi trebalo da pruže najviše utehe. To je verovatno slučaj s tradicionalnim društvima – osim ako vam vaša porodica ne daje krajnje veliku podršku. Mesto odmora bi trebalo da bude u roditeljskom domu, ali za nekog kao što sam ja nigde nema razumevanja – nema odnosa, nema lagodnih zona...*
>
> *Jedino u međunarodnim kontekstima, na konferencijama, sastancima... mogu da se povežem s drugima.*

Jelena Poštić govori nešto slično pričajući nam o organizovanju konferencije

na kojoj su aktivistkinje/i mogle/i da razgovaraju o različitim vrstama roda, inkluzivnosti i pravu na samoidentifikaciju:

> *Konferencija je osnažila ljude. Bio je to siguran prostor gde smo mogle/i da razgovaramo o svojim ograničenjima. To nam je dalo mnogo energije. Ljudi su rekli da je bilo neverovatno, posebno zbog toga što je stvoren siguran prostor gde je svako mogao slobodno da se izrazi.*

Za Stašu je bezbednost jednostavna. Mi je kao aktivistkinje stvaramo, zajedno, kroz rad kojim se bavimo:

> *Mi smo jedna drugoj bezbednosni štit.*
>
> *Kada sam pozvala žene iz Srebrenice u Beograd, ja sam ih štitila. Osećaj da im pružam zaštitu pomogao mi je da se oslobodim svog straha.*
>
> *Mi jedna drugu oslobađamo straha. Tako što se svakodnevno slušamo, mi svoje strahove svodimo na minimum. Ta politika mira se može širiti kroz te nove, sitne stvari, kad sedimo zajedno i pijemo kafu, jer radeći to, mi se odupiremo državnom konsenzusu.*
>
> *Pošto smo dovele žene iz Srebrenice u Beograd, rekle su mi da im niko nije verovao da su bile u Beogradu. Ali sada, pošto su se uz nas osećale bezbedno, rekle su da bi nam poverile i svoje kćerke...*

Emili bi se s tim saglasila. Ona nam je rekla da je bezbednost u stvaranju, ili pridruživanju aktivističkoj zajednici:

> *Među brojnim razlozima zbog kojih ljudi postaju aktivisti, shvatanje da svet u kojem živimo mrzi čitavo naše biće, meso, krv i kosti – prosto zbog toga koga privatno, bezazleno volimo – svakako spada u jednu od najsnažnijih motivacija.*
>
> *Ta svest se može javiti u mnogim oblicima, ali se često ukršta s univerzalnim ljudskim iskustvom prvog zaljubljivanja. Jednom kad si „otkrivena" ili odlučiš da se „otkriješ", neko će pre ili kasnije izraziti negodovanje – a često i mržnju – prema tebi.*

Često će tvoja porodica biti među prvima koji će te napasti.

Kad se autujete, može se desiti da vas se porodica odrekne i/ili da vas izbaci iz kuće, tako da ostajete na ulici. Drugi urede da im deca budu uhapšena, prebijena ili ubijena, zbog zločina koje su počinili bacajući ljagu na porodicu. Ili ih smeštaju u institucije, gde se tretiraju svirepim i nehumanim metodama kao što je elektrošok terapija.

Ili se može dogoditi da odluče da vas zadrže u vašem „domu“, i da organizuju korektivno silovanje – koje ponekad sprovodi neki član porodice, kao što je stariji brat – ili brzo, prisilno venčanje.

Kakve vam opcije ostaju u ovakvoj situaciji?

Evo šta vas održava na okupu, bezbednima i zdrave pameti.

Postajete aktivistkinja. Ako postoji queer aktivistička zajednica, vi joj se pridružujete. Ako ne postoji, osnivate je same.

I tako stvarate novu porodicu...

Generacije

Mi smo porodica

Porodice su komplikovane.

Ali su nam potrebne. Guramo ih od sebe, a onda ih ponovo puštamo nazad. Ponekad ih odbacujemo.

Ponekad se one odriču nas. Zbog toga ko smo – što odstupamo od opšteprihvaćenog, govorimo otvoreno uprkos riziku od... pa, svega. Zbog onih koje biramo da volimo. Zbog načina na koji biramo da živimo.

Neke porodice su naš čvrsti oslonac. Pune ljubavi, ponosa i stoički trpe udarce drugih. One su izvor snage i utehe.

Većina porodica se nalazi negde između, jer nas naizmenično izluđuju i namah podsećaju na onu tako dragocenu, tananu vezu punu ljubavi. Bez koje ne možemo.

To su porodice u kojima smo rođene.

Onda, tu su i porodice koje same stvaramo. One koje biramo (ili mislimo da ih biramo).

Kada su aktivistkinje u pitanju, mi smo jedne drugima porodica.

Kada se osećamo dobro, iskrene smo u vezi s tim. Razgovaramo o solidarnosti, nazivamo se sestrama. Ponekad nam čak polazi za rukom da jedna drugoj kažemo da se volimo.

Smejemo se i zajedno silovito prolazimo kroz zajedničke uspehe. I gubitke. To je nešto što nadilazi prijateljstvo.

Ali tome ne želimo da posvetimo previše pažnje, ili počinjemo da otkrivamo neke od težih (i bolnijih) odnosa. Odmah na pamet pada odnos majke i kćerke.

Majke i ćerke

„Sestre“ znače solidarnost. Ravnopravnost. S tim smo OK.

Ali razgovor o majkama i kćerkama nam nije baš sasvim lagodan.

Svodi se na moć. Na to koliko je nama, kao aktivistkinjama, teško da uopšte priznamo da među nama postoje odnosi moći, a onda i da se uhvatimo u koštac s njima, o čemu nam je pričala Sandra Ljubinković:

> *Dinamika majka-kćerka u ženskim organizacijama predstavlja simbolički model za to kako se aktivistkinje različitih generacija odnose jedna prema drugoj.*
>
> *Taj model se ne da razdvojiti od hijerarhije, nadmetanja, kontrole i odobravanja. Ako kćerka želi da postane liderka, ona simbolički mora da odgurne majku. Mora da je odbaci.*
>
> *Majke, s druge strane, postavljaju uslove koje kćerke moraju da ispune da bi zaslužile njihovo odobravanje.*
>
> *Mislim da je u suštini ovog modela moć. Perpetuiranje modela „moći nad“ nekim.*

Ironija je u tome što ta dinamika postoji od pamtiveka, kao što ističe Sonja:

> *Jedan og glavnih problema s kojim se nosimo svuda u društvu je odsustvo priznanja drugih i njihovih sposobnosti.*
>
> *Problem priznanja u feminističkim zajednicama odnosi se na smenu generacija i prenošenje s generacije na generaciju. Feministkinje*

generalno imaju mnogo poteškoća sa smenom generacija.

Činjenica je da vrlo lako možemo da ustanovimo nedostatak poverenja kod „starijih" i poteškoće prilikom prenošenja moći sa starije na mlađu generaciju.

Ja o tome imam jednu teoriju... Mislim da se to dešava jer su prenošenje ili baština moći jedna vrsta tehnologije. To je društveni konstrukt nad kojim su muškarci vekovima imali monopol: uloga oca u nasleđivanju, glavno pravilo patrijarhata.

Prema tom modelu, vrlo je važno ko je bio prvi.

To je jedno od viđenja stvari. Ali šta ako se odlučimo za druge? Načine koji uzimaju u obzir da ovo ne bi trebalo da budu jednostrani odnosi. Da na svet sve dolazimo jednake. Da jedna drugu dopunjavamo. Sve mi. I da jedna drugoj dolazimo sa razlogom.

Ti novi načini mišljenja moraju se zasnivati na uzajamnom poštovanju, kako je rekla Sandra:

Da bismo promenile te obrasce ponašanja, moramo poći od međusobnog poštovanja. Tek tad možemo da razgovaramo o tome kako da prevaziđemo ovaj model. Jer kad postoji međusobno poštovanje, ideja o tome ko je bio prvi – i preispitivanje sposobnosti i mogućnosti drugih – postaju nevažni.

Pitanje je kako od ovog sveta možemo da napravimo bolje mesto, koristeći pri tom autentičnost svake od nas pojedinačno. Sve donosimo nešto autentično svoje i vredno. Svaka od nas može mnogo toga da pruži.

Sve imamo nešto važno što možemo da damo jedna drugoj. I ostatku sveta.

Jedini način da dođemo do tog mesta gde ćemo biti jednake jeste da prepoznamo gde se trenutno nalazimo. Iskreno. To znači da moramo priznati da model majka-kćerka postoji, i da ga stalno ponavljamo. A onda možemo preći na sledeći nivo zajedništva. Do nekog novog modela.

Međutim, pre nego što nastavimo, postoji još jedan tabu koji moramo da srušimo. Pošto smo krenule da se bavimo porodicom... moraćemo da porazgovaramo i o očevima.

Očevi

Moj tata je bio pisac.

Do danas se toga nisam setila.

Zaboravila sam mnogo dobrih stvari o svom ocu. Toliko sam se navikla na to da sam na njega ljuta jako dugo. Nije važno zbog čega. Jedino što je važno je da je to postala laka, lagodna navika. Ljuta sam na njega.

Na muškarce uopšte uzev. Jer se zbog njih osećam malom i slabom. Zbog moći koju imaju. Da budu nasilni. Da štite... ili da prosto odu.

Otkrila sam da mi rad u ženskom ćošku ljudskih prava pruža utehu i da se u njemu snalazim lako. Često zato što sve delimo bes prema zajedničkom tlačitelju... muškarcima.

Kad god bih čula da neko pomene najnoviji trend u oblasti ženskih prava – rad s muškarcima – ne bi mi bilo prijatno. Kako možete da se borite tako dugo, i tako vatreno, za ovo malo parče sigurnog prostora i da sad očekujete od nas da ga delimo s muškarcima? To prosto nije fer.

Tako sam izbegavala ideju rada s muškarcima, gledajući na nju kao na prepreku pravom poslu. I odbacila sam ideju da se u ovoj knjizi govori o muškarcima.

Kao što sam odbacila Sonjin komentar o njenom ocu, i onom čemu ju je on naučio o smeni generacija:

> *O smeni generacija možeš da učiš. To kažem jer sam imala takvu privilegiju biografske prirode.*
>
> *Ja sam jedinica. I imala sam neverovatnog oca. Bio je sjajna osoba.*

Zaista sam mu zahvalna jer me je učinio svesnom sveta oko mene. Naučio me je kako da budem dovoljno jaka da kažem ne. Ali i dovoljno radoznala da se otisnem u svet u potrazi za avanturama. Takođe, naučio me je kako se stvari prenose u generacijskom smislu, posebno kako je i sam stario.

To sam od njega naučila.

Ja sam tražila neki dobar citat o majkama i kćerkama i smeni liderki. A vidi nju, priča o svom ocu. Ne o majci. E, pa to tako neće moći. Tako sam odlučila da preskočim njen komentar. Sve do sad.

To je ono što radi bes. Postanemo obnevideli za dobre stvari.

Darove.

To sve do sad nisam shvatala.

Toliko sam dugo bila ljuta, da sam zaboravila na rana jutra i ovsene kaše... i samo nas dvoje. Na divan glas i blesave igre reči. Na figure anđela u snegu i ponoćno kupanje na plaži u Riveru. Zaboravila sam da je moj otac bio pisac. Pesnik. Pevač. Dobar čovek. Zaboravila sam da sam ga volela.

Zaboravljajući, besna, uništila sam i deo sebe. Odložila sam sve, i ono dobro i ono loše stavila u jedan zamotuljak i naprosto zaboravila.

Ako svoju energiju... svoju snagu... crpimo iz besa, kakvu cenu za to plaćamo? Šta još zaboravljamo tokom tog procesa? Gde je tu ravnoteža?

Oujporn Kuankaev nam priča o tome kada kaže:

Feminizam ti daje razum, ali ne i srce...

Kad sam se naljutila na svog oca, feministkinje su mi pomogle da razumem patrijarhat i da shvatim kako se njegovo ponašanje uklapalo u patrijarhalni sistem.

Ali mi nisu pomogle da shvatim da se moj otac nije takav rodio. On takođe nije želeo da naudi ljudima. On mi je podario telo... Zato

meditiram za njega i za njegovo ponovno rođenje.

Kao i Oujporn, i Indrakanti Perera vidi drugu stranu priče:

Uopšte uzev, kad si aktivistkinja i kada se upuštaš u različite aktivnosti, u tebi se nagomilavaju bes, frustracija i mnoge druge negativne emocije. Zato aktivizmu energiju ponekad daju bes i strasti.

Ali postoji i drugi, teži način koji od nas zahteva da u takozvanom tlačitelju vidimo humanost i slabost, i da pružimo šansu kreativnom formulisanju delatnosti koje svoju energiju crpe iz mnogo pozitivnijih izvora, kao što su saosećanje sa svima i kreativno sučeljavanje.

Sindrom "uništi je"

Samo još jedna stvar u vezi s porodicama.

Porodice se obično prepucavaju i svađaju. Takmiče se oko oskudnih sredstava.

To je prirodno.

Ali tanka je linija između zdravog takmičenja i izdaje.

Izdaje koja dolazi iz našeg sveta koji bi trebalo da nas štiti, od onih koji bi trebalo da nas čuvaju, često jedinih ljudi na svetu na koje možeš da računaš... To je strašno.

Može se javiti u više oblika, počevši od prigušenog ogovaranja ili zabadanja noža u leđa, preko uskraćivanja informacija, sve do otvorenog nasilja koje prati lažne optužbe – za zloupotrebu fondova, zlostavljanje, nepotizam. Ponekad su to iste one taktike koje koriste vlade u pokušaju da unište aktivistkinje koje se bore za ljudska prava... a onda mi same obavimo sav njihov prljav posao.

U Sijera Leoneu za to imaju čak i ime. To nazivaju sindrom „uništi je". Motivi su jasni, kao što nam o ruskom kontekstu priča Marina Pislakovskaja:

Zbog čega sagorevamo? Delimično je uzrok tome svakako nedostatak resursa. Ali glavni razlog je takmičenje. Nadmetanje za novac. Za moć. To uništava sve u ženskom pokretu.

Mnogim ženama se ovo događa u borbi oko moći koje se vode zbog pravca u kojem njihove organizacije treba da idu. Neke aktivistkinje se posle toga potpuno povuku.

Neke opstanu, ali je sećanje snažno, kao što nam objašnjava Iman:

Mislila sam da ću napustiti scenu ako me izdaju, ili me ne cene, ili me napadnu bez razloga. Samo iz inata. Ali sve to su mi priredili bliski ljudi i druge ženske nevladine organizacije 2005. godine. I preživela sam. Mislila sam da ću se povući s poprišta. Ali nisam.

Kao i sve ostalo o čemu pričamo, i ovo je pitanje komplikovano i zbrkano. Pošto često postoje dve strane priče. A u aktivističkom svetu koji je velik i raznolik kao što je naš, naravno da će biti stvarnih problema.

Problem je u tome što ih još uvek ne rešavamo dovoljno dobro.
A jako je teško povući okrutne reči kad su jednom glasno i jasno izgovorene.

Čin

Mislim da najzad razumem jedan od najvećih problema s kojim mlađe aktivistkinje, njihovim rečima, moraju da se nose. Kako zaslužiti poštovanje?

Jer svako mora da zasluži svoj čin.

Mislila sam da sam ja svoj zaslužila do 1995. godine. Tada mi je bilo 29 godina. Uspela sam da se probijem kroz pucnjavu preko snegom pokrivenih planinskih vrleti u Garmu u Tadžikistanu. Priključila se prvom timu koji je dočekivao na hiljade Gruzijaca koji su izbegli u Mestijsku dolinu, posle pada Abhazije. Uspela sam da umaknem duhovima u Ruandi, šest meseci posle genocida koji je za sobom ostavio milion mrtvih.

Kada sam došla u Bosnu, bila sam spremna na sve, ili sam bar tako mislila.

Stigavši u Zagreb iz Kigalija, uvidela sam da su moji novi prijatelji, iako su prema meni bili prijatni, bili zabrinuti. Brzo sam shvatila da su se pitali od kakve ja koristi mogu da budem.

Nisam bila u Bosni dok je tamo besneo najžešći rat. Nikad ni ne bih bila u stanju da shvatim kako se nadmudruju snajperisti na mračnim, zaleđenim putevima Igmana, ni sve strahote tokom opsade Sarajeva.

Kako bih uopšte uspela, sama, u ratnoj zoni poput ove?

Vreme je prolazilo, i meni se činilo da se snalazim. Ali, premda sam uvek osećala toplinu svojih saradnika i uživala u prijateljskom duhu, osećala sam da tu ima još nečeg: sumnja da na kraju možda ipak neću dostići standarad. Jednostavno sam stigla prekasno za taj rat, da bih zaradila pravi, pozamašni kredibilitet. Ništa nisam mogla da uradim da bih ispravila taj propust.

Sve dok u Liberiji nisam zadržana kao talac.

Bilo je to 1996. godine dok je još trajao Liberijski građanski rat. Napustila sam Bosnu zbog šestomesečne obaveze koja se sastojala u proceni potreba za hranom i osnovnim životnim sredstvima.

Osamnaestoro nas – iz Engleske, Francuske, Irske, Liberije, Severne Amerike i Sudana – rukovodilo je procenom bezbednosti hrane na dalekom zapadu zemlje, u jednom selu na granici sa Sijera Leoneom. Vraćali smo se u Monroviju kasno jednog popodneva – blatnjavi i premoreni, ali presrećni jer smo uspeli da dospemo do sela do kojeg godinama nije stigla humanitarna pomoć – putem koji je samo dan pre toga očišćen od pobunjeničke vojske.

Napadnuti smo iz zasede kod jednog privremeno postavljenog kontrolnog punkta.

Uglavnom se sećam kako pobunjenici urlaju na nas da izađemo iz vozila i krenemo, i nekih stvarno velikih pušaka. Pokušala sam da se setim kako se te puške zovu, da nešto razumem. AK-47? Minobacači? Kasnije sam razmišljala o tome koliko su neverovatno mladi ti pobunjenici bili. Kako su smrdeli na marihuanu. Kako sam strašno želela svoje cigarete.

Pala je noć dok su oni razmatrali šta da urade s nama. Najzad su odlučili da

nas povedu kroz grmlje svom komandantu koji se nalazio u kampu, udaljenom četiri sata severno odatle. Ono što se potom dešavalo poduža je priča. Ipak, najvažnije je da niko nije povređen i da se tamo nismo zadržali dugo – Ujedinjene nacije su pregovorima izdejstvovale naše oslobađanje već narednog dana.

Pored toga što sam preživela rastanak s nikotinom i što sam jela sirovu manioku, nisam uradila ništa što bi bilo vredno pomena. Nije mi bila potrebna nikakva veština ni hrabrost. Našli smo se na pogrešnom mestu u pogrešno vreme, i to se naprosto desilo.

Međutim, kad sam se vratila u Bosnu ispostavilo se da sam najzad uspela da zaslužim svoj čin.

Najzad sam prešla tu neizgovorenu, neuhvatljivu granicu poštovanja u svetu rada u ratnim zonama – granicu koja deli mlade i zelene od očvrslih, pomalo ciničnih, ratom izmučenih humanitarnih radnika.

Uspela sam, ispunila sam standard.

Po meni, na to se svodi problem s tim kako zaslužiti poštovanje.

Nikad zaista ne znaš kroz šta ćeš morati da prođeš da bi dotle došla. Nema formule. Baš kad pomišliš da si odradila svoje, nakrcala satnicu, prebrodila toliko oluja, granica se pomeri.

I pošto je toliko neuhvatljiva, kada najzad osetiš da si uspela da osvojiš to poštovanje i kredibilitet, nećeš ga lako podeliti s drugima. Jer svi koji dolaze posle tebe moraju da se pomuče za to. Prečice nisu dozvoljene.

Sve što želim... je malo poštovanja

Sve aktivistkinje žele da osete poštovanje. Želimo da nastavimo da učimo i da se razvijamo, da se popnemo još jedan stepenik, šta god nas tamo čekalo, a da ne moramo stalno da se dokazujemo.

I želimo da znamo šta nas sledeće čeka. Da i dalje budemo sposobne da

obavljamo posao koji volimo kad se probudimo sledećeg jutra. Da za nas postoji mesto.

Mlađe aktivistkinje se boje da nikada neće steći poštovanje. Brinu se da nikada neće uspeti da pređu tu nevidljivu granicu kredibiliteta. Žele da znaju kako da zasluže čin, ali to niko neće da im kaže. Čini im se da koliko god marljivo i dugo radile, nikad nije dovoljno.

Njihove brige su stvarne. Kad neka mlađa aktivistkinja kaže da je umorna, pod stresom ili na ivici sagorevanja, njene starije koleginice često na to gledaju s nevericom. Ona nije ni približno dugo radila da bi bila toliko iscrpljena. Nije dovoljno toga ni videla, niti se dovoljno žrtvovala. Ona nije *zaslužila* pravo na iscrpljenost.

Mlađe aktivistkinje žele da znaju da li postoji način da budu aktivne i da sačuvaju zdravlje. Žele da znaju da li mogu da obavljaju posao koji vole i da imaju porodicu ili novac da bi završile svoje školovanje. Kirsten Vestbi upravo o tome govori dok priča o aktivizmu i sagorevanju:

> *Godine koje sam provela radeći kao aktivistkinja za međunarodna ženska ljudska prava otvorile su mi oči. Nikada pre nisam bila tako nadahnuta, tako oduševljena postignućima svojih koleginica.*
>
> *Niti sam bila tako iscrpljena i pod takvim stresom.*
>
> *Tokom četvrte godine, shvatila sam da se pretvaram u pepeo. Više se ujutro nisam radovala odlasku na posao. Obratila sam se svojim mentorkama da bih shvatila kako su one uspele da ostanu u igri više od 20 godina, i bilo mi je jasno kolike su žrtve morale da podnesu u životu, i koliko su se kockale svojim zdravljem.*

Izgleda, međutim, da su aktivistkinje svih generacija saglasne s tim da se vremena menjaju. Nove generacije kritički ispituju „stare“ modele aktivizma i traže nove načine rada, kao što kaže Arijan:

> *Aktivizam se promenio – mlađe aktivistkinje govore da žele porodičan život... One žele da rade, ali i da uživaju. I tako se rad nastavlja, ali ne onako kako ga ja shvatam.*

Nova generacija donosi i nove ideje, pomera granice i preispituju... sve. To može biti samo dobro.

Ali ta promena može da se odigra jedino na dva načina.

Ili se suočavamo s bolnim prekidom, zasnovanom na našim modelima majke-kćerke. Modelima koji nas teraju da odbacimo i negiramo sve što je bilo pre nas da bismo počele nešto novo.

Ili slavimo zbog svega što smo postigle. Činjenicu da je čitava generacija aktivistkinja stvorila prostor koji imamo sada i ovde i možemo da eksperimentišemo s promenom. I mi se menjamo zajedno, kao što kaže Sandra:

> *Kako možemo da zanemarimo feministkinje iz šezdesetih i sedamdesetih? Da nije bilo njih, ja ne bih bila ovde gde sam... Znate, mi ne moramo da se sviđamo jedne drugima – samo treba da poštujemo jedna drugu. Moramo da promenimo sopstvene unutrašnje patrijarhalne obrasce kako bismo napredovale – u protivnom, naše je rezonovanje ograničeno.*

Starije aktivistkinje se brinu da će izgubiti teško zasluženo poštovanje. Plaše se da kako stare, više neće biti cenjene. Šarlot Banč to kontekstualizuje govoreći iskreno o izravnom strahu od starenja u mnogim kulturama:

> *Postoji određena nelagoda u odnosu na proces starenja. Uz neke izuzetke u delovima Afrike i Azije, postoji strah od starenja i dominacije mladosti... od opsesivne kulture mladih koja je prisutna u gotovo svim aspektima modernog života.*
>
> *Mislim da taj strah bar delom potiče od našeg odbijanja da se pogledamo u ogledalo i prihvatimo da starimo. Ne želite da me pogledate u oči – i da se zaista suočite s činjenicom da će se ovo i vama desiti. Mi ne cenimo proces starenja.*
>
> *I u tom smislu, ne cenimo starije žene.*

Starije aktivistkinje se isto tako brinu šta će se dalje dešavati. Posle toliko godina posvećenosti cilju, toliko godina izgradnje organizacija ni iz čega,

jedino pomoću čiste volje i strasti, one se brinu šta će se desiti kad odu. Kad tvoj posao predstavlja tvoj život, tu je uložena i tvoja energija.

Osim toga, mnoge aktivistkinje ne mogu sebi da priušte penzionisanje – većina njih i nema penziju, niti bilo koji drugi izvor prihoda. Samo neznatan broj njih ima zdravstveno osiguranje. Mnoge nemaju čak ni „sopstvenu sobu" da im pruži utočište u starosti.

To su pitanja s kojim se sve aktivistkinje u nekom trenutku suoče.

Međutim, izgleda da sve u pokretu najviše brine onaj trenutak kad starija liderka treba da preda moć sledećoj generaciji.

Smena vođstva

Za mnom

Ako ćemo da pričamo o smeni vođstva, moramo početi od onih koje vode, o liderkama.

Evo u čemu je problem sa smenom vođstva: postojeći modeli nisu samo neverovatno zahtevni – oni traže jedan nivo gotovo nadčovečanske energije i posvećenosti.

Suočimo se s tim. Svaka liderka obavlja posao za dvoje ili troje ljudi, što joj ostavlja malo prostora za bilo šta drugo.

To nije mesto na koje je samo teško staviti se. Ono je naprosto zastrašujuće. Rakhi nam kaže:

> *Kada je u pitanju vođstvo mnogih organizacija, primetile smo da su, uopšte uzev, one koje vode organizaciju preopterećene jer na sebe preuzimaju mnogo različitih uloga. One podjednako moraju da se nose s unutrašnjim i sa spoljašnim okruženjem. Pored uobičajenog posla, postoji i toliko drugih stvari kojima moraju da se bave, poput pisanja predloga projekata, prikupljanja sredstava, pružanja podrške, pisanja izveštaja. Na njima je odgovornost prema organizaciji i prema donatorima. Nadgledanje projekta i njegovo minuciozno sprovođenje.*

Sve se to svaljuje na jednu ili na nekoliko osoba u vrhu organizacije. Teret koji pada na osobu koja mora da odigra sve ove uloge izuzetno je težak, posebno ako ona mora da ih raspodeli na rad na terenu, komunikaciju s donatorima i zalaganje za različita pitanja. Sve ovo mora da se obavlja 24 časa, 7 dana u nedelji, dakle non-stop... uključujući i porodicu.

Tako su sopstvena dobrobit i zdravlje na dnu liste. Na prvom mestu je aktivizam, i sve u vezi s njim, pa onda porodica. Tek onda dolaze žene same...

A ako je opis posla takav, kako ističe Rita, koja će biti voljna da preuzme taj rizik?

Za tri ili četiri godine neko bi trebalo da me nasledi u organizacijama TEWA i Nagarik Aavaz ali ko želi da preuzme ovoliki rizik?

Kad se nađe aktivistkinja koja je voljna da preuzme vođstvo, kako Rita kaže, morate se pripremiti za poslednji, iscrpljujući napor – morate se postarati da organizaciju nekom drugom predate u najboljem redu:

Moram da budem sigurna da u njoj ima dovoljno novca, posebno ako se sredstva crpe samo iz projekata.

I još nešto u vezi sa vođstvom: kad ste na vrhu, obično ste usamljene.

Ne možete se žaliti na to koliko je posao težak, zato što je to bila vaša ideja. I, kao što ističe Đingarej Miaga, one koje vode su često uzori – svidelo se to njima ili ne. Zato one osećaju pritisak da se moraju naći drugima koje se na njih ugledaju. One ostalima uvek moraju da budu na raspolaganju.

To ima svoju cenu. En-Lorens Lakroa pričala mi je o jednoj aktivistkinji na čelu organizacije:

Zbog pozicije u zajednici, ona na može da govori o tome kroz šta je sve prošla. Ona mora da pokaže da je liderka. Za nju stoga nema načina da iskaže koliko je propatila, a nema ni kome da se poveri.

Čak i u onim retkim trenucima kada si okružena prijateljima s kojima možeš da razgovaraš o svom stresu, podsećaš se da je to deo aktivističke nagodbe,

kao što ističe Kaari Murungi:

> *Kad osetim stres, uglavnom pričam sa svojim prijateljicama aktivistkinjama koje su isto tako premorene, i jedna drugu podsećamo da aktivizam zahteva žrtve. Mi biramo taj put i stoga moramo da pronađemo mehanizme pomoću kojih ćemo se nositi s čitavom situacijom, ili naprosto moramo da odustanemo od svega.*

I kad konačno dođe vreme da se ode – želele vi to ili ne – pred vama je ogroman izazov. Jedan od onih koji se ne može uvek podeliti.

I ponovo je reč o problemima koji su lične prirode.

Šta dalje?

Jelena je najbolje sumirala problem u vezi sa smenom vođstva o kojem su pričale mnoge aktivistkinje. Reč je o napuštanju sigurnog prostora – prostora koji smo same stvorile:

> *Toliko često čujemo kako je nekoj aktivistkinji koja vodi organizaciju teško da se od nje odvoji – čak i da druge potiskuje – samo da bi osigurala svoju poziciju.*
>
> *U čemu je problem?*
>
> *Moramo upamtiti da su liderke od kojih želimo da se povuku žene koje su na svojim plećima iznele organizacije na čijem su čelu, rizikujući i dovodeći u pitanje sve: svoje živote, svoje zdravlje, često se udaljavajući od svojih porodica i voljenih osoba.*
>
> *Organizacije koje su osnovale su takođe prostori koje su gradile za sebe. To su mesta gde se osećamo dobro, gde JESMO. Mesta gde se osećamo prihvaćeno kad nas ostatak društva odbacuje. Veze i spone koje stvaramo u ovom poslu su naši sistemi podrške.*
>
> *I sad, posle toliko godina davanja svega cilju ženskih prava, od nas se traži da se povučemo...*

Šarlot Banč je iznela ostatak priče. O onome što dolazi posle:

Mnogo se priča o potrebi za smenom moći u organizacijama. Starije aktivistkinje u vrhu organizacija ne predaju moć lako – ne rade to dovoljno dobro, niti na vreme. Razmišljala sam o tome koji razlozi stoje iza toga...

Čini mi se da to ima mnogo veze s odsustvom prostora ili mesta gde bi se starije feministkinje povukle. Gde će liderka otići kad preda vođstvo nad svojom organizacijom?

Mnoge od njih nisu bile samo liderke u svojim organizacijama već su odigrale i ključne uloge u izgradnji pokreta i ostvarivanju veza. Njihov je rad utkan u istorije pokretà. Naš pokret ne nudi zadovoljavajuću strukturu za to, ni na lokalnom, ni na internacionalnom nivou. Tražimo od žena da predaju moć, ali kuda da odu posle toga?

Ako smatramo da se mlađim aktivistkinjama ne pruža dovoljno podrške, treba da imamo na umu da se ni starijim ženama ne nudi ništa kad napuste svoje stalne poslove na kojima su radile prekomerno i pod prevelikim stresom... One i dalje imaju mnogo da nam pruže, ali shvataju da naprosto više ne mogu da rade tim tempom, niti toliko dugo.

Mnoge žene iz moje generacije, od kojih su neke učestvovale u utemeljenju globalnog procesa tokom osamdesetih i devedesetih godina, sad spadaju u kritičnu masu žena ovog doba o kojem govorim.

Isto tako, i to je dobro, postoji kritična masa žena srednje generacije, žena koje su u svojim tridesetim, četrdesetih godinama, koje treba da preuzmu vođstvo nad organizacijama. Za to im je potreban prostor. Pitanja isplivavaju na površinu kad postoji kritična masa.

Ali, na koji način da ostanemo angažovane, da imamo neku ulogu kad više ne vodimo organizaciju?

Ostavi li se po strani preživljavanje, postoji li još neka uloga namenjena ljudima koji stare? Mogu li oni da stave na raspolaganje svoja iskustva na neki koristan način?

Smena vođstva, i moći, kakva nam je potrebna neće se dogoditi, ako ne razmotrimo i ovaj problem.

Samo za članice/ove?

Osetile smo to do koske

Suzan i Albert su proveli poslednjih 18 godina svog života stvarajući sreću.

Napravili su od svog doma odmarališta koje može da primi četiri stotina aktivistkinja/a, uz priliku da se opuste, odmore, igraju. Šansu da prosto budu, da ponovo otkriju sebe. Da ponovo osete svoja tela. Da plešu.

Uradili su to bez zadrške. Svom projektu su podarili srce, energiju i sredstva, da bi od sveta napravili bolje mesto.

Međutim, kad sam ih nazvala aktivistima, bili su iznenađeni.

Sedeli smo u Vindkolu i ćaskali o odmaralištima i odmorima, dok je dim od šumskih vatri zaklanjao planine iza nas.

Pitala sam Suzan zašto sebe ne smatra aktivistkinjom. Malo je razmislila i rekla:

> *Reč je o privilegijama. Ja sam privilegovana. Ne nalazim se usred svega, ne moram da se borim da bih opstala. Ovim se bavim, jer to želim da radim. Jer sam ja to izabrala.*

Prema tome, ko ima pravo da bude aktivistkinja? Ko o tome odlučuje? Kada zaslužujete pravo da se nazovete aktivistkinjom?

Kakva je razlika između aktivistkinje koja se bori za ljudska prava, humanitarne radnice, umetnice, teoretičarke, socijalne radnice, novinarke, donatorke?

Tako vam je s aktivizmom.

Nije to klub u koji mogu da uđu samo članice. Ne možemo mi odlučiti ko jeste, a ko nije aktivistkinja.

Sposobnost da se usprotivi, da se uradi prava stvar – da bude aktivno – u svakom je ljudskom biću.

Gotovo svako to uradi u nekom trenutku svog života. Razbesne se, ustanu i kažu ne. Neću da sedim u zadnjem delu autobusa.

Ili kažu da. Ja ću stajati s vama danas. U tišini. Zahtevaću mir.

Neko se tome prepusti na kratko i povuče se.

Neke, rečima Sindi Juing i Luči Tiskon, preobražavaju svoj aktivizam tokom različitih faza svog života.

Neke će tome posvetiti život. Iz strasti da se uspostavi ravnoteža, da se ispravi nepravda. Iz želje da se zaustavi uništenje amazonskih šuma, iz želje da se nađu nestali u Šri Lanci.

Uopšte nije važno u kom domenu biramo da se borimo.

Naše se strasti uglavnom zasnivaju na našim biografijama. Našim istorijama i iskustvima. Našem osećaju za nepravdu koji se javlja rano. Od prvog šamara. Ujakovih grabljivih ruku. Nestalog sina. Sestre oterane u zatvor.

Od shvatanja da smo mi važne, mi postojimo, da imamo moć da menjamo svet. Sonja je to najbolje artikulisala:

> *Moja se priča razlikuje mnogo od priča svih koji pripadaju mojoj generaciji...*
>
> *Bile su to šezdesete. Baviti se aktivizmom tada bilo je nešto vrlo posebno.*
>
> *U mnogim delovima sveta, studenti su izašli na ulice. Pariz je bio okrenut naglavačke. I mi u Brazilu smo bili na ulicama, protestujući*

protiv diktature.

Feminizam je obuzeo čitavo moje biće kada sam otišla u Francusku 1973. godine. Za mene je to bio vrlo poseban trenutak. Feminizam je bio u vazduhu. Na univerzitetu, mlade i neke ne tako mlade feministkinje bi skakale i vikale čim bi se neki profesor usudio da sklizne i u najmanju manifestaciju patrijarhalnosti i seksizma. To je bilo doba uličnih demonstracija za legalan abortus. Na demonstracijama sam i videla sve te poznate žene kao što su Simon de Bovoar i Delfin Sejrig.

Tako sam bila izložena feminističkim idejama u jednom vrlo intenzivnom okruženju... I onda sam odjednom shvatila: bože, pa ima tu nečega, u tome da si žena i da se osećaš čudno... ima smisla...
Mislim da je ono što nas je u početku motivisalo – mene sigurno, ali i druge iz moje generacije – bilo nešto zaista lično.

Trebalo je ustanoviti šta nije u redu s činjenicom da si žena u ovom svetu u kakvom živimo. Bio je to zaista hrabar potez, to hvatanje u koštac s onim što su francuske feministkinje nazvale „le malaise d´être femme". Taj neustrašivi pohod se kretao od uobičajenih pitanja s kojima se svakodnevno susrećemo, poput onog zašto je ženi neprijatno da sama sedi u kafeu ili restoranu, do onih strukturnijih i težih problema kao što su seksualnost, abortus i svi ostali izazovi s kojima smo se nosile tih godina.

Sve je počelo u feminističkim kolektivima za samorefleksiju: sedele smo zajedno i pokušavale da shvatimo šta se nalazilo iza tog nezdravog stanja; nastojale smo da pronađemo teorije koje bi nas vodile u procesu istraživanja pitanja šta znači biti žena u svetu u koji se nismo lako uklapale kao potpune osobe.

Početak feminizma je u mom slučaju obeležila mantra: lično je političko. Moje telo je moje, moje telo sam ja. To nije bila samo puka retorika.

Osećale smo to do koske. Ja sam to osećala do koske.

Svaka priča o aktivizmu ima posebnu moć. One nam pomažu da shvatimo da svako može da bude aktivistkinja – na jedan minut, ili celog života. Na način

koji odaberemo.

Kad to uvažimo, nećemo se osećati manje vredne. Upravo nas to povezuje.

Štikliranje praznih polja

Kad smo počele da radimo na ovom projektu, znale smo da će biti komplikovano. Ali bar jedna stvar nam je bila jasna: pričamo o aktivistkinjama koje se bore za ženska ljudska prava.

Dakle, u početku smo razgovarale samo s njima. Sa ženama koje su se identifikovale kao aktivistkinje.

U izvesnom trenutku smo, međutim, počele da dovodimo u pitanje definiciju aktivizma. A kasnije, kad smo počele da raspravljamo o ograničenjima binarno određenog roda, i da radimo s transrodnim i interseksualnim osobama, počele smo da dovodimo u pitanje i ono što smo podrazumevale pod pojmom žena...

Prošle godine, tokom razgovora o shvatanjima na temu održivosti *queer* aktivizma, Emili je pomenula binarni rod. U tom trenutku nisam imala pojma o čemu priča. U sebi sam brzo pročešljala svoj mentalni leksikon feminističkih pojmova i ženskih prava. Ništa. Onda sam pretražila i svoju LGBTIQ (lezbejke, gej, transrodne, interseksualne i *queer* osobe) bazu. Ni tamo ništa.

Pomalo strepeći, zaustavila sam je i pitala šta pod tim misli – muško plus žensko jednako dva roda. To je binarnost, u čemu je onda problem?

Ako se, objasnila mi je, držimo te ograničavajuće ideje da postoje samo muško i žensko, mi time oduzimamo glas aktivistkinjama i aktivistima koji se identifikuju s drugim rodovima, ili ih silimo da se prilagode našim uskim shvatanjima roda.

To me je jako zabrinulo. Pisale smo o ženama u aktivizmu... o ženskim pravima.

Zar ne?

Pokušavala sam da uguram te izuzetke u jednu finu kutiju, da ih nekako uklopim u ideju ženskih ljudskih prava. Ideju koja je meni bila potaman. A reč je zapravo o istim kutijama za koje je Anisa pokazala koliko su ograničavajuće:

> *Od nas se često, implicitno ili eksplicitno, traži da se smestimo u jedan od sledećih okvira: homo/hetero/bi. Trans i interseksualne/i aktivistkinje/i zakomplikovale/i su tu jednačinu dodajući rodni identitet seksualnoj orijentaciji – uprkos tome, od nas se i dalje najčešće očekuje da „štikliramo samo jedno prazno polje". Ona nas dalje podseća... da mi po pravilu uvek zaboravljamo na celibat, kojim se izaziva i heteronormativnost i prinudna seksualnost.*[23]

Seli Gros kaže nešto slično:

> *Interseksualnost dovodi u pitanje temeljnu premisu po kojoj postoje isključivo dva prazna polja koja se mogu štiklirati. Istina je da tako definisana polja rade posao za većinu, ali je potrebna daleko veća raznolikost da bi se prikladno opisalo sve ono što priroda proizvodi.*

Na kraju smo shvatile da ova knjiga u osnovi ipak govori o borbi za ljudska prava. Iz perspektive čitavog niza aktivistkinja/a. Mnoge od njih će se identifikovati kao žene – a mnoge među njima još nisu počele da promišljaju i da preispituju ideju binarnog roda.

Ali ima i onih koji u potpunosti odbacuju mogućnost da će štiklirati polje „muško" ili „žensko". Oni se ne uklapaju jasno u glavne tokove i tradicionalne okvire borbe za ženska prava.

Jer, ispostaviće se, sama ideja uklapanja ili *„uključivanja"* u taj okvir, predstavlja znatan deo ovog problema.

I tako se vraćamo na ideju „samo za članice/ove". Njome se osnažuje neravnoteža moći. Ona postavlja transrodne i interseksualne aktivistkinje/e van okvira, koji se mogu uključiti samo pod vrlo određenim uslovima.

Tako sam počela da se pitam kako bi izgledalo kada bi se moć zaista delila, podozrevajući da bi to značilo da se sasvim moramo odreći praznih polja koja

treba štiklirati i da bismo morale da se upustimo u stvaranje nekog potpuno novog okvira. Koji će se baviti „rodnim pravima“, kako predlaže Ju-Hjun Kang, ili nečim drugim.

Jer, kao što kaže Sali, borba za ženska prava zasniva se na poništavanju *upravo onog tlačenja* koje staje na put interseksualnim i transrodnim pravima:

> *Potreba da se usredsredimo na ženska pitanja potiče iz patrijarhata. Činjenicu da patrijarhalno društvo nije u potpunosti humano društvo reprezentuje potčinjavanje žena, i upravo to od žena zahteva da se organizuju kao žene.*
>
> *Mi nastojimo da stvorimo društvo koje odlikuje celovitost, u kojem se raznolikost rodova slavi. Društvo u kojem ne postoje igre moći niti rodna dominacija. Društvo u kojem pripisivanje roda nije nasilan proces.*
>
> *Nasilje i odbacivanje koje doživljavaju osobe poput mene, zaštitni je znak patrijarhata i nasilja svojstvenog borbi za moć.*
>
> *Cilj ženskog pokreta je da se tome stane na put. Meni se čini da fenomen interseksualnosti ženski pokret treba da prepozna kao nešto bogom dano. Jer i sama činjenica da postoji, predstavlja izazov za patrijarhat – objektivno gledano, interseksualnost dovodi u pitanje osnovnu premisu navodno nepromenljive dihotomije. Interseksualnost nas prisiljava da priznamo da smo kao vrsta vrlo raznoliki.*
>
> *A to treba slaviti.*

Nemam odgovore i znam da je ovo veliki izazov.

Ali znam da kad je ova knjiga u pitanju, treba da nam bude jasno da u njoj ne govorimo samo o aktivistkinjama koje se bore za ženska ljudska prava.

Mi govorimo o aktivistkinjama/ima koji se bore za ljudska prava. Aktivistkinjama/ima koje/i se zajednički bore za promenu raznovrsnih, ispreplitanih, preklapajućih sistema koji tlače, diskriminišu i oduzimaju glas.

Zvuk tišine

Tokom februara 2004. godine odlučila sam da ne uradim intervju s lezbejskom aktivistkinjom za knjigu *Osnažene kroz pobunu*.

Tada mi je to delovalo kao jedno sasvim nebitno izostavljanje.

Kao i uvek, imale smo ograničen budžet i nedovoljno vremena da bismo završile posao. Nisam mogla da pronađem i intervjuišem sve (tako sam sebi govorila). Već je protekla polovina mog dvonedeljnog boravka u Sijera Leoneu, gde sam intervjuisala što je više moguće aktivistkinja. Na svom spisku sam imala istaknutije heteroseksualne aktivistkinje visokog profila, a želela sam da intervjuišem što širi krug žena da bih postigla veću raznolikost.

Tako sam pitala svoje koleginice da li znaju neke lezbejske aktivistkinje s kojima bih mogla da se nađem.

Posle neugodne tišine i malo neveštog smeškanja, rekle su mi da postoji jedna žena koja pokušava da ubedi Razvojni fond za žene pri Ujedinjenim nacijama (UNIFEM) da finansira klub za lezbejke u Fritaunu. „Možete li da zamislite?“ rekle su, „Ko bi to finansirao? To nije pravi aktivizam“.

Tada mi je bilo jasno da moram da napravim izbor: ili ću istrajati na tome, pronaći je i time verovatno otuđiti od sebe *mainstream* aktivistkinje, ili ću morati da odustanem. Nisam želela da rizikujem i dovedem u opasnost te nove, delikatne odnose jer sam imala tako malo vremena da uradim intervjue koje sam naumila da uradim. Tako sam odabrala lakši način, pošla sam linijom manjeg otpora. Ubedila sam sebe da dan ne traje dovoljno dugo da bih mogla da postignem sve. I odustala sam.

Pitanje koje sam kasnije sebi postavljala, međutim, bilo je zbog čega sam napravila baš takav izbor.

Najjednostavniji odgovor je da je bilo lakše ne dovoditi u pitanje *status quo*. U konzervativnom zapadno-afričkom okruženju gde su se aktivistkinje borile za osnovna prava, gde je otvoren razgovor o ženskom genitalnom sakaćenju još uvek bio tabu tema, izgledalo je nemoguće razgovarati o LGBTIQ

aktivizmu. Prihvatila sam neizgovorenu hijerarhiju prema kojoj su LGBTIQ prava bila niže na lestvici važnosti od drugih pitanja. To se smatralo pitanjem ličnog izbora i privatnog načina života, a ne pitanjem ženskih prava.

Rekla sam sebi da je mogu naći kasnije; možda možemo da stupimo u kontakt preko i-mejla.

Za to mi se, međutim, nikad nije ukazala prilika. Fanien Edi je pronađena mrtva 29. septembra ujutro, 2004. godine, pošto je brutalno ubijena u svojoj kancelariji u Fritaunu.[24]

Da li bi nešto bilo drugačije da sam dovela u pitanje *status quo* i dodala i njen glas glasovima aktivistkinja koje su podelile svoje priče s nama?

Nikada neću zasigurno znati.

Znam pouzdano samo da sam napravila pogrešan izbor. Uplašila sam se i bilo mi je lakše da ostanem u svom heteroseksualnom aktivističkom svetu, umesto da ga dovedem u pitanje. Uprkos tome što se već 15 godina izjašnjavam kao „saveznica“ LGBTIQ populacije, kada je postalo gusto, nisam se pobunila i branila svoje vrednosti. Tako sada, iz stomaka, razumem kako drugim aktivistkinjama vrlo lako možemo da uskratimo da se čuju.

Naprosto tako što ćemo praviti lake izbore. Tako što ćemo zatvarati oči. Tako što ćemo određene oblike aktivizma opažati kao manje važne, manje neodložne, u odnosu na *našu* hijerarhiju ljudskih prava.

Prava domorodačkog stanovništva. HIV/AIDS. Invaliditet. Prava seksualnih radnica/ka. Transrodni. Interseksualni.

Marginalizovanjem glasova u ime *„kulture“, jedinstva ili patriotizma*. Ili tako što kažemo da *za to još nije vreme.*

A kad nekim aktivistkinjama okrenemo leđa zbog onoga što jesu, ili onog za šta se bore, mi im time ne oduzimamo samo glas nego im poričemo pravo na bezbednost. Čak im poričemo i pravo na život.

Tišina proizvodi ranjivost

Vi, članovi/ce Komisije za ljudska prava, možete da razbijete tišinu. Možete da priznate i prihvatite da mi postojimo, u čitavoj Africi i na svakom kontinentu, i da se kršenje ljudskih prava zasnovanih na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu dešava svakodnevno. Možete da nam pomognete u borbi protiv te nepravde kako bismo ostvarile/i naša puna prava i slobode, u svakom društvu, uključujući i moju voljenu Sijera Leone.

Fanien Edi, govor pred Komisijom za ljudska prava Ujedinjenih nacija, 2004.

Posledice

Posledice svih tih pitanja koja prate problem održivosti u životu aktivistkinja se javljaju na toliko različitih, neočekivanih načina.

Gubitak pamćenja je jedan od njih. Kad u jednom trenutku uđeš u sobu da bi nešto uzela, i već sledećeg trenutka zaboraviš po šta si to pošla. Onda se dogodi da izgubiš pamćenje na čitav jedan dan. Slušaš svoju omiljenu muziku... ali ne možeš da se setiš imena pesama.

Evo još jednog. Ujutro se probudiš i ne možeš da se pomeriš. Telo ti se buni. Prosto ti govori ne. Ne mogu više ovako.

Jer vaš um, telo, srce pre ili kasnije apsorbuje stres zbog posla. Kako nema vremena i novca koji bi omogućili odmor i refleksiju, kod mnogih taj stres ostaje. I obrazuje krug sve većeg samoodricanja. I zanemarivanja.

Na kraju se može javiti i u nekom obliku. Kao depresija. Nervni slom. Samoubistvo. Moždani udar. Bolest srca. Rak. Sagorevanje. A može se desiti i to da jednu generaciju preskoči, ali zakači onu sledeću.

Sada ćemo govoriti o nekim posledicama.

Ovo je sagorevanje

Partizanski rad Kristine Meslek, *Sagorevanje: cena brige (Burnout: The Cost of Caring)* preneo je pojam sagorevanja u stvarnost 1982. godine, kad nam je pomogla da shvatimo da nije reč o nekakvom tajnom, sramnom problemu manjine već o vrlo čestom i prirodnom odgovoru na hroničan stres i emocionalnu napregnutost koji prate brigu za druga ljudska bića.[25]

Tada smo prvi put čule o trojstvu svojstvenom sindromu sagorevanja: depersonalizacija ili cinizam; emocionalna iznurenost; i svedeni osećaj za lično postignuće.

Kad su u igri sva tri, vi ste zaista i istinski sagorele.

Izuzme li se njen rad, malo je toga napisano na temu sagorevanja u svetu borbe za ljudska prava.

Utoliko je najbolji način da opišemo aktivističko sagorevanje da vam ispričamo ono što smo čule. Ovo je sagorevanje.

Neke aktivistkinje izgaraju od užasnog stresa zbog rada u zonama sukoba:

Sarala Emanuel iz Šri Lanke ga opisuje kao nadmoćni osećaj da se nikada nećete moći suprotstaviti nasilju:

Simptomi sagorevanja:

~ Prevelik umor
~ Odsustvo duha
~ Nesposobnost da se koncentrišemo
~ Somatski simptomi (npr. glavobolje, gastrointestinalni problemi)
~ Problemi sa spavanjem
~ Grandiozna uverenost u sopstvenu veličinu (npr. junačko, ali nepromišljeno ponašanje, navodno da bi se pomoglo drugima; zanemarivanje sopstvene bezbednosti i fizičkih potreba„junačenje" koje odriče potrebu za snom, odmorom)
~ Cinizam
~ Neefikasnost
~ Nepoverenje prema saradnicima ili supervizorima
~ Preterano korišćenje alkohola, konzumiranje kofeina i pušenje

Ehrenreich, John (2002). A Guide for Humanitarian, Health Care, and Human Rights Workers: Caring for Others, Caring for Yourself (za više detalja pogledati bilbliografiju)

> *Kada čujete da se dogodilo još jedno silovanje, ili još jedna opekotina ili ubistvo, postajete depresivne. I pomislite – kakva je svrha svega ovog? I na neki način to je zbilja previše – osećate se kao da zapravo ne možete da odgovorite na sve to...*

Dafne Olu-Vilijams iz Sijera Leonea to prepoznaje kao zabrinutost da čak ni mir ne mora doneti nikakvog napretka:

> *Iako smo radile jako mnogo, čini se da društvo uopšte ne napreduje. Zajednica vrlo sporo pokazuje znake oporavka, a ljudi svuda jedva da*

izdržavaju da se održe na površini. Prvo i osnovno, potrebno mi je uverenje da nije sve uzalud.

Za Lejlu Junus iz Azerbejdžana to je pitanje koje je proganja: da li je sve ovo bilo vredno truda?

Počela sam da se borim za ljudska prava u Sovjetskom Savezu, a sada živim u nezavisnom Azerbejdžanu, gde se ljudska prava krše i više nego u Sovjetskom Savezu posle 1985. godine. Imali smo veće slobode između 1991. i 1993. godine nego što ih imamo sada. U periodu između 1999-2001 nije bilo ni približno strašno kao što je to danas, 2006. godine.

Da budem iskrena, proteklih godina stres i razočaranje me nikada nisu napuštali. Najviše me muči činjenica da čitav naš rad, i još konkretnije, moje zdravlje, moje vreme – koje sam oduzimala svojoj bolesnoj majci, svojoj maloj kćerki... moj život je otišao mom poslu i trudu, koji nije doneo nikakve rezultate.

Pilar Ilkarakan u Turskoj to opisuje kao trenutak kad prvi put izgubiš nadu:

Ceo svet je samo posmatrao taj napad (na Liban) koji su pomogle SAD. A mi, koje smo mislile da smo pre pet godina osnovale mrežu solidarnosti iz koje su mogle nići reforme na Srednjem istoku, mi smo – iako je to teško priznati – možda prvi put izgubile nadu i osetile bespomoćnost, osetile smo da su nam vezane ruke, čak i užas zbog slutnje da će taj vrtlog nasilja postati još gušći i da će nas u skorijoj budućnosti progutati u košmaru.

Druge aktivistkinje sagorevaju zbog izolacije koja dolazi od života u svetu koji negira njihovo postojanje:

Za Jelenu Poštić, to znači nenalaženje sigurnosti da bi se živelo slobodnim životom.

Potrebni su mi podrška i razumevanje. Potrebno mi je da vidim da ljudi aktivno razgovaraju o problemima koje ja razmatram i kojima se bavim. Nema ljudi koji aktivno razgovaraju o temama koje ja iznosim.

Meni je jasno da problem nije u meni. Ja znam ko sam.

Ali mi, uprkos tome, nije dozvoljeno da živim svoj život i da živim ono što jesam. I to me sagoreva iznutra.

Za Vesnu je to zbir nekih „sitnih momenata“:

Bilo je tih sitnih momenata i do 2004. godine koji su uticali na moj aktivizam i nagnali me da donesem odluku da se povučem.

Ženske grupe su osetljivije na prava ljudi s posebnim potrebama od drugih grupa, poput onih u kojima su muškarci u većini. Ali ni one nisu u potpunosti osetljive.

Ponekad, kad bih pitala da mi se organizuje odlazak na neke događaje, kao što su panel diskusije ili radionice – kada bih, dakle, pitala za taksi – rečeno mi je da je taksi samo za one žene koje nisu iz Beograda, i da novca za taksi ima samo za njih. A to je za mene bio jedini način da odem na te skupove.

Srećom, ja sam sitna, i moja kolica su mala. Tako da lako mogu da stanem u taksi. Ali, možete li da zamislite šta se dešava s osobom koja je veća i krupnija od mene, i ima, recimo, električna kolica?

To su bile te sitnice koje su me poražavale.

I tako sam promenila svoj aktivizam. Zapravo, bila sam primorana da prestanem da budem aktivna zahvaljujući diskriminaciji. Znate, ako aktivistkinja odluči da promeni organizaciju s kojom sarađuje, i ako poseduje određene veštine, ona će pronaći nešto drugo. Ali ako je reč o aktivistkinji koja ima posebne potrebe, njeni su izgledi slabiji, jer će naići na mnoštvo prepreka.

Mnoge aktivistkinje ovaj problem prepoznaju u razornom pritisku koji stvara previše posla, što opisuje Anisa:

Vodila sam jedan relativno kratak internacionalni program, ali sam već od prvog dana hvatala sebe kako za vreme svakog odmora odlazim u toalet da bih se isplakala pre nego što se vratim da moderiram

sastanak. Trećeg dana sam pozvala koleginice u pomoć i jednostavno otišla kući – a to je naprosto nezamislivo kad sam ja u pitanju... osetila sam da više ne mogu da izdržim ni jedan jedini minut ispunjen obavezama i odgovornošću. Provela sam pet nedelja u krevetu, ustajala sam samo da odem do kupatila, nisam bila u stanju da sebi skuvam ni šolju čaja.

Sedela sam jednog jutra sa Suzan na njihovoj terasi u Vindkolu, pila toplu kafu i razgovarala s njom o sagorevanju. Pripremila sam jedan fini mali dijagram na kojem je ucrtana prava, plava linija načičkana poljima sa zloslutnim imenima: „visoki stres“, „sagorevanje“, „bolesti povezane sa stresom“, i na kraju „smrt“ ili „potpuno sagorevanje“. Bila sam vrlo ponosna na tu tabelu.

Suzan je bacila pogled na nju, pomalo zbunjeno, ali je bila rada da razgovaramo o tome. Naglasila je da postoji još jedna moguća situacija u ciklusu sagorevanja: ona je nazvala „sagorevanjem duše“. To je ona situacija kad aktivistkinja ne padne mrtva, niti odluči da nestane iz pokreta, nego pomera svaku granicu i ulazi u svet potpune sluđenosti – u kojem su zbog posla popaljeni svi mostovi i gde su digle ruke od svih drugih aspekata svoje ličnosti.

E, to je zvučilo zastrašujuće.

A to je „samo“ izgaranje. Ispostavilo se da ima toliko drugih posledica koje takođe treba uzeti u obzir. Uključujući tu i sve načine na koje jedna aktivistkinja može da nestane...

Hodanje po razbijenom staklu[26]

Odlazak od kuće

Telefon zazvoni usred noći i ti osetiš taj poznat, hladan strah u stomaku... Ne odgovaraš na poziv. Ne moraš to da radiš. Znaš šta to znači. Vreme je. Zgrabiš svoju torbu i izvučeš devojčice iz kreveta. Iskradeš se na zadnji ulaz.

I trčiš.

Stigneš do granice do zore i oni te čekaju sa svim što je potrebno za „bezbedan“ prelaz. Za određenu cenu. I zato im predaješ svoju ušteđevinu. Majčinu venčanu burmu. I ulaziš u kamion s ostalima. Devojčice tek tad počinju da se bude, zbunjene, gladne, uplašene.

Vrata se zatvaraju i putovanje počinje. Bez slavlja, bez pozdrava. Gotovo je.

I znaš da više nikad nećeš moći da se vratiš.

Kao izbeglica

Egzil je jedan od najbolnijih i najtežih izbora koji aktivistkinja može da donese.

Ali to jeste izbor. Uglavnom izbor između života i smrti. Tvog života, života tvoje dece i ostalih članova porodice.

Uglavnom podrazumeva dug, opasan, podzemni put do zemlje u kojoj si bezbedna. Često se, međutim, ispostavi da je „bezbedna“ zemlja sam pakao. Jer mnoge svoj prvi korak ka slobodi načine u pritvoru. A potom sledi prenatrpani izbeglički kamp.

Odjednom si sama, nepoznata, nevidljiva. Odjednom postaješ osoba koja traži azil. Ponekad te ponižavaju tvoji novi susedi. Ili, što je još bolnije, odbacuju te aktivistkinje prijateljice koje su ostale. Ili tvoja deca koja ne mogu da shvate zašto si morala da odeš.

Moraš da počneš od početka. Da naučiš nov jezik. Ako imaš sreće, možda nađeš i posao – ali retko je to posao kojem si posvetila ceo svoj život. Posao koji je bio tvoja strast. Tvoj identitet. Tvoj život.

Ima nekoliko „srećnica“ koje uspeju da nastave da rade, i ostanu povezane sa svetom koji se bavi ljudskim pravima – to su aktivistkinje koje su opštepoznate i koje uživaju podršku širom sveta.

Ali *sve* aktivistkinje u egzilu, privremenom ili stalnom, poznate ili skrivene, dele razdiruću tugu i ono što Mahnaz Afkami zove *„nesposobnost žaljenja“*.[27] Uprkos svemu tome, one uspevaju da se snađu, da ponovo grade svoje živote.

One obrazuju poseban deo našeg aktivističkog sveta, i njihova hrabrost da odu – da prežive – treba da bude priznata i poštovana. U jednakoj meri u kojoj cenimo one koje ostaju. I one koje smo izgubile.

Vidimo se uskoro[28]

Gubitak, neuspesi i neki prelazi u životu mogu nam stvari učiniti veoma jasnima i prisutnima.

Ako se upotrebe na pravi način, oni mogu da postanu snažni katalizatori koji zauvek menjaju živote aktivistkinja. Teris Basler je izgubila svoju šestomesečnu kćerku Kliu 2001. godine. Kada smo razgovarale o njenom životu i smrti, Teris mi je rekla nešto što nikako nisam mogla da zaboravim: govorila je o tome kako joj je kćerka omogućila da se ponaša i razmišlja drugačije – govorila je „o neustrašivosti kao posledici gubitka deteta". Klia joj je omogućila tu aktivističku odiseju, pomogavši joj da nađe način da radi uravnoteženo, uz prisustvo snage i duhovnosti.

To mi je delovalo inspirativno i zastrašujuće.

Nadahnula me je tim otvorenim spajanjem duhovnosti i aktivizma. S druge strane, bila sam zastrašena jer nisam znala šta da uradim sa strahom koji je Terisino iskustvo izazivalo u meni – s tim strahom koji je dopirao iz stomaka, od kog ti se prevrće želudac, strahom od gubitka deteta. Bilo me je sramota. Zato sam ga zaturila i skrivala dokle god sam mogla.

Sve dok nisam shvatila da ovde neću moći iskreno da pišem o strahu od gubitka ako se sama ne suočim s njim.

To na kraju znači pisati o Čarni.

Čarna nije želela da umre.

Mislila sam da je bila spremna kad smo se srele. Satimo smo razgovarale o svemu – njenom životu, radu, raku, tranziciji. Njena najveća briga bila je šta će se dogoditi s Novosadskom lezbejskom organizacijom (NLO), kad ona ne bude mogla da nastavi dalje zbog bolesti... i kad je ne bude bilo. Njena tuga –

i bes – bila je rezervisana za druge žene na konferenciji. Za one koje je nisu primećivale. Koje nisu htele da je pogledaju u oči kada je pričala o raku. Zbog kojih se osećala kao da „iščezava“... kao da nestaje pred njihovim očima. Nije bila besna ni zbog čega drugog.

Mislila sam da je bila spremna.

Ali nisam bila u pravu.

Čarna nije umrla u miru. Nije to bila „srećna priča“, kako ju je sama nazivala.

Okrenula je leđa doktorima jer su joj oduzeli dostojanstvo. Okrenula je leđa hemoterapiji jer joj je brisala um. Prisustvo. Jer više od svega Čarna je želela da bude prisutna. Budna, svesna, i tu za posao koji je volela:

Donela sam odluku da prekinem hemoterapiju posle šest meseci. Taj medicinski postupak mi zaista nije prijao. To jednostavno više nisam mogla da trpim.

U jednom trenutku, ne znam tačno kada, zaustavila sam procese razmišljanja i osećanja. Osećala sam se kao drvo – više nisam imala mišljenje ni o čemu. Nikakve emocionalne mehanizme. Nisam reagovala ni na šta. Nisam mogla da govorim, nisam mogla da jedem. Nisam mogla sama da odem u toalet. Samo sam sve vreme povraćala i buljila u jednu tačku. Nisam mogla ni da spavam – bila sam naprosto isključena.

Pošto tim tretmanom rak nije uništen već je napredovao, odlučila sam da prestanem – jer sam izgubila svu energiju, u fizičkom, mentalnom i emotivnom smislu.

Više nisam imala politički stav. To nisam želela. Izgubila sam svoje ljudsko dostojanstvo – više nisam mogla da se brinem o samoj sebi.

I tako samo odlučila da prestanem s tim i da probam neke alternativne metode lečenja.

I da koristim svoje vreme – kad god ga imam – na način na koji meni odgovara. To mi je bilo jako važno, da bar nad tim mogu da imam kontrolu – šta radim s ostatkom svog vremena – jer nisam želela da

provodim to vreme, taj proces umiranja (u bolnici), nisam htela da ga otpišem. Želela sam da ostanem aktivna.

I tako je otišla na odmor. Zaljubila se. Probala alternativne terapije. I nastavila da živi.

A onda je odjednom umirala.

Mislila sam da je ona znala da će se to dogoditi. Bila je tako smirena . Tako racionalna. Nije da to nije bilo važno, ili tužno. Bilo je. Ali to se dešavalo. I to je bilo to.

Ipak, kad se to desilo, kad ju je realnost prodrmala i život počeo da joj izmiče iz ruku, tad se blokirala. Tada je rekla ne, to nije u redu. Ja treba da živim. Ja želim da živim.

A onda je počela da se bori. Da traži pomoć. Da traži lek.

Pričale smo i dopisivale se i-mejlom u to vreme, ali joj je čak i za to ostalo malo snage.

Čarna je umrla 3. juna 2006. godine ujutro. Imala je 32 godine.

A evo mene. Živa sam i besna i pričam ovu priču, a ne znam zbog čega. Tražim srećne krajeve i neke mudre zaključke, i osećam se prazno.

Htela sam da ovo nešto znači. Da ona isijava s ovih stranica i zahteva da slušamo i učimo.

Da se suočimo s tim koliko nam je bolest nelagodna. Posebno kada je reč o smrtonosnoj bolesti.

Ako te ubiju, drugi te na neki način uvažavaju. Ali ovaj proces iščezavanja... niti te priznaju, niti prihvataju...

Kada se umire za cilj, mučenički – to se može slaviti, u tome možemo videti razlog da guramo dalje. To nas podstiče na otpor.

Ali spora, podla bolest puna patnje koja se oteže mesecima i godinama, to je

već druga priča. Počnemo li da mislimo o toj vrsti iščezavanja, kuda će nas to odvesti? To je Pandorina kutija. Ponor. Rak je svuda oko nas. A šta je tek s HIV/AIDS-om? Gde se to završava?

To je istina. Bolest. Smrt. Svuda je oko nas, i nema joj kraja.

I kao aktivistkinje, mi odabiramo da nekim smrtima gledamo pravo u oči. Nije li to u prirodi našeg posla?

Zašto to onda ne možemo da radimo i sa svim ostalim smrtima?

Svi mi umiremo. I svi živimo. Jedino što ne želimo da razgovaramo o tom momentu umiranja. Ili sam ja bar tako mislila dok nisam razgovarala s Marijame. Ona je otvoreno govorila o bolesti, umiranju i poricanju:

> *Bolest je preobražaj emocionalnog u fizičko; mora se o tome pričati... Da, neke aktivistkinje su umrle od raka, neke s njim još uvek žive.*
>
> *Ali o bolesti se ne priča. Poričemo stvari, ne želimo da vidimo rak. Poricanje je strategija... zasnovana na činjenici da se o strahovima ne razgovara.*
>
> *Žene odlaze na terapije vrlo kasno, znajući da imaju nešto, ali kad bi se s tim zaista uhvatile u koštac to bi značilo da treba da prihvate da se o sebi brinu. Umesto da napuste aktivizam, one počinju još više da rade kad je rak već u poodmakloj fazi. Ne odlaze u Evropu na terapiju.*
>
> *Žene ne žele da se suoče sa svojim pogoršanim zdavstvenim stanjem – ne žele da se suoče sa simptomima... Mi naprosto i dalje obavljamo svoje poslove – idemo tako daleko u izrabljivanju sebe jer mislimo da ako same ne obavimo posao... ništa se neće ni dogoditi...*
>
> *O tim se pitanjima nikad neće govoriti, ukoliko same aktivistkinje to ne počnu da rade.*

Većina aktivistkinja će se s bolešću suočiti jednog dana. Veliko pitanje je hoćemo li se suočiti s njom same i uplašene? Ili solidarno, okružene našim prijateljima/cama koji/e nam pružaju podršku?

I kada odemo s ovog sveta, hoće li sećanje na nas nestati? Hoćemo li biti zaboravljene? Ili će nas se sećati po našem duhu, ljubavi koju smo delile, motivaciji, strasti?

Ovde postoji izbor u vezi sa tim da li stojimo zajedno... ili padamo same.

Takođe, postoji izbor da li ćemo se odlučiti da se brinemo o svojim telima ili ne.

Naša tela

Posle Čarnine smrti, puno sam razmišljala o vezama koje postoje između naših tela i našeg rada. O tome kako odabiramo da koristimo naše životne energije.

Razmišljala sam o otpornosti.

Činjenica je da su aktivistkinje neverovantno otporne.

Izgleda da osobe koje privuče aktivizam imaju posebne, beskrajne, neočekivane rezerve energije. No, to ponekad može da bude deo problema.

Jer se sva ta snaga, usredsređenost i energija usmerava ka spolja, na vaš rad.

Prosto nema vremena – ni prostora – za brigu o tome šta se zbiva unutra, u vašem telu i vašem srcu.

A to vam ne ostavlja ništa čime biste se odbranile od bolesti kad pokuca na vrata. Izgubile ste svoje šok amortizere.

A mnogima od nas, bolest će pokucati na vrata... pre ili kasnije.

Jer, kako ističe Jelena, vremenom svu tu tugu, stres i nasilje s kojim se aktivistkinje svakodnevno nose, apsorbuju njihova tela:

> *Kako prolazi vreme, mi u sebi akumuliramo mnogo toga kao svedokinje, kao preživele. Sve to ostaje urezano na našim telima.*

Oujporn se s tim saglasila:

Vidim koliko žene zadržavaju patnju u sebi, u svojim telima...

Nekima se to dogodi brzo. Kod nekih to traje duže.

Meri Sandasi i Maja Danon imaju direktno iskustvo s bolestima povezanim sa stresom:

Nisam dovoljno pazila na sebe i na svoje zdravlje, tako da su mi ustanovljene bolesti povezane sa stresom, visok krvni pritisak i bol u ramenima. Isti je slučaj i s našim programskim menadžerkama.

Bile smo u stanju samo da ublažimo simptome stresa, ali ih nismo lečile. (Meri)

Jedan deo mene pregoreo je zbog mog rada s izbeglicama. Danas, shodno tome, imam visok krvni pritisak, često sam umorna i imam problema sa štitnom žlezdom.

Mislim da su ovi problemi sa zdravljem verovatno posledica stresa koji sam doživela tokom rada.

Nije lako oporaviti se od svega toga. (Maja)

Ozbiljne bolesti, čak ni rak, za mnoge aktivistkinje nisu garancija da će usporiti, kako nam je ispričala Staša:

Kad sam bila na skupu o ženskom zdravlju u Kanadi, jedna žena je zatražila da ustanu sve aktivistkinje koje su prekinule terapiju zračenjem da bi prisustvovale ovom skupu...

Odjednom je ustalo jako mnogo žena...

Svi oblici borbe za ljudska prava nose sa sobom potencijalni rizik. Ali je uticaj na zdravlje aktivistkinja koje rade na problemima koji sa sobom nose i visok nivo stresa, kao što su HIV/AIDS i nasilje nad ženama, ogroman, kako nam objašnjava Houp:

Imala sam priliku da vidim kako aktivistkinje rade različite stvari zbog drugih ljudi, ali za njih niko ne radi ništa... To se posebno odnosi na aktivistkinje koje rade na problemima nasilja nad ženama i problemu HIV/AIDS-a – oba ta polja imaju velik uticaj na zdravlje aktivistkinja.

Radila sam za jednu organizaciju koja pomaže ljudima inficiranim virusom HIV-a. Posle dva dana koja sam tamo provela, i sama sam bila bolesna, ta energija mi nije izbijala iz glave. A onda sam pomislila na ljude koji su tamo non-stop, svakog dana.

Isto važi i za nasilje nad ženama – ljudi dolaze i ostavljaju delove sebe u tebi – odnoseći jedan deo tebe sa sobom.

Poznajem tri aktivistkinje koje su pretrpele blaže moždane udare. Jedna od njih je Beatris koja radi sa silovanim bebama, bebama koje su stare od tri meseca do dve godine. Vodila sam je na masažu i reiki.

Hvatanje u koštac s bolešću i oporavak od nje, kao i sagorevanje, može da bude teška borba.

Međutim, kao što ističe jedna aktivistkinja, bolest može da bude najbolja učiteljica na svetu jer vas može naterati da stanete. Da na intenzivan i neodložan način razmotrite različite mogućnosti života, života koji ne mora biti lišen aktivnosti.

I da od vas zatraži da slušate svoje srce.

Naša srca

Kad vaš posao ima veze s nasiljem, ono često prodire u vaše srce. I ne možete da ga isterate odatle.

Neke kulture to nazivaju traumom. U nekim drugima će se samo reći da ste depresivne. Nije važno kako to nazivamo. Samo treba da razumemo. Lama nam je u tom duhu pričala o traumi u Palestini:

Hanaan se više ne smeje.

Razmišlja o tome da napusti svoj dom, ali ne može da ode u bezbedniju oblast. A ne može ni da se usredsredi na svoj posao. Njen divni vrt je uništen. Sve su polomili. Njeno posuđe. Nameštaj. Pisali su nešto po zidovima.

Svakog jutra se okupimo u kancelariji i samo pričamo. O vestima o prethodnoj večeri. O tome čija je kuća pogođena.

Ovde su čak i psihološkinje pod stresom.

Na kraju smo se prilagodile na tu traumu koja traje 24 časa 7 dana u nedelji. Kao aktivistkinje, mi naprosto ne mislimo o onom što treba nama. Jednostavno se na to naviknemo.

Šta uraditi u situaciji u kojoj su čak i psihološkinje pod prevelikim stresom da bi mogle da vam pomognu?

Kao što je Lama rekla, prilagodiš se i guraš dalje. To je još jedna stvar koja se apsorbuje svojim telom.

Većina aktivistkinja svedoči traumatičnim događajima. Za neke, poput Hanaan i Lame, iskustva su direktna i svakodnevna. Obe su mete – i obe su u prvim redovima.

Za druge se to odnosi na suočavanje sa stalnim nasiljem... bilo da je reč o pružanju pomoći osobi koja je doživela grupno silovanje, bilo da je reč o pružanju skloništa porodicama koje beže od rata. Ili s nekim drugim oblicima tuge i patnje. Rad s HIV pozitivnim osobama i osobama obolelim od AIDS-a. Rad u izbegličkom kampu posle cunamija.

A šta je s onim aktivistkinjama koje sebe ne vide u „prvim borbenim redovima“? Aktivistkinjama koje nude pravne savete. Dokumentuju priče. Obezbeđuju sredstva. I one upijaju tugu, kako ističe Eva Zilen – premda same to ne shvataju uvek:

Posao mnogih aktivistkinja sastoji se u slušanju priča drugih ljudi, koje njima mogu da predstavljaju teret. Ako radite na psihosocijalnim problemima, možda ćete pomisliti da i vama treba malo podrške.

Ali aktivistkinje koje rade na pravnim pitanjima nemaju istu svest: upitavši ih na koji se način one nose s pričama, sve od reda su briznule u plač. One ne razmišljaju o potrebama koje imaju...

Svakome ko radi u uslovima velikog pritiska, i ko radi protiv vlada kao što je ova, treba mesta na kojima bi mogao da razgovara o svojim osećanjima. U protivnom će od toliko posla i pritiska sagoreti.

Čini se da o svojim iskustvima, svojoj tugi nikad nemamo vremena da razgovaramo. Da osećamo istinski, iskreno. Da razmislimo, rastemo i krenemo dalje, kao ističe Arijela Futral:

O emotivnom aspektu ovog posla se nikad zbilja ne razgovara. Iako ponekad plačemo, retko kad ima prostora za razgovor o bolu i patnji s kojima smo svakodnevno suočene.

I tako nastaje začarani krug, kao što objašnjava Oujporn:

Ako o problemima na kojima mi radimo... ne razmišljaš, sagorećeš. Radiš za mir, ali ga u sebi ne nalaziš.

Bez granica

Na kraju, ti si ta koja plaća cenu svog prilagođavanja. Sve to nosiš sa sobom kući, kao što kaže Bernedet:

Odlaziš u neku zajednicu da držiš radionicu o ženskim pravima, i zatičeš sve same traumatizovane žene. One su gledale kako im očevi spaljuju žive majke. I to se događa s neobičnom pravilnošću – usled čega na kraju to počneš i da očekuješ. Ljudi žele da iznesu svoje traume, svidelo se to tebi ili ne.

A kad izađeš s radionice, osećaš se smlaćeno. Iz te sobe izlaziš s čitavim životima punim patnje žena svih dobi.

Krećeš svojoj kući i to nosiš sa sobom...

Tokom ratova na Balkanu, Maja je pomagala aktivistkinjama da razgovaraju o brizi o sebi i radila je na sprečavanju aktivističkog sagorevanja. Međutim, kad se vratila svojoj kući u Holandiji, shvatila je da:

> *Nasilje nema kraja. Ako ne postoji adekvatna supervizija, granice se gube.*
>
> *Imam prijateljicu koja je radila s osobama koje pate od posttraumatskog stres sindroma. Trenutno njoj treba mnogo podrške zbog njenog duševnog zdravlja. Povukla se u sebe i živi kao zombi.*
>
> *Druga prijateljica koja je radila s osobama sa HIV-om i AIDS-om postala je ovisnica. Sada dovodi ljude kojima pruža podršku svojoj kući. I dalje je na drogama. Sama nema nikakvih granica.*

Ponekad, međutim, nisu samo aktivistkinje te koje plaćaju cenu.

Bebo moja

Deca aktivistkinja su posebna. Kako su u dodiru s aktivističkim svetom od svog prvog dana, mnoga od njih kad odrastu i sama postaju moćni/e aktivisti/kinje.

Ali ako se živi u senci sveca, kako je to nazvao Ken Viva, onda su detinjstva te dece, najblaže rečeno, puna izazova.[29]

Tako sebi postavimo pitanje kolika je cena koju naša deca moraju da plate zbog našeg aktivizma. Šta se zbiva kad vaš rad izlaže vašu decu riziku? Kad ono čime se bavite na direktan ili indirektan način predstavlja opasnost za njihovu bezbednost?

Pod bezbednošću mislim na sve i svašta. Jer za decu je (kao i za odrasle) sve to pomešano. Mislim, dakle, na bezbednost njihovih srca. Njihovog duha. Njihovih tela.

Mislim na bezbednost i kada se pitam kako se deca osećaju kad niste sa njima. Kada im se prepušta sva briga o sebi. I o svojoj mlađoj braći i sestrama. Dok

se pitaju kada ćete doći kući tog dana. I da li ćete uopšte doći kući.

Ili kada ste tu, ali ne celim svojim bićem zbog svega ostalog što vam se mota po glavi. Kad deca slučajno načuju nešto o vrlo lošim stvarima. Kada prepoznaju vaš premor i stres u tonu vašeg glasa. Ili ga osete od vaše šake.

Sve do iskonskog straha koje jedino dete može zaista da oseti, straha od gubitka roditelja.

Kako s tim izaći na kraj?

Pre nekoliko godina Marini su pretili ispred njenog stana u Moskvi zbog angažovanja u borbi protiv nasilja nad ženama u Rusiji. Mislila je da njen sin nije znao ništa o tome. Tek kasnije je shvatila da je u stvari znao... i kako se osećao.

I tada je sebi postavila isto pitanje koje postave mnoge aktivistkinje – možda samo jednom u životu, možda svakog dana:

Da li je u redu što tvoje dete sve to mora da trpi?

Kaari se pitala da li će ikada naći odgovor na to pitanje:

Brinem se za zdravlje svoje dece i za njihovu sreću. Ponekad se osećam kao da svoj posao radim nauštrb njih. Znam, međutim, da u tome nisam usamljena.

Znam i da će mi se to vratiti kao bumerang za deset godina.

Sudžan Raj kaže kako o tome brine svakog dana:

Posebno osećam krivicu jer se svojom decom ne bavim dovoljno. Ali to je tako tipično za žene.

Ne brinem se za muža, ne brinem se za svoju familiju – oni imaju podršku.

Ali osećam krivicu i tužna sam jer ne provodim dovoljno vremena sa svojom kćerkom. Njoj je četiri godine. Moram da je ostavim i otputujem,

budem odsutna nedelju dana, ponekad i dve. I osećam da to nije dobro za nju. Bilo mi je jako teško da je ostavim kada se završilo porodiljsko odsustvo, ali sam morala jer me je čekao posao. S tom krivicom ne znam kako da izađem na kraj.

Mislim da sam u stanju da se izborim s bilo kojom vrstom diskriminacije u vezi s pitanjima koja se odnose na žene. Ovo je jedina stvar s kojom se teško borim.

Uglavnom se i dalje nadate da je to vredno svega.

Da će vaša deca razumeti da sve rizike koje ste preuzimale... sve vreme, energiju koju ste davale poslu... da to ima podjednako veze i sa njima, kao i sa svima ostalima. Da njima gradite svet koji je bezbedan i pravedan, kako nam priča Lejla:

Proputovala sam sve bivše sovjetske republike, bila sam na frontu u Nagorno-Karabahu, i odlazila na različite konferencije širom sveta. Nisam mnogo vremena provodila kod kuće.

Imala sam sreće da je moja kćerka imala dobrog oca. Danas su njih dvoje mnogo bliskiji, imaju bolji odnos jedno s drugim, nego sa mnom. Pošto joj je sada 20 godina, pokušavam da na njena pitanja odgovaram češće.

S druge strane, nadam se da će vremenom razumeti da je rad kojem se njena majka tako puno posvetila bio važan za sve nas.

Naravno, i za nju.

No, evo velikog, strašnog pitanja. Šta ako sve ovo nije bilo vredno toga? Šta ako deca ne razumeju zašto ste se time bavile? I šta ako toga postanete svesne kad već bude prekasno?

Među aktivistkinjama koje su otišle u egzil primećen je jedan čest fenomen: njihova deca u velikom broju kasnije završe u psihijatrijskim ustanovama. Taj vruć krompir na kraju biva prebačen deci.

To je transgeneracijska stvar.

Sebi ne dozvoliš da poludiš, pa ti polude deca. Znam još nekoliko njih koje su platile previsoku cenu, ne postoje reči kojima bi se to moglo opisati. A psiholozi koji se bave takvim slučajevima dece i mladih, ne znaju kako s tim da se nose.

Oni to prosto ne razumeju.

Kakve veze uživanje ima s tim?

I poslednja posledica... šta se zbiva s uživanjem?

Prvi put da sam negde videla da se pitanje uživanja uvrstilo u program bilo je na konferenciji Asocijacija žena u razvoju - AWID u Bankoku 2005. godine. No, nije ovde reč o bilo kakvoj vrsti uživanja... reč je o seksualnom užitku.

Bila sam zgranuta, a potom iskreno zbunjena.

Kakve veze uživanje ima sa ženskim pravima? O kakvim bi se pitanjima uopšte moglo diskutovati tokom neke takve prezentacije? To je delovalo tako nepodesno, tako beznačajno.

Morala sam da pokušam da shvatim o čemu se tu radi. Posle nekog razmišljanja, pretpostavila sam da to mora imati veze s posledicama nasilja nad ženama i naknadnim smetanjama seksualnim funkcijama. Mora biti da će se tamo govoriti o genitalnom sakaćenju ili o vezikovaginalnim fistualama. To je imalo smisla.

Smatrala sam da je taj problem na ovaj način rešen, i otišla da prisustvujem ostatku konferencije, s vidnim olakšanjem. Uprkos tome, odlučila sam da se, za svaki slučaj, držim podalje od svih diskusija vezanih za uživanje.

Međutim, rad s Jelenom podrazumevao je da neću moći zadugo da izbegavam temu uživanja. Koliko god da sam pokušavala, Jelena se stalno vraćala na to, govoreći da uživanje ima veze sa seksom. I to ne sa seksom koji se koristi kao oružje kojim se ispoljava moć i bes, ne onim koji je neraskidivo vezan za nasilje, tugu i strah.

Ne, ovo je bilo dobro. Uživanje koje nalazimo kroz drugo telo – ili svoje sopstveno – bez zadrške, bez straha. Seks koji je zabavan. Seks koji slavi život.

Jelena je govorila da se seks na sve načine tiče aktivizma. Na to sam joj odmah odgovorila da sam dva puta gledala *Vaginine monologe*. Zar to nije dovoljno?

Na kraju su me Bernadet i Marija nagnale da shvatim da se o seksu mora pričati, i da o tome moramo govoriti ovde. Čak i ako je to tako... lična tema.

Upoznala sam Mariju, aktivistkinju iz Ugande, u Katmanduu. Njen beskompromisno otvoren stav prema seksu me je razgaljivao, ali i pomalo plašio. Na moje iznenađenje, ona je bila jedna od nekolicine aktivistkinja koja je dobar seks navela kao strategiju preživljavanja:

> *Povremeno, u periodu ekstremnih emotivnih stanja, bilo da je reč o velikom „stresu" ili velikoj „sreći", ja uživam u dobrom seksu, s partnerom ili bez njega.*

Meri Džejn Ril takođe kaže da kada je u pitanju njena održivosti, ona se okreće *„seksu koji je u stanju da je izbaci iz šina, i to u što većoj količini"*.

Bernadet je pomenula čitavu organizaciju koja ima sjajan stav prema radu i uživanju:

> *U Nigeriji postoji jedna aktivistička organizacija u čijoj se kancelariji čuvaju dildoi i vibratori... e, to nije loša ideja!*

Daleko češće smo, međutim, na kraju pričale o tome kako seksa nema. Neke su to nazvale „smrt kreveta". Druge su to prosto zvale iscrpljenošću. Iako Marija veliča seksualno zadovoljstvo kao važan deo svog života, ona takođe ističe da hroničan stres, često u kombinaciji sa stalnom izloženošću pitanjima seksualnog nasilja, ume da ubije želju kod mnogih aktivistkinja:

> *Život aktivistkinje sastoji se od 24 časa stresom ispunjenog vremena. Mi se, kao aktivistkinje, nosimo s vrlo stresnim pitanjima, u šta često spada i seksualno nasilje, što stvar samo pogoršava jer našem poslu nikad nema kraja. Mnoge znaju kako je kad moraš da se probudiš usred noći da bi zapisala neku nevažnu stvar iz straha da je ne zaboraviš. Kada*

uopšte zastanemo da bismo uživale u seksu?

Maja nam je ispričala kakav je danak uzeo rad na seksualnom nasilju njenoj prijateljici:

Pre nekoliko dana razgovarala sam s prijateljicom koja radi sa ženama koje su preživele seksualno nasilje. Ona mi je rekla da je prestala da bude seksualno aktivna, čim je počela da radi na pitanjima seksualnog nasilja. Danas ne može ni da zamisli da oseti seksualnu želju. Trenutno je na bolovanju i shvata da njen posao ima veze s tim kako se oseća u pogledu svoje seksualnosti.

Bernadet je otišla korak dalje, povezujući odbacivanje seksualnog zadovoljstva s odbacivanjem sopstvenog tela:

U Južnoj Africi... nas krasi mentalitet preživljavanja. Zato smo sasvim zapostavile telesne funkcije, ali i snagu i lepotu našeg tela. Kad se priča o menstruaciji, mnoge žene – feministkinje – se groze. Falus je cenjen, ali prema ženskom telu postoji neverovatan prezir i gađenje.

Seksualno zadovoljstvo se nalazi u vrhu poduže liste emocija i aktivnosti koje nisu od ključnog značaja i kojih se aktivistkinje stoga lako odriču da bi se posvetile radu. Marija zaključuje:

Seksualno zadovoljstvo se često trivijalizuje kao nebitno i sebično, kao nešto bez čega se može u cilju važnijih stvari.

Poput tolikih pitanja koja sam olako mimoilazila, pokazalo se da razumevanje našeg odnosa prema seksualnom uživanju nudi ključ za tu složenu mrežu koja obavija održivost i dobrobit.

Najzad sam shvatila kakve veze uživanje ima s tim.

Duhovnost

Svet gori

Aktivistkinje se svakodnevno suočavaju s užasom. Grupnim silovanjem u Pakistanu. Prisustvom Kju Kluks klana na dalekom jugu Sjedinjenih Američkih Država. Na hiljadama porodica prognanih iz svojih popaljenih domova u Sudanu. Milionom ubijenih ljudi u Ruandi za samo tri meseca. Mi mislimo na njih. Mi o njima pišemo. Zbog njih se budimo usred noći.

Vrlo retko, međutim, pričamo o njima.

I to najvećim delom ima smisla. Suzan napominje:

> *Aktivistkinje su suočene s dilemom. Moraju da ostanu objektivne – da održe nekakvu distancu u odnosu na užase s kojima se suočavaju, da bi mogle da sačuvaju snagu i sposobnost da se s njima nose jednako posvećeno. Moraju da nađu načina da otupe svoja osećanja da bi ostale u borbenim redovima. Da stanu po strani, da bi mogle da podnesu da budu u središtu borbe tako dugo. To je zdrava samoodbrana.*

Na taj način, međutim, ostajemo same s VELIKIM pitanjima, kakva postavlja Lama: zbog čega se dešava tako strašno nasilje? Kad će prestati? Kakva je svrha borbe za pravdu u svetu koji dopušta toliku patnju?

Neke se aktivistkinje okreću veri u potrazi za odgovorima i snagom koja im je neophodna da bi nastavile da se bore.

Gledis Brima iz Sijera Leonea objašnjava nam kako iz svoje duhovnosti izvodi principe i vrednosti koje joj pomažu da ostane aktivna:

Postoji mnoštvo veza između moje duhovne prakse i mog aktivizma. Uzmimo za primer mirovni rad: moja duhovna praksa naglašava ljubav, oproštaj i pomirenje. Pošto sebe doživljavam kao aktivnu nenasilnu osobu, u mom mirovnom aktivizmu se te ideje pretaču u moje principe.

Ejmi Bonafon iz Sjedinjenih Američkih Država kaže kako njena duhovna praksa zauzima centralno mesto u njenom aktivizmu:

Središnji cilj moje duhovne prakse i mog rada na društvenoj promeni jeste saosećanje. Moja se duhovna praksa ne tiče samo razvoja svesti i ravnoteže već i negovanja saosećanja i ljubavi, da bih mogla da se povežem bolje s ljudima oko sebe. Ona mi pomaže da u sebi razvijem stabilnost i mudrost koje su neophodne da bih se bavila ovim pitanjima. Ona mi takođe pruža koristan filozofski okvir (na primer, da život treba da bude rukovođen saosećanjem i dobrotom), koji mi služi kao stalni podsetnik za ono što smatram važnim.

Nekim aktivistkinjama duhovnost može da posluži i kao oruđe otpora, na šta nas je podsetila Indrakanti Perera:

Ima nečeg duhovnog u tome kad se mali gestovi umnožavaju i uspevaju da motivišu masovne događaje – sada se to dešava u Burmi, pod vođstvom budističkih sveštenika. Od toga mi naviru suze na oči, a srce mi se puni nadom.

Duhovnost mi je svakako pomogla da neke manje aktivističke napore pretvorim u uspehe. Na primer, kad je cejlonska policija zadržala moju prijateljicu (britansku intelektualku) u pritvoru, pod pretnjom deportacijom, otišle smo u policijsku stanicu i počele da pevamo budističke duhovne pesme – meta sutru – iznova i iznova. Najpre su nam pretili da će nas izbaciti... Kasnije su se, međutim, mnogo promenili, popustivši pred našim zahtevima da bude puštena.

Za neke druge aktivistkinje pak pojmovi vere i duhovnosti su u bolnoj, i neraskidivoj, vezi s organizovanom religijom, patrijarhatom, tlačenjem i nasiljem.

Uspon fundamentalizama – bilo da je reč o hrišćanskom, hinduističkom, islamskom ili jevrejskom – sve brže i brže briše decenije teškom mukom

izvojevanih ženskih prava.

Govorimo o pravu na naša tela, pravu da same biramo koga volimo, pravu da na aktivan i ravnopravan način učestvujemo u oblikovanju našeg sveta. Od toga je možda još gore što fundamentalizmi saučestvuju u sprovođenju – i zataškavanju – nasilja.

Aktivistkinje koje otvoreno govore protiv kršenja ljudskih prava, počinjenog u ime organizovanih religija, često gube svoje porodice i prijatelje tokom te borbe. Neke izgube i život.

I šta nam onda ostaje?

Ironija je u sledećem: u prirodi je borbe za ljudska prava da nas primorava da postavljamo najosnovnija, uznemirujuća pitanja u vezi s našim ludim svetom. Da probamo da razumemo, da sebi objasnimo razloge za takvo bezumno nasilje.

Ali kad nemamo vremena za refleksiju, a tako je malo sigurnih prostora koja mogu pružiti utočište, gde onda uopšte nalazimo odgovore na pitanja koja nas tište? Gde se odmaramo od utvarnih prizora koje nosimo u sebi? Kad je nekima od nas, kako objašnjava Emili, „nasilno oteta duhovna potpora“ zbog onoga što jesmo i onoga čime se bavimo:

> *Kome da se okrenu queer aktivistkinje/i kad treba da im se ukaže duhovni put, smisao i obnova. Na koje druge osobe mogu da računaju, kada su naši duhovnici homofobi?*

Kome da se obratimo kad nas odbacuju – ili svesno potkazuju – upravo na onim mestima na kojima nam je nekada pružano utočište?

Hrana za dušu

Ispostavlja se da mnoge aktivistkinje odgovore nalaze u sebi. Često potpuno same. Često im u tome pomažu neke drevne ili nove prakse, svojstvene njihovim kulturama. Neke to zovu duhovnost ili „D reč“, kako ju je nazvala Teris. Druge je opisuju kao kontemplativnu praksu. Treće pak za to nemaju

nikakvo posebno ime; reč je o nečemu toliko prirodnom, nalik zarivanju golih ruku u zemlju da bi se omogućio nov život. Kako god da se odlučimo da je nazovemo, to će nas odvesti našim najdubljim uverenjima i vrednostima, našem suštinskom razumevanju humanosti. Izvoru naše posvećenosti:

> *Da biste održali ravnotežu kad sve oko vas propada, umesto da bežite i da se skrivate, nastojeći da radite ono što najbolje umete – za to je potrebna duhovnost.* (Indrakanti)

U tome je ključ za održavanje nas kao aktivistkinja. Jer, kako je istakla Margaret:

> *Nikada neće biti mira dok ljudi u sebi ne budu umeli da nađu mir. Da bi do neke značajne promene zaista došlo, ljudi se moraju vratiti sebi i pronaći unutrašnji mir...*

Ipak, pošto je duhovnost tako kontroverzna i tako suštinski lična tema, mnoge aktivistkinje u svetu ženskih prava i dalje se stide da svoju praksu otvoreno podele sa svojom aktivističkom zajednicom, kao što kaže Ketrin Ejsi:

> *Religija je imala jako, jako važnu ulogu u mom vaspitanju, pod čime ne mislim na pravila i zakone. Feminističke vrednosti i verovanja u društvenu pravdu stekla sam u svojoj verskoj zajednici. Pošto već dugo radim na pitanjima kao što su reproduktivna prava, ali i zbog činjenice da sam lezbejka, sve sam se više udaljavala od verskih institucija – ali ne i od vere same. Uprkos tome, ljudima vrlo nerado pričam da kad idem u posetu svojoj porodici, s njima odlazim u crkvu.*[30]

Zbog nedostatka podrške u okviru aktivističke zajednice, neke aktivistkinje se osećaju izolovano i napušteno:

> *Mnoge aktivistkinje u sebi nalaze i neguju duhovnost, izvan bilo koje formalne religije. Ta ih duhovnost održava. No, to je toliko ličan i ponekad vrlo izolujuć proces, jer se odvija u potpunoj samoći. Postoji velika potreba za zajednicom ljudi koji traže svoj duhovni put. Organizovana religija nudi takvu vrstu zajednice na način na koji to jedna isključivo lična praksa ne može, i mnoge aktivistkinje koje poznajem bore se s tim kako da održe svoje duhovne prakse kad se o*

> *njima ne govori u njihovim zajednicama, niti u njima imaju podršku.* (Džindžer Norvud)

A za razgovor treba vremena. U našoj aktivističkoj kulturi u kojoj se radi 24 sata 7 dana u nedelji, teško je odabrati vreme za to i usporiti kad ima toliko drugih prioriteta, kao što primećuje Krišanti:

> *U ženskom pokretu se uopšte ne ceni pokušaj da se uspori i sebi da vremena. Postoji otpor prema transformaciji koja od vas zahteva da promišljate stvari i da to stavite u praksu.*

Uprkos tim preprekama širom sveta, neke aktivistkinje uspevaju da odvoje vreme za refleksiju.

Monika Aleman je to najbolje artikulisala u svom predgovoru izuzetnom priručniku *Briga o sebi i samoodbrana za aktivistkinje (Self Care and Self Defense Manual for Women Activists)*, kada je duboku duhovnost opisala kao glavni izvor snage starosedelačkih aktivistkinja:[31]

> *Otkrićemo da glavni izvor ove snage počiva u moćima koje imamo u sebi. Mi, starosedelačke žene, predstavnice izvornog naroda Amerike, znamo da moramo živeti u stanju duboke duhovnosti. Mi se čak redovno „pročišćujemo" i ja vas pozivam da istražite šta ovo čišćenje duha znači, da biste bile sposobne da nastavite s radom.*
>
> *Mnoge od nas tu energiju crpu iz naše veze sa zemljom, duhovima i našim precima koji su nam uzori u životu. U tom duhu, pokušajmo da ustanovimo sve elemente iz kojih crpimo našu unutrašnju snagu.*

Ona nas dalje podseća da postoje različiti putevi otkrivanja:

> *Ali sestre, pažljivo moramo pristupiti otkrivanju tog holističkog smisla dobrobiti u našim životima, ne oslanjajući se samo na zapadnjački svet; moramo omogućiti prostora i za drugačije oblike celovitosti, dualiteta i kosmičke vizije.*

Indira Šrešta iz Nepala i njene koleginice iz organizacije Stri Sakti prvi sat svog radnog dana, svakog jutra provode u kontemplaciji. Počinju dan meditacijom da bi pronašle svoje središte i oslonac. Potom zajedno čitaju

inspirativne tekstove. Ponekad zajedno sviraju ili rade na tehnici disanja ili sa zvukom.

Starosedelačke aktivistkinje u Kolumbiji provode vreme sa svojim bruhama (bruja), duhovnim majkama zbog regeneracije i podrške.

Nataša je stvorila sopstveni put u Kostariki:

> *Odrasla sam u vrlo religioznoj porodici. Crkva me je odbacila kada sam bila tinejdžerka, ali me to nije lišilo vere. Premda nisam religiozna, sebe smatram veoma duhovnom osobom i verujem da je to ono što mi pomaže da idem dalje.*
>
> *I dalje se molim vrhovnom biću, ali sad i meditiram, radim vežbe disanja, feng šui i rituale pročišćavanja, koji mi pomažu da pronađem mir u trenucima previranja.*

Seli iz Južne Afrike meditira:

> *Mene održava budistička meditativna praksa. To mi pomaže da ne poludim. I pokušavam da iznađem malo vremena kad mogu da se odmorim, da slušam muziku, malo čitam, radim nešto dobro za svoj um.*

Mnoge pak aktivistkinje se ne upuštaju ni u kakve određene prakse, niti imaju religijsku pozadinu. One naprosto na dubok način osećaju svetost života, kao što kaže Suzan:

> *Sama priroda nas podseća na to koliki je život dar. Imam jedan omiljen citat za koji smatram da mi savršeno odgovara. To je citat iz kratke priče „High Tide in Tucson" Barbare Kinsolver. Tu se kaže kako je već rano u životu, u najtežim vremenima, naučila kako da se „ponovo zaljubi u život", i još jednom, ponovo, usredsređujući svu pažnju na neku lepu stvar iz prirode koja je ispunjavala svojom neverovatnom savršenošću.*
>
> *Ja sam radila isto, iako to nikada nisam uspela tako lepo da formulišem.*

Maja iz Holandije se šeta šumom:

> *Moj način da izađem na kraj sa stresom je da uživam u kulturi i u*

prirodi. Da hodam šumom. To mi uvek podigne raspoloženje. Tome me niko nije naučio. To sam ponela od kuće. Vrednosti koje su ostale sa mnom.

Uz tamu koja nas okružuje, uvek ima i lepote.

U Severnoj Americi postoje grupe poput Centra za kontemplativni duh u društvu, kamenih krugova i Valesitos (da pomenemo samo neke od njih), koje istražuju oblike podrške aktivistkinjama da u svoj svakodnevni rad uključe duhovnost. Grupa Capacitar radi širom sveta i podučava aktivistkinje kako da uz pomoć kombinacije telesnih/umnih/duhovnih praksi deblokiraju i leče traumatski stres.[32]

Internacionalno žensko partnerstvo za mir i pravdu (IWP) s Tajlanda nudi odmor aktivistkinjama, kako objašnjava Oujporn:

K*ad pozovemo aktivistkinje u naš centar, mi im pomažemo da pronađu svoje središte i oslonac. Ohrabrujemo ih da meditiraju i da rade jogu. Menjamo njihove lične prakse, na primer, odlascima u duge šetnje na kojima se opuštaju i ne razmišljaju ni o čemu, ili jednostavnom ishranom. Od njih tražimo da promene svoje ustaljene navike. Od njih tražimo da ne govore, čak iako im se u nekom trenutku javi sjajna ideja – jer će se te ideje opet javiti. Pomažemo im da se opuste. Pružamo im podršku u tome da ne razmišljaju o drugim ljudima. Da ne razmišljaju o svetu, da ne razmišljaju o svojim porodicama.*

Mi ih učimo tome da voleti sebe znači voleti svet...

Duhovne prakse nam ne pomažu samo u razumevanju nasilja. One nam isto tako mogu pomoći da nađemo odgovore na neka druga velika pitanja, kako nam je rekla Džindžer. Ona lepa. O ljubavi u svetu. O tome kako da volimo sebe. O tome kako da negujemo svoj duh. O tome kako da pronađemo ravnotežu u sebi i u odnosima s drugim ljudima.

To je nešto što vredi istražiti. Na tome treba da radimo zajedno.

U SLAVU IZDRŽLJIVOSTI: AKTIVISTIČKE STRATEGIJE

Ponovo se dižemo

Janar Mohamed vodi Organizaciju za slobodu žena u Iraku, jednu od retkih ženskih nevladinih organizacija koja ne preza od otvorenog govora o kršenju ženskih ljudskih prava u Iraku, iako broj slučajeva kidnapovanja i ubistava aktivistkinja raste.

Pozvala sam je da popričamo dok je prolazila kroz London na putu za Bagdad. Pričale smo o porodici i poslu. Kako kao samohrana majka odgaja svog sina. Kako pomaže majci koja već godinu dana ide na hemoterapiju. Kako provodi sate za kompjuterom, rukovodi programima, piše izveštaje i predloge projekata. Razgovarale smo o bezbednosnim rizicima, o razlozima za i protiv vraćanja u Irak, imajući u vidu nedavne pretnje koje su joj upućene kao istaknutoj aktivistkinji.

Kada sam je pitala kada je poslednji put uzela odmor, nasmejala se i rekla *„Šta to beše?“* Pomenula je, doduše, da povremeno ugrabi koji dan, tu i tamo, i provede ga s bliskom prijateljicom ili nekom od koleginica.

A onda je rekla: *„Pa, teško je. Ali znaš, Džejn, ja ovo volim. Volim ovaj posao.“*

Kad je to rekla, najzad mi je bilo jasno.

Borba za ljudska prava je teška, stresna, nebezbedna, loše plaćena (ako se, bar u finansijskom smislu, uopšte i isplati). Malo vremena ostavlja za prijatelje, porodicu i partnere/ke.

A, opet, to je jedan od najizazovnijih i najmoćnijih poziva na svetu čije su

nagrade neprocenjive.

Aktivistkinje nekako najvećim delom upravo to pokreće. Za to nije potrebno mnogo – dovoljno je puko saznanje da to što radite, negde, nekom znači.

Pa, kako to radimo? Kako idemo dalje? Kako ostajemo jake? Kako zadržavamo smisao za humor? Održavamo sposobnost da volimo?

Šaja i Emili svakoga jutra plešu uz 5 Ritmova.[33] Marija uživa u dobrom seksu, sjajno se odeva i priprema izvanredna jela. Pilar deli rukavice. Rauda ide u teretanu.

U Sijera Leoneu, aktivistkinje se okupljaju i „skidaju kamen sa srca". Na Filipinima, sve traže utehu u hrani.

Pijemo.Vrištimo. Borimo se.

Gotovo sve plačemo. Obično nasamo. Ponekad s prijateljima.

I da, mislim da nas ima više, nas koje grlimo drveće.

Mi smo izdržljive.

Obore nas. Ali se mi ponovo dižemo.

Evo i kako.

Osloni se na mene

Jedna od najboljih strategija preživljavanja koja je aktivistkinjama na raspolaganju jeste vreme provedeno među prijateljima:

Ovo je nešto što je feministkinjama jako važno: prijateljstvo. Prijateljstvo koje je više od solidarnosti. To je pravo prijateljstvo – kretanje u okviru zajednice s kojom si vremenom postigla zajedničko razumevanje. Zajednički jezik. Gde se možeš osećati ugodno – uprkos tome što se vaši stavovi razilaze oko mnogih stvari... Važno je ostaviti što više prostora za razlike i negovati

> *prijateljstvo. Mislim da je u ovoj fazi mog života politika prijateljstva jako bitna – rekla bih da je to verovatno najvažniji element moje politike i mog feminizma.* (Sonja)

One nam pomažu da se opustimo i zapevamo:

> *Kada mi je potrebno da se opustim, nađem se s prijateljicama s kojima sarađujem sve ove godine – uzmemo gitaru i pevamo NAŠE pesme.* (Lejla)

Na Balkanu, prijateljice su dolazile i van regiona da bi pružile podršku:

> *Ono što nas je održavalo bile su žene koje su dolazile sa strane i podržavale nas, žene koje su bile objektivne i hladne glave. Koje nisu sagorele.* (Rejčel Verhem)

A prijateljstva vam doslovno mogu spasti život.

Marinu sam upoznala početkom devedesetih godina u Moskvi, ubrzo posle pada Sovjetskog Saveza. U vazduhu su zbilja bile nove mogućnosti. Otvor, prostor za promenu. A u tom prostoru, Marina i njene prijateljice započele su nešto neverovatno: prvi SOS telefon za žene u Rusiji.

Pozvala sam Marinu pre oko godinu dana kako bismo se ispričale, i tada sam saznala da mreža Ana danas sarađuje s 40 centara u borbi protiv nasilja nad ženama širom bivšeg Sovjetskog Saveza.

I dok smo razgovarale o svemu što se dešavalo tih godina, Marina mi je ispričala priču o prijateljstvu:

> *Godina sam samo radila, često sama. Posao je bio stresan, ponekad čak i opasan. Shvatila sam da je nešto pošlo po zlu 1994. godine, kada sam izgubila čulo mirisa...*
>
> *A onda su 1995. godine u Pekingu moje prijateljice odlučile da preduzmu nešto povodom toga. Odvele su me u stranu – njih 16 – i uručile mi ugovor koji su same napravile. Njime sam se obavezala da ću paziti na sebe, ili... Kazna koja mi je namenjena u slučaju da se ne pridržavam ugovora bila je da pijem kineski liker od pirinča za doručak*

svakog jutra... Taj deo ugovora je bio smešan.

No, to me je zaista nateralo da stanem i porazmislim o brizi o sebi.

Naše porodice (u najširem smislu te reči) takođe su i naši prijatelji. A kada podržavaju nas i naš rad, oni su nam oslonac. Naša sidrišta. Oni su tu od početka, od trenutka kada uskačemo u aktivizam, kako se Rita priseća:

Bila sam kao zaposednuta idejom da osnujem organizaciju i bavim se poslom o kom sam sanjala... Imala sam sreću da su mi deca pružila podršku i hrabrila me. Njihova nepodeljena vera u mene bila je dirljiva:[34]

Oni nas slušaju kada nam je potrebno da sa nekim samo porazgovaramo:

Pričam s majkom – ona je zaista stub moje snage. Ali što sam starija, sve više se brinem da je već previše opterećena, tako da želim da joj olakšam umesto da joj samo otežavam stvari. (Zavadi)

Razgovaram sa svojim mužem, on mi pruža podršku. (Lejla)

Razgovaram sa svojom sestrom Rouz. Moj sistem podrške kod kuće je neverovatan i pomogao mi je da izdržim i izborim se, posebno s tugom koju osećam usled povezanosti sa ženama s kojima radim. (Kaari)

Isplači se

Sve aktivistkinje znaju šta znači isplakati se. Radimo li to same ili u društvu, pet minuta ili nekoliko sati, to donosi veliko olakšanje.

Houp iz Zimbabvea ukazuje nam na to da jedna grupa koja radi s problemima vezanim za HIV/AIDS ima čak i „sobu za plakanje".

U Bolderu, u državi Kolorado, Trena nam je ispričala sledeće:

Kada sam na ivici pucanja i više ne mogu da izdržim, ništa mi ne pomaže bolje od toga da se dobro isplačem. Doslovno dođem kući,

sednem na kauč i kažem „Ništa ne brini, u redu sam, samo to moram da izbacim iz sebe“, i plačem narednih 15 do 30 minuta.

Te rukavice

Pilar pruža utehu...

Kako se ja nosim sa stresom?

Pa, sećam se kako su stvari izgledale dok sam bila bez posla i bez doma.

Te se ponekad bacim na svoj „program deljenja rukavica“ nadničarima.

U ovo se upuštam sama jer time na neke male načine vraćam dug svojoj zajednici. Kupujem na stotine pari radničkih rukavica i nekoliko velikih kutija kafe, i delim rukavice i šoljice s kafom imigrantima bez papira u potrazi za poslom. Grupe ovih muškaraca (žene ne stoje s njima na ćoškovima) čekaju da ih neko unajmi. Dolazim da ih obiđem oko šest ujutro i delim im rukavice i kafu. Malo i porazgovaram s njima, podignem im raspoloženje. Svi oni dolaze iz Latinske Amerike ili iz Meksika i govore samo španski.

Iako je tužno slušati njihove priče, taj gest me čini i snažnijom.

Na neki je način gest pružanja utehe dok vam treba uteha, uravnotežujući i omogućuje mi da se oslobodim stresa.

Kažite ne radnim vikendima!

Šarlot je najzad rekla ne radnim vikendima (uglavnom...):

Jave se ti momenti lucidnosti.

Ja sam se fizički umarala. Volim svoj posao, ali sam shvatila da mi je i u fizičkom i u mentalnom smislu bilo potrebno više odmora. Toliko sam dugo prekomerno radila da sam osećala da u toj banci itekako imam

pravo na kredit.

Trebalo je da to uradim ranije. Možda bih se zbog jedne stvari osećala krivom, ali uopšteno gledano, ne. Međutim, ponekad je to ipak teško uraditi.

Pre nekoliko godina sam sama shvatila da moram doneti odluku da ne radim subotom, i da to mora imati važenje principa. Iako sam želela da sačuvam svoj život od potpune preplavljenosti poslom (ali i zbog pritiska partnerake), morala sam sebi da priznam da neću izdržati baš ceo vikend bez rada, pošto bih postajala isuviše uznemirena. Prema tome, subotom se nikad ne radi, a posao ponovo kreće nedeljom uveče.

Povukla sam granice. Neki ljudi naprosto moraju da povuku granicu, kako bi sebi mogli da kažu da im ne odlazi svo vreme samo na posao.

Pomalo smešno

Jelena je jako duhovita.

Već posle pet minuta provedenih s njom, ja se valjam od smeha. Obično zbog nečeg budalastog (kao što je vonjava, krpena lutkica moje kćerke). Ponekad zbog neke sočne, prljave šale.

Često zbog nečeg suštinski politički nekorektnog.

Smeh održava aktivistkinje u životu. Bilo da ga izaziva neka farsa ili crni humor, potreban nam je. On osvetljava tamu. Humor oslobađa energiju – i otvara razne perspektive.

Poput dobrog orgazma, i smeh je ventil kojim se oslobađa nagomilani stres. Kojim se veliča život. U svoj njegovoj ludosti i svoj njegovoj apsurdnosti.

Verujem da prosto ne pridajemo dovoljno važnosti ljubavi, zabavi, smehu. Život vam uvek nudi nešto smešno. (Tina)

Čak i one koje su preživele najgore nasilje i dalje pronalaze prostora za

smeh. Cilj za koji se borimo nije jedino što je u životu važno... sve mi možemo naći vremena za smeh. (Emili Dejvis)

Pisana reč

Ponekad sve izbacimo iz sebe pišući, bilo da se to kasnije objavi ili ne. I to se može javiti u svim formama.

Kaari piše editorijale, tekstove i članke. Bisi piše poeziju i uređuje jedan časopis.

Lutanga Šaba je napisala knjigu *The Secrets of a Woman's Soul*.[35]

Sarala je napisala pismo:

Bila sam zaista uznemirena. To se dogodilo nedelju dana pošto je jedna žena silovana i ubijena, a telo joj je bačeno u školsko dvorište. Telo je pronađeno, ali ona nije identifikovana... Sahranio ju je neki čovek iz bolnice, nagu. Nismo uspele da dobijemo pravovremene informacije kako bismo joj organizovale bar propisnu sahranu. U tom sam se trenutku osećala jako tužno, vratila sam se i sve to opisala u jednom pismu.

I to mi je pomoglo. Nisam ga pokazala nikome jako dugo. Bilo je kod mene sve dok nisam uspela da vratim emocije na svoje mesto, kada sam ga pokazala svojim bliskim prijateljicama.

Kolektivna promena

Ne nalaze samo pojedinačne aktivistkinje načina da se brinu o sebi.

Dobrobit aktivistkinja postao je kolektivni prioritet čitavog niza aktivističkih organizacija širom sveta. One nam nude izvanredne primere kako se promena može sprovesti iznutra. Iznećemo samo nekolicinu:

Zahvaljujući Lezli En Foster, Centar za podršku ženama *Masimanyane* iz

Južne Afrike ima masažerku terapeutkinju među osobljem koja pomaže aktivistkinjama koje rade na problemima nasilja.

Klaudija Samajoa nam je opisala kako se u jedinici za zaštitu boraca za ljudska prava u okviru Pokreta za ljudska prava u Gvatemali, razvila svest o tome da nešto mora da se promeni:

> *Posle nekoliko godina aktivnog pružanja pomoći napadnutim aktivistkinjama koje se bore za ljudska prava, i pošto smo i same bile predmet napada, neke od nas su sagorele jer smo zapostavile svoje potrebe vezane za duševno zdravlje. Prepoznale smo simptome u sebi. Pošto smo veoma mala jedinica, doživljavamo različite posledice sekundarnog stresa, kao i lična traumatična iskustva. Pošto je nekoliko nas postalo svesno da je i u nama prisutno ono što smo primećivale kod drugih, odlučile smo da reagujemo.*
>
> *U tu svrhu osmišljen je plan za našu Jedinicu i one koje sarađuju s njom, koji je podrazumevao više nivoa borbe sa stresom, u koju se nismo upuštale samo pojedinačno nego i kao tim:*
>
> ***Psihijatrijska terapija:** sastojala se od deset terapijskih sesija koje je vodila osoba specijalizovana za političko nasilje i traumu. Dve članice Jedinice potražile su njenu pomoć, kao i tri zaštitnice ljudskih prava. Bilo je jako teško ubaciti dve zaštitnice u program jer to zahteva disciplinu i vreme, a one obično nemaju vremena za to.*
>
> ***Supervizija prakse:** trosatna sesija jednom mesečno da bi se kritički procenio način na koji se tretira slučaj, potom kako smo se osećale tokom rada na njemu i kako smo se međusobno povezivale. Time se ustanovljuju oblasti u kojima smo napredovale.*
>
> ***Grupa za samopomoć:** jedna četvorosatna sesija mesečno kako bismo isprobale različite tehnike za opuštanje i veštine za oslobađanje od stresa. Ideja je bila da se neke od tih tehnika usvoje, i da se one dalje koriste.*

Bisi Adeleje-Fajemi nam je rekla da je Afrički fond za razvoj žena (AWDF) u Gani razvio tehnike i pravila da bi se osigurala dobrobit osoblja:[36]

Afrički fond za razvoj žena osnažuje afrički ženski pokret dodeljivanjem donacija i programa za razvoj kapaciteta, i radi na promociji i negovanju ženskog liderstva kroz generacije. Kako bi se to sprovelo na delotvoran način, cilj nam je da u praksu sprovedemo ono za šta se zalažemo da bismo omogućile da organizacije koje održavaju ženski pokret u životu i same budu zdrave i održive, a to počinje od pojedinki od kojih se organizacije sastoje. Ovo su neki od načina na koje AWDF iznutra promoviše kulturu feminističkog liderstva, dobrobiti i brige o sebi:

- *Fleksibilno radno vreme za sve zaposlene. Osoblje AWDF-a se sastoji samo od žena, od kojih su neke majke male dece. U ovom kontekstu mogućnost fleksibilnog radnog vremena je veoma važna.*

- *Zaposlene u AWDF-u imaju pravo na* ***tromesečni, plaćeni odmor*** *za svake tri godine na poslu.*

- *AWDF uplaćuje* ***propisane penzijske doprinose*** *na ime zaposlenih. Postoji takođe i zaslužni paket za one koje su radile u organizaciji, koji se računa prema broju godina provedenih u službi.*

- *Postoji i budžet za medicinske* ***potrebe zaposlenih*** *s gornjom granicom za svaku zaposlenu pojedinačno.*

- ***Odsustvo*** *se nudi kada zaposlene rade prekovremeno, što se dešava kada odlaze na dug put. Zaposlene mogu da odsustvuju po povratku s puta, na primer, jedan dan za jednonedeljni put, dva dana za dvonedeljni put i slično.*

- *AWFD ima* ***budžet koji se odvaja za dobrobit zaposlenih****. Zaposlene ga mogu koristiti za potrebe brige o sebi, kao što su fitnes treninzi, oporavak od stresa, itd. Trenutno, većina zaposlenih odlučuje da se taj novac koristi za plaćanje usluga lične trenerke, koja dolazi u kancelariju da bi radila sa zaposlenima u grupama jedan na jedan.*

- *AWDF ima* ***socijalnu sekretaricu*** *koja je članica osoblja zadužena da prati kada su rođendani zaposlenih. Svaki rođendan se proslavlja malim ručkom, gde se sve skupimo, jedemo tortu i opuštamo se.*

- *AWFD je **pismeno izložio svima na uvid svoje vrednosti i principe**, i o njima se redovno razgovara u okviru organizacije, kako bismo bile sigurne da se s njima sve slažemo, što se posebno odnosi na nove članice odbora i osoblja.*

- *U načelu, trudimo se da promovišemo **siguran prostor za žene**, mesto gde žene mogu da rade vredno, dobro se zabavljaju, često plešu i uživaju u revoluciji!*

Treba da razgovaramo o...

Dosad smo uspele da razgovaramo o gotovo svakoj vrućoj temi: seksu, izdaji, religiji. Novcu.

Postoji samo još jedna stvar.

Znam da se mora govoriti i o opijanju. Jedino nisam sigurna kako to da izvedemo.

Mnoge aktivistkinje uopšte ne piju.

One koje piju, obično popiju času-dve vina da bi se opustile. I na tome se zaustave:

> *Ja pijem. Ne mnogo, ali posle teškog dana u kancelariji želim da popijem čašu vina. Otkako sam sebi priznala da mi to pomaže, osećam se bolje. Ali s vremena na vreme i dalje za tim potežem...*

Nekim aktivistkinjama je to jedini ventil. Jedini način na koji mogu da se opuste. Jedini način da ne osete ništa. Da skliznu u zaborav. Ili im je to jedini način da uopšte nešto osete. Bilo šta. Jedino tako mogu da spavaju, vode ljubav, plešu.

Ali, dosta o tome. Možda ovde i ne moramo da pričamo o toj temi.

Ali negde svakako moramo.

Naredni koraci

Pazite da s prljavom vodom iz korita ne izbacite i bebu.

Ta me je izreka oduvek bunila, jer je istovremeno bezazlena i strašna. A stalno mi pada na pamet kad razmišljam o tome šta dalje.

Ako način na koji smo bile aktivne generacijama više ne odgovara... šta onda?

Možda je još važnije pitanje da li bi otkiće drugačijeg načina rada negiralo sve što smo do sada učinile? Da li to znači da dosad nismo bile u pravu, a da je ovo sada ispravno?

Mnogo sam o tome razmišljala.

I, naravno, tačno je sve suprotno tome.

Naredni koraci su pohvala onom gde smo bile i šta smo postigle. Pohvala za naše uspehe, naše neuspehe. Za svu dobrotu, velikodušnost... i za sve što je između.

Potom, treba se uspeti na naredni nivo. Mi možemo još više i još bolje.

No, to mora početi time što ćemo raditi manje, upuštajući se u *„ekstreman sport zaustavljanja“*, kako je to nazvala jedna aktivistkinja.

A onda treba da priznamo da moramo promeniti kulturu aktivizma. Mi smo je stvorile. Mi smo je takvom održavale.

Mi možemo i da je promenimo. To je naš izbor.

Evo šta treba da uradimo:

- *Da počnemo da pričamo* – treba da posvetimo vreme, resurse i pažnju tome da našu dobrobit stavimo u igru.

- Treba da istražimo, razvijamo i potpomognemo niz *eksperimentalnih inicijativa u cilju podrške dobrobiti.*

- Treba radikalno da izmenimo naše odnose s donatorima i način na koji *obezbeđujemo sredstva.*

- Treba da razgovaramo o tome kako da te *ideje sprovodimo u delo.*

Hajde da počnemo da razgovaramo

> *Prvo se moramo upustiti u podizanje svesti. Morate pripremiti okruženje i kulturu koja će nas učiti da brinemo o sebi.* (Rita)

> *Pre svega, ženske organizacije treba da prepoznaju da je mentalno i fizičko zdravlje aktivistkinja najvažnije. To je prva stvar – da se to uvaži.* (Čarna)

Počinjemo, dakle, od razgovora.

Ali to više ne radimo pukim slučajem, na pauzama konferencija ili u i-mejlovima napisanim na brzinu. Ili telefonskim pozivom iz kancelarije u tri izjutra, nastojeći da u suzama i ophrvane umorom dopremo do prijatelja koji su u drugoj vremenskoj zoni.

Ne, ovo treba da bude svesno. Stavljamo svoju dobrobit na sto, u vrh svojih prioriteta.

Ulažemo istu količinu energije u nalaženje načina da budemo aktivne i da ostanemo zdrave i bezbedne, koju ulažemo u naše svakodnevne poslove.

I, najzad, tako privatno zaista pretvaramo u... javno.

To, naravno, podrazumeva da u ovo ulažemo značajna sredstva. Ako naša sopstvena dobrobit i zdravlje ne postanu prioritet, opet ćemo ih negde

zametnuti. Jer je nelagodno. I zahteva radikalno menjanje naše kulture. Čitavog našeg načina postojanja.

Kako to radimo?

Tako što:

- Sebi, kao pojedinkama, **postavljamo pitanje** šta za nas znači dobrobit? Šta bi nama bilo potrebno da bismo živele uravnoteženo? I kako ćemo zaista zastati i oslušnuti taj glas? To podrazumeva da će se stvari menjati, a promena može da bude bolna i zastrašujuća.

- Odlučimo da posvetimo određeno vreme kada **u našim organizacijama** sedimo zajedno i razgovaramo o našoj dobrobiti, i teškim promenama koje nas možda očekuju.

- Posvetimo vreme razgovoru o svim aspektima dobrobiti na što više **različitih sastanaka i skupova.**

- **Posećujemo posvećene međunarodne, regionalne i nacionalne skupove** na kojima raspravljamo o raznovrsnim aspektima dobrobiti, kulture i načina za napredovanje. Biramo lepa mesta. A dnevni red nam nije natrpan drugim stvarima.

Počinjemo od sebe, od naših aktivističkih mreža, ženskih fondova, organizacija koje se bore za ljudska prava. I dolazimo do drugih partnera u aktivizmu i donatora koji su spremni da nam pruže podršku.

S one strane borbe za ženska prava

Važno je, takođe, da ovi razgovori ne ostanu ograničeni na područje borbe za rodna prava i da se prenesu u kontekste drugih pokreta za socijalnu pravdu. Da u njima učestvuju aktivistkinje/i koje/i su posvećene/i pitanjima životne sredine, prava na zemlju, borbi protiv rasizma... svi se oni suočavaju s problemima održivosti. Mi imamo više zajedničkog nego što mislimo.

Što nas, konačno, dovodi do pitanja muškaraca u aktivističkom svetu.

Najveći deo ove knjige bavi se isključivo iskustvima žena, transrodnih i interseksualnih aktivistkinja. Mnoga pitanja koja se tiču njihove održivosti isprepletena su s iskustvom diskriminacije zasnovane na rodu.

Nadamo se, međutim, da ovde ima mnogo toga što će i aktivisti moći da prepoznaju u svojim iskustvima.

Muškarcima uključenim u pokrete za socijalnu pravdu takođe treba prostora da istraže probleme koji su zajednički aktivistima svih rodova, ali i one koji se odnose samo na živote i iskustva muškaraca koji se bore za ljudska prava.

Nisam sigurna kako se taj prostor stvara, ali verujem da za nas ima dovoljno prostora da ga nađemo, zajedno.

Pravo da budemo bezbedne/i i zdrave/i

Na kraju, mi same moramo početi da posmatramo ideju zdravog, uravnoteženog, bezbednog i održivog rada kao pravo. A ne kao uslugu.

Kao što je Džuli de Rivero istakla u svom objašnjenju Deklaracije o braniteljima ljudskih prava Ujedinjenih nacija:

> *Deklaracija reflektuje promenu paradigme u shvatanju prava i odbrane branitelja ljudskih prava.*
>
> *Ranija pozicija bila je da se aktivistkinje/i koje/i se bore za ljudska prava moraju pripremiti na žrtvu cilju. To više nije slučaj, i dobro je što je tako. Svi ljudi imaju prava da zahtevaju prava, te ni branitelji ljudskih prava ne mogu biti izuzetak.*[37]

Meri Džejn je otišla mnogo dalje od Džuli, jasno navevši preporuke za naše naredne korake:

> *Moramo artikulisati našu zabrinutost u vezi s nedostatkom sredstava, traumom koja proizlazi iz nasilja i naše reakcije na nasilje, kao i izostankom lične sigurnosti u svetlu prava; moramo insistirati na tome da je reč o pravima koja nam pripadaju kao braniteljkama/ima ljudskih prava, a ne o pukim uslugama koje nam se duguju zato što smo obavile*

značajan posao u oblasti unapređenja ljudskih prava.

Moramo nastaviti da preispitujemo norme i standarde ljudskih prava, kao što su to činili ženski i drugi pokreti, da bi dobrobit postala princip ljudskih prava neodvojiva od „dostojanstva" o kojem ljudska prava u osnovi govore.

Moramo naći načine da reinterpretiramo Deklaraciju o braniteljima/kama ljudskih prava, koja je u ovom trenutku jedini instrument koji se usredsređuje na prava aktivistkinja/a; moramo usvojiti „feminističku etiku brige i dobrobiti" o kojoj govori Lepa, i usled toga će se razviti programske, a ne tek sporadične reakcije koje se tiču naših potreba i menjaju naše priče o eksploataciji i nemaru.

U uvodu za priručnik *Briga o sebi i samoodbrana za aktivistkinje*, Alehandra Sarda čak sugeriše da same stvorimo našu Konvenciju – o Pravima tela i duše aktivistkinja – i da je se pridržavamo:[38]

Posebna vrednost ovog priručnika sastoji se u tome što on govori o stvarnostima koje se gotovo nikad... ne razumeju, poput, primera radi, udaljenosti diskursa o ljudskim pravima i socijalnoj pravdi od radne stvarnosti koja je usvojena u organizacijama i prostorima u kojima radimo. Mora nam biti imperativ da sebe prepoznamo kao radnice, kao osobe koje imaju prava i dužnosti – kao što su to već, pored ostalih, učinile učiteljice i medicinske sestre – oslobodimo se jednom za svagda retorike „militantne žrtve", koja je puko opravdanje za različite forme nasilja koje nikad ne bismo pihvatile da radimo u fabrici ili radionici, iako s njima živimo svakoga dana u našim nevladinim organizacijama, kolektivima i grupama.

Na seminaru o braniteljkama ljudskih prava koji je pre nekoliko nedelja održan u Kelsi u Meksiku, govoreći o tome kako same braniteljke ljudskih prava ne uspevaju da vode računa o sebi i svom najličnijem oruđu za rad, jedna neverovatna ekoaktivistkinja je rekla: „Mi same kršimo sopstvena ljudska prava."

Ovaj priručnik može da posluži kao odličan temelj za nacrt Konvencije o pravima tela i duše aktivistkinja, koju bi svaka osoba trebalo da usvoji iz obaveze prema sebi.

Biti dobro[39]

A sada treba preći na pitanje kako.

Kako menjamo svoju kulturu? Anđelika Arutjunova je odlučna i jasna:

> *Potpunom solidarnošću – to je odgovor za održivost aktivizma.*

Mnoge od nas bi se s tim saglasile.

Od svih problema o kojima smo raspravljale tokom naših razgovora, odnos koji aktivistkinja ima prema sebi predstavlja nesumnjivo najvažniju temu. Staša je to objasnila na najbolji način:

> *Briga o drugima je moćna – ali kultura žrtvovanja nije održiva.*
>
> *Sada učim kako da sebi postavim granice. Kako da napravim ravnotežu između sebe i ostalih. Ja sam sebi takođe važna. Kada pazimo na sebe, pazimo i na druge.*
>
> *Želim da mi briga koju poklanjam sebi postane jednako važna kao i briga o drugim ljudima. To bi značilo da treba da slušam muziku, da se šetam pored vode... da vežbam jogu. Brinem o sebi kad slušam određenu vrstu muzike, svakodnevno, u određeno vreme.*

Posle ovoga, na redu je naš odnos jedne s drugom. Kako se povezujemo, kako se međusobno podržavamo. I obrnuto: kako ponekad povređujemo jedna drugu. Kako poričemo vrednost jedna drugoj. Da bi se rešili naši problemi ništa nije moćnije od iskrene solidarnosti. Ništa nije potencijalno opasnije od izolacije, ili izdaje.

Rejčel nas podseća na to da nam ponekad naše sopstvene organizacije prve okreću leđa kad su nam najviše potrebne:

> *U nekim se organizacijama na sagorevanje gleda, takoreći, kao na uvredu, ono postaje „dokaz" da ne znaš kako da se nosiš s poslom aktivistkinje, jer ne postižeš da obaviš posao ili ne uspevaš da se*

držiš granica koje si sama postavila...

I tako ostajemo same s nekim od najtežih pitanja s kojima ćemo se ikada suočiti:

Ko nam kaže kada je zaista dosta? Kuda da odemo posle aktivizma i kako da ga prevaziđemo... kad je naš identitet u tako čvrstoj vezi s aktivizmom? I gde je taj prostor za nas? Kuda ćemo? Kući?

Prema tome, kako se solidarnost prevodi u praksu? Jer, kao što Rakhi ističe:

Ne možeš samo da kažeš „pazi na sebe". Reč je o procesu izgradnje poverenja. Reč je o kulturi stvarne brige jedne za drugu.

To mora biti više od izgovorene reči.

To mora da se pokaže.

Kako onda pokazujemo solidarnost?

Istražimo široki spektar ideja i inicijativa. Eksperimentišimo. I probajmo da uvažimo, na šta nas Anisa podseća, da načini na koje jedna drugoj pružamo podršku umnogome zavise od konteksta i kulture.

Zašto ne bismo izabrale nešto iz ponuđenog menija ideja koji sledi, nastojeći da im udahnemo život i energiju i uložimo potrebne resurse?

Bi-bip: investirajte u vidljivost

Izostanak priznanja jedna je od ključnih prepreka aktivističkoj dobrobiti i bezbednosti – kako u njihovim zemljama, tako i u ostatku sveta.

Vlade i međunarodne organizacije često vrlo svesno rade na tome da učine aktivistkinje nevidljivima. To spada u istu onu strategiju kojom se aktivistkinje fizički brišu s lica zemlje, hapse, ubijaju ili zastrašuju.
Da bi se ućutkala vrlo moćna opozicija.

Nevidljivost je inherentna sistemima koji tlače žene – ona je strukturna, kako

kaže Meri Džejn:

> *Za mene je ova knjiga važan podsetnik na strukturne razloge koji uzrokuju nepriznavanje i devaluiranje braniteljki ljudskih prava i njihovog rada, i dalje ga podupiru. Ti razlozi zauzimaju ključno mesto u pričama aktivistkinja. One, na primer, govore o patrijarhatu koji je u osnovi izrabljivanja na koji kao žene pristajemo, i odsustva društvenog priznanja prema našem doprinosu i vrednostima. Odatle nevažnost koju drugi, pa i mi same, pridajemo „privatnom". Tako se stvara binarni rod koji poništava druge seksualne identitete. Patrijarhat se manifestuje u neverovatnom nasilju koje su iskusile i s kojim su bile suočene mnoge žene, zbog kojih neke „priče zauvek ostaju".*

Naši odgovori moraju biti jasni i glasni.

Aktivistkinje moraju biti priznate zbog onoga što su i onog što rade. Zbog njihove individualne i kolektivne hrabrosti, odlučnosti i strasti. Zbog neverovatnih promena koje su se zahvaljujući njima već dogodile, i zbog onih koje su upravo one pokrenule.

Postoje nebrojeni načini da se uveća vidljivost aktivistkinja. Evo samo dva:

- **Povećati količinu informacija o aktivistkinjama i njihovom radu širom sveta.** O aktivistkinjama je napisano tako malo. To se mora promeniti. Moramo mnogo više da znamo o aktivizmu – o uspesima, preprekama, strategijama – ličnom i političkom. Informacije, međutim, moraju pre svega da dođu od samih aktivistkinja. Zbog toga je neophodno svesno raditi na umnožavaju okolnosti koje će aktivistkinjama *omogućiti da se odmaraju, razmišljaju i pišu o svojim iskustvima.* To se može učiniti u okviru akademskog sveta ili u okviru odmarališta. Ili grantovima koji pomažu pisanje i refleksiju u matičnim zemljama ili u regionu.

- **Podržati aktivističke skupove.** Aktivistkinjama su potrebni *prostori gde mogu da slave sebe i druge.* Svoje uspehe i smene. Prostori koji bi im omogućili da se organizuju, umrežavaju i odmaraju. Mnoge još uvek pominju desetogodišnjicu organizacije Kvinna till Kvinna održanu u Dubrovniku 2003. godine, kao iznimnu priliku kada su mogle da se opuste i proslave jubilej posle tolikih godina rada u ratnim zonama. Zato

treba da podržimo konferencije, skupove i sastanke – kako god se aktivistkinje dogovore da se sastanu. Jer to su sigurni prostori u kojima nalazimo priznanje, obnavljamo energije i delimo strategije... i na kraju, nalazimo vreme da iskreno saslušamo jedna drugu.

Kako da zajedno nađemo ritam

Duhovnost, u svojim mnogim oblicima, održava mnoge među nama. Hajde da tu "reč na D" prestanemo da skrivamo i da otvoreno razgovaramo o tome kako da prihvatimo ono što znamo da za nas radi, ostavljajući ostalo po strani. Zavadi je, na primer, pričala o tome kako bi održivost mogla postati deo naše svakodnevice, ako bi se kontemplativne prakse institucionalizovala u našim organizacijama. Ovo što sledi je njen spisak ideja... zašto na njega ne bismo dodale i nešto svoje?

- Svakog sata zastani na pet minuta da bi predahnula, popila čašu vode, meditirala, protegla se, ili uradila nešto što za tebe ima smisla.

- Napravi prostor u kancelariji ili van nje (ako je moguće) za opuštanje u miru.

- Budi sigurna da je bar jedan dan godišnjeg odmora za osoblje (pod uslovom da se ova tačka može primeniti na vas) rezervisan za odmor i obnavljanje snage.

- Omogući da svaka osoba za vreme sastanka organizacije ima pet minuta da s ostalima podeli nešto po svom izboru (lične/profesionalne izazove, uspehe, priče, pesme, šale, itd.)

- Omogući resurse koji će ići u dobrobit tvog osoblja – možda bi svaka članica mogla da ima lični budžet za dobrobit, koji bi se koristio za masaže, terapiju dodirom, reiki, pilates ili nešto drugo što pojedinka želi.

Kontakt linije i SOS linije

U nekim aktivističkim organizacijama se mnogo vremena provodi slušajući. Aktivistkinjama se pruža podrška na individualnom nivou. Kao što je Rakhi

objasnila, to je intenzivan i dugotrajan posao. Ali, izuzetno važan:

> *U slučaju nedavnog rata u Libanu, bile smo tamo svakog dana, razgovarale smo s aktivistkinjama, bile smo u stalnom kontaktu, tako da su imale tu kontakt liniju, što je bio jedini način da ostanu u vezi sa spoljašnjim svetom. Stavile smo im do znanja da su ih ljudi svuda podržavali. Partneri iz Nigerije, Egipta, Avganistana – svi su im slali poruke.*
>
> *Te poruke su za njih bile svetionici nade, ali su im pomogle i da se usredsrede na dugoročne probleme. Mi smo se starale oko tih svakodnevnih, intenzivnih oblika komunikacije koji oduzimaju mnogo vremena.*
>
> *To je partnerstvo i solidarnost – odvajanje vremena da se pošalju poruke, da se brine o ostalima, da se poruka prenese. To je ta veza, to svakodnevno povezivanje, putem telefona, i-mejla i sms poruka.*
>
> *Vrlo je bitno obraćati pažnju na aktivistkinje kao i na aktivizam.*

Trenutno se aktivistkinje povezuju jedna s drugom koliko god mogu. Ali to ipak nije dovoljno. Jer, zaista, možemo dopreti jedino do onih koje imaju pristup komunikacionim tehnologijama i dobroj snabdevenosti električnom energijom.

Iz perspektive organizacija koje obezbeđuju podršku aktivistkinjama (grantovima, savetovanjem, obukom), ta vitalna komunikacija odveć često ne spada u centralna pitanja – aktivistkinje moraju same da se snađu oko toga kako će pozvati telefonom ili poslati i-mejl da bi se usred noći čule s koleginicama u teškim situacijama.

Razgovor – deljenje i zajednički hod kroz iskustva – to je način na koji mnoge aktivistkinje uče i razmišljaju o onome što su proživele, kao što nam kaže Pilar:

> *Ja ne umem sama da procesuiram stvari. Potreban mi je neko ko će da me sasluša, tako da je razgovor s prijateljicom imperativ. To je način na koji rešavamo probleme i razvijamo strategije.*

Ako se aktivistkinja oseća usamljeno, uplašeno, zabrinuto, zastrašeno ili beznadežno, ne postoji neko samo tome posvećeno mesto na koje može da ode, potraži savet ili samo sa nekim popriča. To sa svoje strane znači da ona propušta mogućnost da promisli stvari i razvije strategiju – da nađe najbolji način na koji će sebe sačuvati. Da planira sledeću fazu kampanje. Da se seti da je cenjena.

Promenimo to.

Arijan je predložila da napravimo SOS liniju za aktivistkinje koje rade u izolaciji, posebno u obastima zahvaćenim konfliktom:

> *Moramo da budemo sigurne da aktivistkinje – posebno one koje rade u izolaciji – nisu same. Činjenica da Džulijen i moje prijateljice u Avganistanu mogu samo da me pozovu i pričaju sa mnom je velika stvar. Njima treba neko ko može da saoseća i da im pruži podršku. Potreban im je neko s kim mogu da razgovaraju, a da to ne budu birokrate, potrebni su im ljudi koji ih vole i kojima je stalo. To je izuzetno važno. Moramo da napravimo SOS liniju za aktivistkinje.*

To je sjajna ideja. Zato...

- Zašto ne bismo otvorile te **SOS linije** – ili u okviru postojećih organizacija ili kao u okviru neke nove organizacije?[40] Možemo da budemo kreativne i da upotrebimo internet (Skype ili GoogleTalk, na primer) da bismo tu ideju ostvarile. Bez obzira na to da li SOS linije idu preko inteneta ili fiksne telefonije, one ne moraju fizički da budu locirane na jednom mestu. Možete imati virtuelnu grupu aktivistkinja koje pružaju podršku širom sveta, iz svojih sopstvenih domova. Starije aktivistkinje koje skraćuju svoje radno vreme ili odlaze u penziju mogu biti posebno zainteresovane za te linije. Ekspertkinje mogu davati uputstva ukoliko je aktivistkinji potrebno da priča, na primer, o nekom traumatičnom iskustvu ili da traži savet iz oblasti zdravlja ili dobrobiti (vidi niže).

- Ako je vaša organizacija posvećena pružanju podrške aktivistkinjama u prvim redovima fronta, *učinite da podrška aktivistkinjama kroz savete, informacije – ljudski kontakt – bude eksplicitno naznačena, posebno finansirana funkcija* među prioritetima vaše organizacije. Naučimo

nešto od onih organizacija za koje je trajni kontakt prioritet, i otkrijmo šta funkcioniše dobro.

Isceljenje

Mnoge aktivistkinje ne mogu da dobiju negu koja im je potrebna kako bi se oporavile od bolesti, udesa ili napada – o prevenciji da i ne govorimo. Ponekad je reč o pristupačnosti: živite u delu sveta gde su zdravstvene usluge pod velikim znakom pitanja. Kao što je slučaj s Darfurom ili Čečenijom. Ili živite u zemlji u kojoj postoji izuzetan sistem zdravstvene zaštite... ali je dostupan samo onima koji za to mogu da plate. Kao što je slučaj sa Sjedinjenim Američkim Državama. Ili možete da posetite lekara, ali on ne može da shvati vaše simptome (nesanicu, glavobolje, mučnine)... daje vam neke lekove i pošalje vas kući.

A ponekad se događa da čin traženja pomoći može da ugrozi vas i vašu porodicu. Na mestima kao što su Aceh. Zimbabve. Burma. Kada državne zdravstvene institucije odbijaju da vam pruže zdravstvenu negu, ili vas čak predaju državi. Ili kada vas policija pretuče, baci u zatvor i gleda kako gubite bebu:

> *Irena se priključila ženskoj organizaciji za ljudska prava u Zimbabveu, pod nazivom Žene Zimbabvea se dižu (WOZA). Zbog svog učešća u mirovnim demonstracijama s ovom organizacijom, Irena je bila hapšena najmanje osam puta. Tokom jednog od hapšenja, šutirali su je u gravidni stomak, uskratili su joj medicinsku pomoć usled čega je kasnije pobacila.*[41]

Aktivistkinje imaju *pravo* na zdravstvenu zaštitu. Ne možemo zameniti ono čega nema. Ali možemo da uradimo nešto da to postane prioritet:

- Istrajno ćemo ukazivati na to da je **uskraćivanje medicinske pomoći aktivistkinjama kršenje ljudskih prava,** i pobrinućemo se da pristup zdravstvenoj zaštiti bude jedna od glavnih tačaka naših budućih kampanja.

- Gradićemo **međunarodnu, multidisciplinarnu mrežu iscelitelja** (doktora, psihoterapeuta, duhovnih vođa/iscelitelja) koji će raditi

zajedno na pružanju podrške aktivistkinjama tako da:

- ***informacije i saveti u vezi sa zdravstvenom zaštitom*** postanu pristupačni – to se može obavljati putem interneta ili telefonskog zdravstvenog savetovališta.

- Organizuju se ***multidisciplinarni, mobilni timovi*** koji obilaze određene oblasti i nude preglede, savetovanje i osnovne zdravstvene tehnike.

- Napravićemo vodič za osnovno zdravlje aktivistkinja koji:

  - obuhvata raznolike strategije koje aktivistkinje koriste da bi očuvale svoje zdravlje.

  - uključuje znanja iz velikog broja kultura i verovanja.

  - povezuje se sa sve snažnijim pokretom *duhovnog aktivizma.*

  - gradi na radu grupa kao što je Capacitar.

- **Integrisaćemo zdravstvenu negu i svest o zdravlju, preglede i konsultacije u sve lokalne, regionalne i međunarodne sastanke** – što se posebno odnosi na aktivistkinje koje žive sa HIV/AIDS-om, rakom ili posebnim potrebama.

  - Iscelitelji treba da budu dostupni na aktivističkim sastancima.

  - *Treba da budemo sigurne da prema rasporedu ostaje dovoljno vremena za zdravlje* – aktivistkinje ne treba da žrtvuju vreme koje imaju za odmor, obede ili sesije. Treba da postoji određeno vreme koje je posvećeno opuštanju i razgovoru o svim njihovim brigama vezanim za zdravlje i dobrobit.

  - Treba da budemo spremne da ćemo tokom tog procesa otkriti nešto ozbiljno – i ako je potrebno, treba se javiti lokalnoj zdravstvenoj ustanovi ili organizovati transport.

- **Stvorićemo hitne zdravstvene fondove** koji će pružati podršku

- aktivistkinjama u slučaju bolesti, smrti ili ožalošćenosti. Fondovi bi najbolje mogli funkcionisati ako su bazirani regionalno, bilo kao nezavisne fondacije, bilo kao integrisani u regionalne ženske fondove.

- **Osnovaćemo odmarališta za aktivistkinje širom sveta... i umrežiti ih.** Na svetu postoji samo nekoliko mesta na kojima aktivistkinje mogu da se odmore. Potrebno nam je još takvih mesta. Možemo početi tako što ćemo spojiti aktivistkinje/e koji vode odmarališta i oni koji su stvorili neke druge sigurne prostore, kao što su plaćeni studijski programi (u akademskom svetu) i mreže za rehabilitaciju od torture.[43] Moramo bolje razumeti postojeće modele podrške, i načine na koje oni odgovaraju aktivistkinjama iz različitih konteksta i kultura. Moramo da ulažemo da bismo poduprli odmarališta i sisteme podrške koji već postoje – i da stvorimo još mnogo novih sigurnih prostora.

Jedno... ali ne isto

Zdravlje aktivistkinja takođe može biti ugroženo kad međunarodne organizacije previđaju njihovu dobrobit, na šta nas podseća Džulija Grinberg:

Međunarodna zajednica može mnogo da iscrpi HIV pozitivne aktivistkinje. Međunarodne organizacije traže žene koje su dobre za govornicom, i premda su na taj način izuzetno izložene, njima se nikad ne nudi dodatna podrška koja bi im omogućila da se vrate svom domu i izgrade organizacije sa svojom zajednicom, ili da se upuste u lokalno ili nacionalno javno zagovaranje. Ako donatori hoće da koriste aktivistkinje da bi promovisali svoje ciljeve, onda moraju da shvate da puki putni troškovi nisu dovoljni.

HIV pozitivne aktivistkinje se pozivaju na različita događanja, ali njihovo zdravstveno stanje se naprosto ne uzima u obzir. To je postala takva industrija, da ćete na mnogim međunarodnim konferencijama o AIDS-u naići na posebne prostore za masažu i odmor. Međutim, tako se događa da na ženskim konferencijama često nema prostora za HIV pozitivne žene ili uvažavanja njihovog prisustva.

- Činićemo to **u slavu života.** Nijedna aktivistkinja ne treba da se suočava s bolešću i smrću sama. Solidarnost podrazumeva da stojimo jedna uz drugu... gde god da nas život odnese. Evo i kako:[44]

    - Posvetimo se poštovanju i veličanju aktivistkinja koje se nose sa smrtonosnim bolestima. Naše priznanje, vreme i ljubav najveći su darovi koje možemo da im ponudimo.

- Aktivno podržavajmo koleginice – i porodice – u vreme žalosti. Razgovarajmo o tome šta bi moglo da im pomogne, i podržite ih na godišnjicama, ceremonijama, slavlju u ime života – šta god bilo prikladno.

Izgradnja mreže socijalne sigurnosti

> *Sve ćemo dočekati starost, nadam se. I ja već sa 52 godine počinjem da shvatam šta znači stariti bez izvesne sigurnosti. Stvari kojih se odričemo radi života posvećenog aktivizmu, lako se primećuju kad ostarimo.*
>
> *Trebalo bi da osnujemo penzione fondove i smeštaj za starije aktivistkinje (penzionerski domovi).*
>
> *Penzioni fondovi i smeštaj biće posebno važni ovoj generaciji koja je pod stare dane shvatila da mora finansijski da se obezbedi. Finansijsko planiranje nije spadalo u moj aktivizam, niti je bilo deo mog porodičnog života, tako da ću na neki način morati da budem kreativna.* (Pilar)

Mnoge starije aktivistkinje imaju vrlo malu ili nikakvu ekonomsku sigurnost kako se približavaju penziji. Kad smo kod toga, slično je i s najvećim delom mlađih aktivistkinja... i svima između.

Osnivanje mreže sigurnosti za aktivistkinje koje se bliže penziji, nije prioritet samo starijih aktivistkinja – to bi svakoj od nas trebalo da bude prioritet.

Ali kako počinjemo?

MUDRE autorke imale su dobru ideju – razgovarale su o uvođenju **finansijskih savetnika** kako bi otpočeli razgovori o finansijskom planiranju s aktivistkinjama uopšte uzev. To me je navelo na razmišljanje. Neke stvari radimo vrlo dobro. Druge su van našeg polja stručnosti.

Razgovarajmo stoga s ekspertima da bismo videle kakve su mogućnosti finansiranja globalne mreže sigurnosti aktivistkinja, u šta spadaju:

- Penzije.
- Obrazovanje odraslih.
- Sistemi zdravstvenog osiguranja.
- Beneficije i plate od kojih može da se živi.

Nešto od toga bi trebalo da možemo da ugradimo u budžete koji se finansiraju spolja. Međutim, možda ćemo takođe morati da osnujemo međunarodne, nacionalne i regionalne fondove, i da stvorimo mnoge različite sisteme. Na primer, u nekim zemljama bi možda mogli da se naprave posebni dogovori s prijateljskim bankama oko podrške aktivistkinjama u vidu studentskih pozajmica.

Treba da otkrijemo s kim da stupimo u razgovore o stvaranju ovih mreža sigurnosti, i da istražimo kako su se drugi, slični sektori snalazili. Na primer, The Rory Peck Trust sa sedištem u Ujedinjenom Kraljevstvu razvija zdravstveno osiguranje i treninge bezbednosti za nezavisne novinare/ke.[45] Agencije za pomoć polako su standardizovale neke sisteme – People in Aid bi mogla da bude dobra početna tačka.[46] Organizacija The National Organizers Alliance u Sjedinjenim Američkim Državama ustanovila je penzioni plan za organizacije koje rade na socijalnoj, ekonomskoj, ekološkoj pravdi i na borbi protiv rasizma.[47]

Najzad, moramo misliti i na aktivistkinje kojima treba više od mreže sigurnosti.

Čast i zaštita

Šta radimo kad je šteta već načinjena?

Pitala sam to Suzan jednog dana. Šta bismo uopšte mogle da uradimo da bismo pomogle aktivistkinji koja je preko glave prevalila toliko toga... aktivistkinji koja je potpuno sagorela? Ili preživela ekstremno nasilje? Kako da im pomognemo da se vrate na posao?

Suzan mi je odgovorila: *„Ne vraćaš ih nazad na posao. Nije u tome stvar. Treba da nađemo način da ih odatle izvučemo, da budu na bezbednom. I da im pružimo poštovanje i ljubav.“*

Tačka.

U nekim slučajevima, to podrazumeva pružanje podrške aktivistkinjama da fizički stignu do mesta gde su bezbedne i mogu da se odmore. Na određeno vreme. A ponekad i zauvek.

Neke organizacije ciljano pomažu aktivistkinjama da se domognu bezbedne teritorije, u svojoj zemlji ili van nje. Takve organizacije su retke i posebne.

Problem je pak u tome što ima vrlo malo sigurnih prostora koji su aktivistkinjama dostupni, gde se one mogu odmoriti ili oporaviti pošto su izbegle neposrednu opasnost. Gde bi mogle da dobiju pravu vrstu pomoći koja bi im možda bila potrebna da bi se oporavile kako treba. Na način na koji one izaberu. Uz pomoć iscelitelja, kao što je doktor ili psiholog. Ili bi im naprosto trebalo vremena koje će provesti same okružene jedino belim peskom i ritmičnim šumom talasa. Ili vremena provedenog u društvu drugih aktivistkinja.

Vreme je da stvorimo takve prostore. Jer ako mi to ne uradimo, niko drugi neće.

... Na sigurnom sada

Treba **stvoriti sigurne prostore za aktivistkinje** gde bi se one mogle oporavljati posle ekstremnih iskustava. To mogu biti u tu svrhu osmišljena odmarališta ili sigurne kuće, iako će se ona zasnivati na nekim od onih principa na kojima su zasnovana i ostala odmarališta za aktivistkinje (videti preporuke koje su već navedene o odmaralištima).

Ovo treba povezati s ostalim inicijativama koje okupljaju stručne aktivistkinje – iz oblasti zdravstvene zaštite i mentalnog zdravlja, isceliteljke – koje bi mogle da pomognu pri oporavku.

Postoje grupe aktivistkinja širom sveta koje se specijalizuju u pružanju podrške osobama koje su preživele nasilje. Treba istražiti da li bi te grupe bile u mogućnosti da pružaju podršku i aktivistkinjama koje su preživele nasilje.

Valja načiniti dublje veze s grupama kao što su Svetska organizacija protiv torture i mreža Internacionalnog rehabilitacionog saveta za žrtve torture, kako bi se razgovaralo o konkretnim oblicima pružanja podrške aktivistkinjama koje su preživele ekstremno nasilje i torturu.

Promena načina na koji se finansiramo

Organizacije za ljudska prava koje pružaju grantove

Mi moramo ponuditi obrazac za promenu kakvu želimo da vidimo.

I moramo da počnemo s onim organizacijama čije se čitavo postojanje bazira na podršci aktivistkinjama koje se bore za ljudska prava drugih ljudi. Tu spadaju, između ostalih, internacionalni i nacionalni ženski fondovi i organizacije za ljudska prava koje daju grantove.

> *Njima možda pripada najškakljiviji posao od svih u izgradnji puta održivog aktivizma.*

Pošto je i tu reč o aktivistkinjama, one će prvo morati da se obrate svojoj kulturi i da odluče šta će im omogućiti da i same pronađu ravnotežu i dobrobit. Kao što ističe Tina:

> *Članice Međunarodne mreže ženskih fondova, najvećem delom, ni same nemaju penzije ili beneficije, iako neke imaju dane predviđene za odmor – posebno u Centralnoj Americi. Ali to je jedna od stvari koju smo prepoznale kao problem.*
>
> *Veliki broj ženskih fondova nema dovoljno novca da pregura godinu. A ima tako mnogo grupa kojima moraju da pruže podršku. Za svaki konkurs za grant ima tako mnogo prijavljenih. Ne misle da mogu da obrate pažnju na te probleme. Odbor će reći, uplaćujte sebi penziju. Ali se onda vraćamo onom pitanju, kako sebi da priuštimo taj luksuz? I pomislimo, pa možda ćemo moći to da radimo, recimo od sledeće godine...*

No, bez obzira na to da li je reč o promenama platnih struktura, o većem broju odmora, uvođenju kontemplativnih praksi... ili o terminima za ples petkom popodne (u organizacijama Nagarik Aawaz u Nepalu i Fondu za hitne akcije u Sjedinjenim Američkim Državama), to se mora dogoditi. Ma po koju cenu.

Jer naredni korak se odnosi na *radikalnu promenu pristupu finansiranja*

drugih aktivistkinja. Eva je to lepo objasnila pričajući o donatorskoj etici:

> *Mi, kao donatorke, pored ostalog, zlostavljamo aktivistkinje. Kad im dajemo sredstva, mi im ne dodajemo sredstva za zdravstveno osiguranje, beneficije, itd. Aktivistkinje ionako previše rade, i onda nemaju nikakvu sigurnost ako moraju da se nose s nekim zdravstvenim problemom ili naprosto sa svojim starenjem.*
>
> *To je veliki problem. I on se odnosi na etiku donatora.*
>
> *Kao donatorke, mi moramo etički da nađemo načine kako bismo učinile odmor i rekreaciju delom naših strategija podrške. Da stvorimo prostore za umrežavanje, ali ne one koji su tako pretrpani poslom.*
>
> *Aktivistkinjama je teže da uzimaju odmore – to je velika odgovornost, kad vidimo da su aktivistkinje na ivici sagorevanja, kako da im predložimo da odu na odmor? Teško je, ali moramo da pokušamo.*
>
> *Mi možemo da damo primer – možemo da kažemo, meni je potreban odmor, ili ću u potivnom sagoreti od posla...*

A to ne znači samo da je potrebno finansirati čitav niz stvari koje se tiču zdravlja i bezbednosti što je od najvećeg značaja za održivost već i da moramo biti sigurne da stalno, što je više moguće, pružamo finansijsku podršku na održiv način. Nudeći višegodišnje, osnovno finansiranje, brzo i fleksibilno.

Baš onako kako bi većina organizacija koje se bore za ljudska prava želela da njih neko finansira...

Prema tome, da bi mogle da finansiraju druge aktivistkinje na održiv način, organizacije koje omogućuju grantove takođe će možda morati da *promene način na koji se one same finansiraju.*

Tražite to

Kako menjamo način na koji se finansiramo?

Lepa, Čarna i Rejčel dale su isti odgovor.

Jednom kad je doneta odluka da se zalažemo za etiku brige, ovaj faktor mora da bude isplaniran i uključen u budžet, respored i sredstva organizacije. To takođe znači da zdravstvena nega za radnice/aktivistkinje treba da bude deo strateškog planiranja, predloga projekata i izveštaja, uključujući tu i predloge budžeta organizacije. (Lepa)[48]

Jednom kad priznamo da su mentalno i fizičko zdravlje od najvećeg značaja, onda moramo doneti neke odluke u vezi s tim... Na primer, da ih uključimo u svoj budžet i strateško planiranje. (Čarna)

Moramo da uključimo medicinsko i socijalno osiguranje i penzije (ili neki ekvivalent tome) da bismo standardizovale budžetske crte za donatore koji finansiraju troškove nevladinih organizacija.

Na primer, GTZ plaća trinaestu platu za osoblje iz ove zemlje, jer u Avganistanu ne postoji nikakav nacionalani medicinski, društveni ili penzioni plan bilo kog tipa. Ali ako GTZ finansira tekuće troškove neke nevladine organizacije, mi ne dajemo nikakva dodatna sledovanja, odnosno dodatke.

Mislim da bi se to moglo promeniti kada bi nevladine organizacije to rutinski tražile. (Rejčel)

Počinjemo tako što tražimo.

I kao što je na to ukazala Anisa, ovo treba da bude kolektivan zahtev:

To takođe ima veze s nama koje sarađujemo među sobom: dajemo jedne drugima do znanja da je jedna od nas pitala donatora X u vezi s nečim, dalje, kakav smo odgovor dobile, ko će još da se zalaže za tu stvar, ko će je opet inicirati i kod kog donatora, (pošto i oni razgovaraju između sebe) – dok taj pritisak ne izvršimo uspešno. To je dug proces, ali može da bude uspešan, ako MI zajedno radimo na tome.

Kada je u pitanju promena naše kulture oko novca, moramo početi od sebe. Jednom kada završimo sa razmišljanjem i planiranjem, moramo da stavimo sredstva na pravo mesto kako bismo napredovale.

To znači da prvo moramo da promenimo svoje zahteve upućene donatorima – da bismo ono osnovno uključile u naše budžete. Bez straha i stida. Uključujući tu: plate od kojih može da se živi, odmore, zdravstvenu zaštitu, penzije, bezbednosne mere, obuku i edukaciju. Fondove za hitne slučajeve. Vreme i prostor za razmišljanje i razvijanje strategija. I da učinimo naš rad vidljivim.

Šta treba da uradimo da donatori shvate da je ovo jako važno? Da transformišemo naše odnose.

Odnosi s donatorima

Čim počnemo da menjamo način na koji tražimo novac i način na koji se finansiramo, moramo započeti razgovor s donatorima koji doprinose radu za ljudska prava, ali to još uvek ne shvataju...

Džesika Horn je predložila da ulažemo u edukaciju donatora:

> *U ovom trenutku ne bi mnogo donatora platilo za to. To je pitanje edukacije donatora – moramo to da artikulišemo tako da time objasnimo kontekst.*
>
> *Mnogi donatori nisu praktičari. Njima je potreban most – njima treba narativ borca za ljudska prava koji je kroz ta pitanja već prošao...*
>
> *Na kraju, i donatori su samo ljudi. Neki nisu radili u takvim situacijama, pa im treba sve podrobno objasniti, umesto da se razni aspekti posla skrivaju. Treba da im kažete: mi se bavimo ovim, mi radimo to i zato nam je potrebno da budemo bezbedne i zdrave.*
>
> *Ženski fondovi su bolje upućeni u ovu problematiku, i mnogo su slobodoumniji. Oni se posebno fokusiraju na izgradnju pokreta, pa bi ovo svakako smatrali jednim od pitanja koje ih se tiče. Zato bi oni možda na najbolji način doveli do podizanja svesti među svojim donatorima...*

Albert se saglasio s tim da će biti potrebno vreme i napor da donatori shvate vrednost održivosti:

> *Za izvršno osoblje u fondacijama sve to se svodi na praznu priču –*

budući da njih interesuju jedino proizvod i merljivi rezultati. Oni nemaju nikakvog znanja o tome kako se aktivistkinje održavaju. Nekom ko ta pitanja nimalo ne razume... aktivizam dođe kao neki odmor. Njima nedostaje i osnovno iskustvo i obrazovanje o važnosti emocionalnog i psihološkog zdravlja kod ljudi...

Kada sam ga pitala kako bismo mogle da počnemo da menjamo stavove među donatorima, on mi je odgovorio:

Upornošću... nama je trebalo jako mnogo vremena da počnemo da dopiremo do ljudi, da uspemo da im objasnimo da je Vindkol nešto drugo, i evo šta sada ta razlika znači. Veliki je to problem, jer ljudi koji se bave davanjem grantova, koliko god dobre namere imali, nemaju pravo oruđe. Ne znaju dovoljno...

A pitanje održivosti takođe nije sasvim u duhu zapadne kulture. Jer mi govorimo ljudima o onom čemu nas naša kultura ne uči – o tome šta našoj kulturi nedostaje što nas uslovljava da budemo nespremni da razumemo sagorevanje, i zašto je to tako važno.

Moramo da ih navedemo da razmišljaju o vrednosti ljudskih bića – ako izgubite vođe organizacija, šta vam onda vredi što ste u njih investirali? Pretpostavljam da je ovo jedan od načina da se o tome priča iz perspektive ishoda.

Ali sam manje siguran u to kako da ih navedemo da cene ljude zbog njih samih.

Moramo da razgovaramo s njima o njihovim sopstvenim kontekstima. Da ih nagnamo da zamisle šta bi se dogodilo s njihovom fondacijom kad bi izgubili svoju izvršnu direktorku zbog prekomernog rada. Moramo uvesti te finese da bismo im pomogli da počnu da razmišljaju o tome da su ljudska bića jednako važna kao i sam posao. Ali da bi to upalilo, potrebno je vreme...

Izgleda, dakle, da i ovde počinjemo razgovorom.

Ali s donatorima prvo moramo jasno nastupiti u vezi s tim ko smo i kako postižemo rezultate – treba pokazati da su proces izgradnje pokreta i pitanja

ljudskih prava složeni, kolektivni napori. Njih ne možemo meriti kao „investicije koje se isplate“ u neprikladnim okvirima orijentisanim samo ka rezultatima. To ovde prosto ne funkcioniše tako.

Moramo voditi jasan, iskren dijalog s donatorima, dijalog koji će preokrenuti ovaj trend, i koji će nam pomoći da zajedno razvijamo pravo oruđe.

Možda je jedan od najboljih načina da se počne dijalog s donatorima, otvoren razgovor o onome što smo mi naučile, pitavši njih *kakve su njihove brige.* Kako se oni nose sa stresom i pritiskom? Zbog čega ne mogu da spavaju noću? Kako balansiraju lično i privatno? Kako održavaju ravnotežu sopstvenih vrednosti, vrednosti svoje organizacije i načina na koji finansiraju?

Na kraju izgleda da se ponovo vraćamo na isto: ako želimo da izazovemo promenu moramo početi od sebe, moramo pričati o sebi samima kao individuama. I onda svi delovi slagalice dođu na svoje mesto.

Kako ići dalje?

Najzad, moramo da razgovaramo o tome kako da sve ovo ide dalje. Sve su ovo sjajne ideje, ali kako da se one uklope i kako da im se ulije energija potrebna za početak?

Kako da inkorporiramo sve te ideje o održivom aktivizmu na način koji je sam po sebi izbalansiran? Da, rekle smo da održivost, dobrobit, zdravlje i ravnoteža treba da budu *ugrađeni* u aktivizam. Ali toliko inicijativa o kojima smo već govorile zahteva daleko više od toga.

Kada sam razgovarala s Marijame o WISE-u, rekla mi je da svi misle da je ovo odlična ideja. Niko, međutim,

Gde su resursi?

I gde su onda resursi – ljudski i finansijski – koji su potrebni da bi ove ideje zaživele? Tu su, svuda oko nas... na nama je da ih aktiviramo. Evo nekoliko ideja:

Aktivistkinje isceliteljke: Mnoge aktivistkinje su promenile formu svog aktivizma i sada rade kao isceliteljke. Hajde da potražimo pomoć od njih.

Nekoliko fondacija je izuzetno posvećeno poboljšavanju zdravstvene nege širom sveta. Aktivistkinje su tu u prvim redovima. Zašto ne bismo radile s njima kako bismo nekim od tih inicijativa pružile podršku, i na taj način osigurale zdavlje i dobrobit aktivistkinja –uvećavajući na taj način i raspoloživost lekova, preventivne nege, isceljenja, odmora, predaha?

Kompanije koje se bave informacionim tehnologijama i/ili drugim oblicima komunikacija mogle bi biti zainteresovane za pružanje podrške aktivističkim linijama i informacionim mrežama. Isto bi moglo biti slučaj i s fondacijama koje pomažu informacione/komunikacione/tehnološke inicijative.

nije imao vremena da s tim nešto dalje učini. Bez resursa koji su posvećeni samo tome da se ova stvar razvije, u šta spadaju i ljudi, i novac, i prostor i dom, sve je ostalo samo na dobroj ideji. Ništa više. Za sada.

Zato treba da razgovaramo o tome šta dalje.

Ako su ovo ideje u koje verujemo, kako da im omogućimo da zažive i da se razvijaju?

Treba li mi da... podstaknemo neke organizacije – kao što su ženski fondovi – da preuzmu neke od tih inicijativa na sebe i da ih razviju kao programe? Da reklamiraju postojeće „najbolje prakse“ među aktivističkim grupama? Ili treba da osnujemo novu organizaciju?

Jedna stvar je sigurna. Aktivistkinje menjaju svet. Svakodnevno. Prema tome, šta god da odlučimo da uradimo sledeće, biće neverovatno.

Zaplešimo (Kraj)

Jedne večeri, Džulijet i ja smo se lepo ušuškale na našoj crvenoj sofi, dangubeći i uživajući u onom dragocenom prostoru između Super špijunki i igre memorije.

Pogledala me je i upitala, malo preglumljenim šapatom: „Mamice... da li ti ovde ostaješ do 9 svake večeri?“ To joj je očito bilo jako važno. Rekla sam: „Da, draga, ponekad i duže od toga. Na primer do 10 ili 11.“

Napravila je pauzu i upila informaciju.

Najzad je izustila: „I tad ovde plešeš gola, jel da?“

To nije bilo pitanje. Bila je to tvrdnja. Nisam imala pojma odakle joj to. Moje noći su bile ispunjene pisanjem i i-mejlovima i bezumnim TV emisijama o hvatanju serijskih ubica ili tučama oko toga ko će biti sledeći američki top model. Tamo nema plesa. Uopšte.

Ali u njenom petogodišnjem svetu, skrivenom u korpici za ideje (tako ju je sama zvala), iz nekog razloga je postojao prizor njene slobodne i divlje mame. Koja ostaje budna do kasno u noć, kada svi ostali već spavaju, i pleše tako, ko od majke rođena.

Kakva bujna mašta!

A posle sam razmišljala... kakva dobra ideja...

Ponekad je potrebna samo iskra neke sveže ideje da vas potakne da mislite o različitim mogućnostima postojanja. Ona ih otvara.

Da se zapitate kako li bi bilo plesati bez odeće. A da pritom ne brinete o oblinama koje će se tresti, niti o tome da li vas neko gleda.

Zašto da ne?

Zaplešimo, pa ćemo videti kuda će nas to odvesti.

Zahvalnost

Zahvaljujemo se Ženama u Crnom (Beograd) i Labrisu na inspiraciji koju su nam dale za naslov knjige. Ona je potekla s razglednice koju su kreirale za Međunarodni dan ljudskih prava, prema citatu koji se pripisuje Emi Goldman. Predstavljamo vam originalni tekst razglednice i njen prevod na engleski Marijane Stojčić.

ŠTA ĆE MI REVOLUCIJA
ako nemam slobodu da kažem šta mislim i koga volim... ako ne mogu da uđem u pozorište jer koristim kolica ili u prodavnicu jer moja koža nije dovoljno bela, da držim svog dečka za ruku i sa devojkom se poljubim jer je volim... ako me tuku jer nisam kao svi, ako pripadam onima koji su Drugi i Različiti... ako imam pravo da glasam a za sve ostalo ćutim, ako na mene pokazuju prstom jer izgledam siromašno ili poštujem neki drugi praznik... ako noću sanjam strah, a danju ga živim... ako se ne družim – ne zato što neću već zato što me se drugi stide... ako nemam podršku jer se moj problem drugih ne tiče... ako ne smem da kažem da mi je loše i da mi telo lomi virus... ako se plašim od reči i pogleda, ako strepim od silovanja i batina...

AKO NE MOGU DA PLEŠEM

WHY DO I NEED A REVOLUTION
If I have no freedom to say what I think and who I love... if I cannot go to a theatre because I use a wheelchair or to a shop because my skin is not white enough, if I cannot hold my boyfriend's hand and kiss my girlfriend because I love her... if they beat me because I am not like everybody else, if I belong to those who are Others and Different... if I have the right to vote and I have to keep silent for everything else, if they point a finger at me because I look poor or respect some other holiday... if I dream in fear during nights and if I live in fear in the daylight... if I do not have friends – not because I do not want to but because others are ashamed of me... if I do not have support because others do not care about my problem... if I dare not say I feel badly and my body is shaken by a virus... if I am afraid of words and looks, if I am anxious about being raped and beaten...

IF I CANNOT DANCE

Te pesme

Mnogi nazivi poglavlja kao i veći broj izraza u tekstu knjige bili su inspirisani pesmama koje smo Jelena i ja slušale, i volele dok smo zajedno radile godinama. Zato se zahvaljujemo na ovim pesmama:

Jamelia	Thank You
R.E.M.	Talk about the Passion
Donna Summer	Bad Girls (Toot Toot, Beep Beep)
Natasha Bedingfield	Unwritten
The Cure	Never Enough
Ismael Lô and Marianne Faithful	Without Blame
Paolo Nutini	New Shoes
Katie Melua	Tiger in the Night
Queen and David Bowie	Under Pressure
Coldplay	Nobody Said it was Easy
Tears for Fears	Sowing the Seeds of Love
Sister Sledge	We are Family
Aretha Franklin	Respect
Fatboy Slim	Right Here, Right Now
Genesis	Follow You, Follow Me
Simon and Garfunkel	The Sounds of Silence
Annie Lennox	Walking on Broken Glass
Tom Petty and the Heartbreakers	Refugee
Geoffrey Oryema	Exile
Coldplay	I'll See You Soon
Allison Krauss	Baby Mine
Tina Turner	What's Love Got to Do with It
Sarah McLachlan	World on Fire
Tears for Fears	Mad World
Chumbawumba	I Get Knocked Down
Al Jarreau	Lean on Me
Ewan McGregor and Alessandro Safina	Your Song (It's A Little Bit Funny)
U2	One
Mark Isham	… Safe Now
Eric Clapton	Change the World
Scissor Sisters	I Don't Feel Like Dancing
Madeleine Peyroux	Dance Me to the End of Love

Kad se već zahvaljujemo, treba reći da smo nadahnuće crpele iz širokog spektra izvora, između ostalog, za to su nam poslužili: Alisa, brokoli, Bafi ubica vampira, Dambo, *Drop the Pink Elephant, Vaginini monolozi* Iv Ensler, Džulijet, off our backs (feministički magazin), maslinovo ulje, Ofelijina ljubaznost u Šri Lanci, reiki, Robin, „sans frontières" (pokret za ukidanje granica), slatki krompir i tekvondo.

Bibliografija

Accad, E., P. Ilkkaracan, N. Shalhoub-Kevorkian, D. Siddiqi, and Z. Zaatari (2006) *Of War, Siege and Lebanon: Women's Voices from the Middle East and South Asia,* Coalition for Sexual and Bodily Rights in Muslim Societies, Women for Women's Human Rights (WWHR) – New Ways, Istanbul. www.wwhr.org/Of_War_Seige_and_Lebanon.pdf.

Agency for Toxic Substances and Disease Registry (2005) *Surviving Field Stress for First Responders,* Field Manual, 1st ed., May. www2.cdc.gov/phtn/webcast/stress-05/TrainingWorkbookstress-editp1.pdf.

Afkhami, M. (1994) *Women in Exile,* University Press of Virginia, Charlottesville, VA, and London.

Afkhami, M. and H. Vaziri (1996) *Claiming Our Rights: A Manual for Women's Human Rights Education in Muslim Societies,* Sisterhood Is Global Institute, Bethesda, MD.

Afkhami, M., A. Eisenberg, and H. Vaziri (with S. Azzouni, A. Imam, A. Lemrini, and R. Naciri) (2001) *Leading to Choices: A Leadership Training Handbook for Women,* Women's Learning Partnership for Rights, Development, and Peace (WLP), Bethesda, MD.
www.learningpartnership.org/docs/engltcmanual.pdf.

African Women's Development Fund (2006) *Charter of Feminist Principles for African Feminists,* African Women's Development Fund, Accra.

AIDS Policy Watch: The Global Working Group on US AIDS Policy, 'U.S. Anti-Prostitution Policy and HIV/AIDS', www.aidspolicywatch.org/sex-work/.

Amnesty International (2007) 'Zimbabwe: Between a rock and a hard place – women human rights defenders at risk', Amnesty International, London. www.amnesty.ca/index_resources/resources/zimbabwe_between_report.pdf.

Asia Pacific Forum on Women, Law and Development (APWLD) (2007)

Claiming Rights, Claiming Justice: A Guidebook on Women Human Rights Defenders, APWLD, Chiangmai.

Association for Women's Rights in Development (2005) 'Faith, Feminism and the Power of Love', *How Does Change Happen?* Highlights of AWID's 10th International Forum on Women's Rights and Development, Bangkok, Thailand, 27–30 October 2005.
www.awid.org/publications/primers/
AWID_POSTFORUM%20REPORT-%20EN.pdf.

Association for Women's Rights in Development (2006) 'Women with disabilities: Doubly disadvantaged or overlooked?', *Resource Net Friday File,* Issue 268, 31 March.
www.awid.org/go.php?list=analysis&prefi x=analysis&item=00309.

Barry, J. (2005) *Rising up in Response: Women's Rights Activism in Conflict*, Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO.

Bernal, M. (2006) *Self Care and Self Defense for Women Activists,* Artemisa, Grupo Interdisciplinario en Género, Sexualidad, Juventud y Derechos Humanos and Elige, Red de Jóvenes por Derechos Sexuales y Reproductivos, A.C. English edition of the manual translated by Sharmila Bhushan and printed by CREA (www.creaworld.org).

Borren, S. (2006) 'Big on opinions and tight on core funding?', *Alliance,* Vol. 11, No. 4, December.

Bunch, C. (2005) 'Introducing the International Campaign on Women Human Rights Defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) *International Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book*, International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo. www.defendingwomen-defendingrights.org/pdf/WHRD-Resource-English-press.pdf.

Cane, P.M. (2005) *Living in Wellness – Trauma Healing. A Capacitar Manual of Body Mind Spirit Practices for Stress, Trauma and Compassion Fatigue,* Capacitar International Inc., Santa Cruz, CA.

Capacitar (2000) *Trauma, Healing & Transformation: Awakening a New*

Heart with Body Mind Spirit Practices, Capacitar International Inc., Santa Cruz, CA.

Clark, C., E. Sprenger, and L. VeneKlasen (with L.A. Duran and J. Kerr) (2006) *'Where is the money for women's rights?' Assessing the resources and the role of donors in the promotion of women's rights and the support of women's rights organizations,* Association for Women's Rights in Development (AWID), Toronto.
www.awid.org/publications/where_is_money/weblibro.pdf.

Cunningham, M. (2006) 'Indigenous Women's Visions of an Inclusive Feminism', *Society for International Development, Development: Women's Rights in Development,* Vol. 49, No. 1.

de Rivero, J. (2005) 'Notes on the UN Declaration on Human Rights Defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) *International Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo.
www.defendingwomen-defendingrights.org/pdf.

Doezema, J. (2006) *Sustaining Sex Workers' Rights Activism,* Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO. Unpublished.

Draženović, V. (2006) *Sustainability of women activists with disabilities,* Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO. Unpublished.
Eddy, F.V. (2004) 'Silence creates vulnerability. You, members of the Commission on Human Rights, can break the silence', Speech to the UN Commission on Human Rights, 4 October.
www.ilga.org/news_results.asp?LanguageID=1&FileID=328&ZoneID=2&FileCategory=44.

Eguren, E. (2005) *Protection manual for human rights defenders,* Front Line – The International Foundation for the Protection of Human Rights Defenders, Dublin.

Ehrenreich, J. (2002) *A Guide for Humanitarian, Health Care, and Human Rights Workers Caring for Others, Caring for Yourself,* Center for Psychology and Society, State University of New York, College at Old Westbury, New York.

www.mhwwb.org/Caring%20for%20Others,%20Caring%20for%20Yourself%20-%20Manual.doc.

Engender Health, Harvard University, International Community of Women Living with HIV/AIDS, Ipas and the United Nations Population Fund (2006) *Sexual and Reproductive Health of HIV Positive Women and Adolescent Girls: A Dialogue on Rights, Policies and Services – Global Electronic Forum Report on Results.* www.unfpa.org/upload/lib_pub_fi le/621_fi lename_ e-forum_srh-hiv-positive-women.pdf.

Ensler, E. (2007) *The Vagina Monologues, The official script for the V -Day 2007 Worldwide and College Campaigns.* Available by special request from Dramatists Play Service, Inc., New York, NY.

Firth Murray, A. (2006) *Paradigm Found: Leading and Managing for Positive Change,* New World Library, Novato, CA.

Forefront – a global network of human rights defenders (2005) *Continuing the struggle – human rights defenders in exile,* Forefront, New York.

Fried, S. (2005) 'Accountability for abuses by family and community against women human rights defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) *International Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo. www.ishr.ch/about%20ISHR/HRDO/Activities/WHRD-Resource-English-press.pdf.

Front Line (2005) *Dispatches – reports from the front line.* www.frontlinedefenders.org/pdfs/2649_Front%20Line%20%20Dispatches%202005.pdf.

Front Line (2005) *The Third Dublin Platform for Human Rights Defenders,* Dublin Castle, Ireland, 13–15 October.

Gandhi, N. and N. Shah (2006) 'Inter-movement dialogues: breaking barriers, building bridges', *Society for International Development,* Development: Women's Rights in Development, Vol. 49, No. 1.

Gokal, S. (2006) 'Faith, Feminism and the Power of Love', *Development,* 49.

www.palgravejournals.com/development/journal/v49/n1/full/1100225a.html.

Goldberg, N. (1986) *Writing Down the Bones: Freeing the Writer Within,* Shambhala, Boston.

Herman Lewis, J. (2001) *Trauma and Recovery – From Domestic Abuse to Political Terror,* Pandora, London.

Hélie, A. (2006) 'Threats and Survival: The Religious Right and LGBT Strategies in Muslim Contexts', *Women in Action,* vol. 1, ISIS International-Manila.
www.isiswomen.org/index.php?option=com_content&task=view&id=272&Itemid=165.

Hourani, L. (2006) 'Palestine: Letter from Lama Hourani in Gaza, "Questions"', Women Living under Muslim Laws, London. www.wluml.org/english/newsfulltxt.shtml?cmd%5B157%5D=x-157-546826.

Human Rights Watch (2004) 'Sierra Leone: Lesbian Rights Activist Brutally Murdered', 5 October.
http://hrw.org/english/docs/2004/10/04/sierra9440_txt.htm.

International Gay and Human Rights Commission (2001) *Sexual Minorities And The Work Of The United Nations Special On Torture.* A paper submitted to Sir Nigel Rodley, Special Rapporteur, 5 June.

International Gay and Lesbian Human Rights Commission(2006) Institutional Memoir Of The 2005 Institute For Trans And Intersex Activist Training. www.iglhrc.org/fi les/iglhrc/LAC/ITIAT-Aug06-E.pdf

International Service for Human Rights (2005) *Defending human rights defenders – A short guide.*
www.ishrch/about%20ISHR/HRDO/Publications/WHRD%20booklet_EN.PDF.

International Service for Human Rights (2006) *Review of the system of special procedures by the Human Rights Council: What challenges for the mandate on human rights defenders?*

www.ishr.ch/about%20ISHR/HRDO/Publications/Lobbying%20package.pdf

International Women's Health Coalition (2006) *In Her Own Words: Violations of Women's Human Rights and HIV,* XVI International AIDS Conference, Toronto, Canada, 14 August.
www.iwhc.org/docUploads/InHerOwnWordsTranscript.pdf.

Jacobson Söderberg, A. (2005) *Security on whose terms? If men and women were equal,* The Kvinna till Kvinna Foundation, Halmsted.

Jassey, K. (2006) *Report from EGDI conference – Making the linkages: Sexuality, Rights and Development.*
www.egdi.gov.se/pdf/Report%20from%20EGDI%20conference%206%20april.pdf.

Jiménez, N. (2006) *Trans and Intersex Activism in Costa Rica,* Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO. Unpublished.

Kerr, J., E. Sprenger, and A. Symington (2004) *The of Women's Rights: Global Visions and Strategies,* Zed Books, in association with AWID and Mama Cash, London and New York.

Kerr, J. (2007) The Second Fundher Report: Financial Sustainability for Women's Movements Worldwide, Association for Women's Rights in Development (AWID), Toronto.
www.awid.org/publications/fundher_2/awid_eng_2007.pdf.

Kiragu, J. and Z. Nyong'o (2005) *LGBTI Organizing in East Africa: The true test for human rights defenders,* Urgent Action Fund – Africa, Nairobi.
www.urgentactionfund.org/documents/UAFLGBTI%20REPORT%20FINAL.pdf.

Lerner, M. (2006) 'Light and shadow in organized philanthropy', *Alliance,* Vol. 11, No. 4, December. www.allavida.org/alliance/dec06e.html.

Maslach, C. (1982) Burnout: The Cost of Caring, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Maslach, C. and M.P. Leiter (1997) *The truth about burnout: How*

organizations cause personal stress and what to do about it, Jossey-Bass, San Francisco, CA.

McFarlan, B. (2004) Drop the Pink Elephant, Capstone Publishing Limited, Chichester.

Menon, P. (2006) 'The Top Ten List on How to Change', *Development,* Vol. 49, No. 1, March.
www.glowboell.de/media/en/txt_rubrik_3/DEV_Flyer_49_1.pdf.

Menon, P. (2005) 'We Constantly Talk Of Other People's Sustainability, But We Never Talk Of Our Own'. *Highlights of AWID's 10th International Forum on Women's Rights and Development.* Bangkok, Thailand, 27–30 October. www.awid.org/publications/primers/AWID_POSTFORUM%20REPORT-%20EN.pdf, p. 36.

Mlađenović, L. (2005) 'Feminist ethics of mental health care for women human rights defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) I*nternational Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo. www.ishr.ch/about%20ISHR/HRDO/Activities/WHRD-Resource-English-press.pdf.

Muthien, B. (2006) 'Leadership and Renewal: Cite, Site and Sight in Women's Movement', *Society for International Development, Development – Women's Rights in Development,* Vol. 49, No. 1.

National Organizers Alliance (2001) *Practicing What We Preach: The National Organizers Alliance Guide to the Policies and Practices of Justice Organizations* (first draft).

Observatory for the Protection of Human Rights (2006) Steadfast in Protest: Annual Report 2005.
www.omct.org/pdf/observatory/2006/obs_annual_report_2005_eng.pdf.

Omang, J. and K. Kodjouri-Darvich (2006) *Women Lead.* The Centre for Development and Population Activities, Washington, DC.
www.cedpa.org/files/871_file_WomenLead_in_the_Fight_Against_AIDS_CEDPA.pdf.

Real, M.J.N. and M. Chai (eds.) (2005) *International Consultationon Women Human Rights Defenders: Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo.
www.defendingwomen-defendingrights.org/pdf/WHRD-Resource-English-press.pdf.

Rothschild, C., S. Long, and T.S. Fried (eds.) (2005) *Written Out – How Sexuality is used to attack women's organizing,* 2nd edn., International Gay and Lesbian Human Rights Commission and Center for Women's Global Leadership, New York.

Shirkat Gah (2006) *Moving Forward Together: Emotional Well-being after Disasters* - A Manual for Relief Workers, Women Living under Muslim Laws, London.

'Spiritual Activism: Claiming the Poetry and Ideology of a Liberation Spirituality: A Gathering Report', convened by stone circles, friends and allies at the Garrison Institute, Garrison, New York, 23–26 June 2005. www.stonecircles.org/i/pdf-garrison-gathering-report.pdf.

Teixeira, A. (2004) *Funding Transgender Rights: Policy Recommendations for the Global Fund for Women.* Unpublished.

Thapa, R. (2002) 'Tewa – Doing the Impossible: Feminist Action in Nepal, The Founder's Story.' Sixth Annual Dame Nita Barrow Lecture, Centre for Women's Studies in Education, Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto, Toronto.
http://www1.oise.utoronto.ca/cwse/Rita%20Lecture%206.pdf.

Utz, E. (2006) *Queering Sustainability,* Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO. Unpublished.

Wiwa, K. (2000) In the Shadow of a Saint, Knopf Canada,
www.randomhouse.ca/catalog/display.pperl?isbn=9780676971736.

Wells, S. (2007) *Changing Course: Windcall and the Art of Renewal,* Heyday Books, Berkeley, CA.

Westby, K. (2006) *Sustaining Our Future: A look at the barriers to long-term*

activism faced by young women working in human rights and social justice movements, Urgent Action Fund for Women's Human Rights, Boulder, CO. Unpublished.

Wilson, S., A. Sengupta, and E. Kristy (eds.) (2005) *Defending our Dreams – Global Feminist Voices for a New Generation,* Zed Books, in association with AWID, London and New York.

Women's Intergenerational Solidarity Endeavor (WISE) A Mechanism to Help Strengthen Our Movements. Unpublished Concept Paper.

Žarkov, D. (2005) *Working through the war – Trajectories of Non-Governmental and Governmental Organizations Engaged in Psycho-social Assistance to Victims of War and Family Violence in the ex-Yugoslav States,* Admira Foundation, Utrecht.

REFERENCE

[1] Goldberg, N. (1986) *Writing Down the Bones: Freeing the Writer Within,* Shambhala, Boston.
[2] Od ukupnog broja, 420 grantova je bilo odobreno, a ostalih 1836 zahteva bilo je odbijeno ili je čekalo na završnu odluku u vreme pisanja ovog teksta.
[3] Pored klasične literature o sagorevanju u društvenom sektoru (Maslach and Leiter), vrlo je malo pisano na temu zdravlja, dobrobiti i borbe za ljudska prava, iz aktivističke ili iz teorijske perspektive.
[4] Bernal, M. (2006) *Self Care Self Defense Manual for Women Activists,* Artemisa, Grupo Interdisciplinario en Género, Sexualidad, Juventud y Derechos Humanos and Elige, Red de Jóvenes por Derechos Sexuales y Reproductivos, A.C. Englesko izdanje priručnika prevela Sharmila Bhushan, objavio CREA (www.creaworld.org).
[5] Wells, S. (2007) *Changing Course: Windcall and the Art of Renewal,* Heyday Books, Berkeley, CA.
[6] Prev. Adriana Zaharijević, Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd, 2007.
[7] Uključujući i „Feminist ethics of mental health care for women human rights defenders", 2005.
[8] Iako smo ubrzo shvatile da ova knjiga nije samo o ženama koje su aktivistkinje… i počele smo da preispitujemo sopstvene pretpostavke vezane za rod. Jer, otkrivale smo iskustva koja su zajednička aktivistkinjama/ima širom sveta, koje/i se identifikuju na različite načine, koristeći širok spektar rodova, uključujući tu i muške, transrodne i interseksulane aktiviste/kinje.
[9] Izraz *queer* se ponekad upotrebljava umesto izraza LGBTIQ (lezbejke, gej, biseksualci, transrodni, interseksualni i *queer*); *freak* ili „nakaza" je izraz koji koriste neki pripadnici/e zajednice osoba s posebnim potrebama.
[10] Kerr, J., E. Sprenger, and A. Symington (2004) T*he Future of Women's Rights: Global Visions and Strategies,* Zed Books, u saradnji sa The Association for Women's Rights in Development (AWID) and Mama Cash, London and New York, str. 52–53.
[11] Menon, P. (2005) „We Constantly Talk Of Other People's Sustainability, But We Never Talk Of Our Own". *Highlights of AWID's 10th International Forum on Women's Rights and Development.* Bangkok, Thailand, 27–30 October.
www.awid.org/publications/primers/AWID_POSTFORUM%20REPORT-%20EN.pdf, p. 36.
[12] Ovaj deo smo napisale inspirisane Visakom Darmadasom (Šri Lanka), i pričama o nebrojenim aktivistkinjama širom sveta kojima su nestali članovi porodica.
[13] Ovde se *ne ubrajaju* one individualne aktivistkinje i organizacije koje daju novac jer je to deo njihovog aktivizma.
[14] U mnogim zemljama, ove osnove su standard za zaposlene mnogih donatorskih agencija, i regulisane su zakonom o radu.
[15] Naziva se „gag rule" (*gag* – nešto što se gurne u usta, koja ostaju otvorena da bi se onemogućio govor – Prim. prev.) zato što zabranjuje javnu raspravu o pitanjima vezanim za abortus. Privatne organizacije koje se nalaze u drugim delovima sveta moraju da biraju između toga da nastave sa svojim naporima da menjaju odnos društva prema abortusu u svojim zemljama, i da se odreknu finansija koje pristižu iz SAD, i prihvatanja američkih fondova za planiranje porodice. Ograničavanje njihove slobode da se uključe u javnu debatu o ovakvim stvarima, ruši kamen temeljac američke spoljne politike, a to je promocija demokratije širom sveta i njen osnovni princip slobodne i otvorene javne rasprave.
[16] AIDS Policy Watch: The Global Working Group on US AIDS Policy, 'U.S. Anti-Prostitution Policy and HIV/AIDS', www.aidspolicywatch.org/sex-work/.

[17] Clark, C., E. Sprenger, and L. Vene Klasen (with L. Alpizar Durán and J. Kerr) (2006) 'Where is the money for women's rights?' Assessing the resources and the role of donors in the promotion of women's rights and the support of women's rights organizations, Association for Women's Rights in Development (AWID), Toronto.
www.awid.org/publications/where_is_money/weblibro.pdf.
[18] Front Line je organizovao 'The Third Dublin Platform for Human Rights Defenders' (Treću dablinsku platformu za branitelje/ke ljudskih prava) u Dablinskom zamku u periodu od 13. do 15. oktobra 2005. godine.
[19] Wells, S. (2007) *Changing Course: Windcall and the Art of Renewal,* Heyday Books, Berkeley, CA.
[20] Hourani, L. (2006) 'Palestine: Letter from Lama Hourani in Gaza, "Questions", Women Living under Muslim Laws, London.
www.wluml.org/english/newsfulltxt.shtml?cmd%5B157%5D=x-157-546826.
[21] Mlađenović, L. (2005) 'Feminist ethics of mental health care for women human rights defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) *International Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo.
www.ishr.ch/about%20ISHR/HRDO/Activities/WHRD-Resource-English-press.pdf.
[22] Zemlje kao što su Burma, Ekvatorijalna Gvineja, Laos, Severna Koreja, Katar i Ujedinjeni Arapski Emirati. Observatory for the Protection of Human Rights (2006) Steadfast in Protest: Annual Report 2005.
www.omct.org/pdf/observatory/2006/obs_annual_report_2005_eng.pdf. p. 475.
[23] Hélie, A. (2006) 'Threats and Survival: The Religious Right and LGBT Strategies in Muslim Contexts', *Women in Action,* vol. 1, ISIS International-Manila.
www.isiswomen.org/index.php?option=com_content&task=view&id=272&Itemid=165.
[24] Human Rights Watch (2004) 'Sierra Leone: Lesbian Rights Activist Brutally Murdered', 5 October. http://hrw.org/english/docs/2004/10/04/sierra9440_txt.htm.
[25] Ovo je bilo istraživanje o fenomenu sagorevanja među socijalnim radnicama u Sjedinjenim Američkim Državama. Maslach, C. (1982) Burnout: The Cost of Caring, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
[26] Ovaj deo je inspirisan pričama koleginica aktivistkinja u egzilu (neke od njih su anonimne), i moćnom knjigom Mahnaz Afkami, koja je objavljena 1994. godine. Mahnaz Afkhami, *Women in Exile,* University Press of Virginia, Charlottesville, VA, and London, kao i radom grupe Forefront, globalnom mrežom aktivistkinja/a za ljudska prava; Forefront (2005), *Continuing the struggle – human rights defenders in exile,* Forefront, New York.
[27] Afkhami, M. (1994) *Women in Exile,* University Press of Virginia, Charlottesville, VA, and London.
[28] Zahvaljujem se Natali Goldberg jer nam je prenela poslednje reči Suzuki Roši: „Ne želim da umrem." One su pomogle oslobađanje Čarnine priče. Goldberg, N. (1986) *Writing Down the Bones: Freeing the Writer Within,* Shambhala, Boston.
[29] Ken Viva je sin Ken Saro-Vive, poznatog nigerijskog pesnika i boraca za očuvanje okoline, koji se zalagao za zaštitu svog Ogoni naroda, boreći se protiv nasrtaja kompanije Shell Oil i brutalne nigerijske diktature. Ken Saro Viva je bio zatvoren, mučen, optužen po lažnim osnovama i pogubljen 1995. godine. Videti Wiwa, K. (2000) *In the Shadow of a Saint,* Knopf Canada, www.randomhouse.ca/catalog/display.pperl?isbn=9780676971736.
[30] Association for Women's Rights in Development (2005) 'Faith, Feminism and the Power of Love', How Does Change Happen? Highlights of AWID's 10th International Forum on

Women's Rights and Development, Bangkok, Thailand, 27–30 October 2005.
www.awid.org/publications/primers/AWID_POSTFORUM%20REPORT-%20EN.pdf.

[31] Monika Aleman je aktivistkinja koja potiče od naroda Miskita iz Nikaragve. Citat preuzet iz Bernal, M. (2006) *Self Care and Self Defense Manual for Women Activists*, Artemisa, Grupo Interdisciplinario en Género, Sexualidad, Juventud y Derechos Humanos and Elige, Red de Jóvenes por Derechos Sexuales y Reproductivos, A.C. Englesko izdanje priručnika prevela Sharmila Bhushan i štampao CREA (www.creaworld.org).

[32] Videti, na primer, *Trauma Healing & Transformation: Awakening A New Heart with Body Mind Spirit Practices and Living in Wellness* – Trauma Healing. A Capacitar Manual of Body Mind Spirit Practices for Stress, Trauma and Compassion Fatigue. Posetite stranicu www.capacitar.org za više detalja o drugim priručnicima.

[33] The 5 Rhythms™ su vrsta vežbe; pokretna meditacija slušanjem i praćenjem, integriše našu telesnost, unutrašnju svest, duhovnost i osećanja. To je moćna i jednostavna mapa za osobađanje improvizovanih spontanih pokreta i plesa. Ovaj rad, takođe poznat i pod imenom Talas, razvila je Gabrijel Rot, koja se već 30 godina bavi podučavanjem eksperimentalnog plesa i pozorišta u SAD. Videti www.5rhythms.co.uk/5rhythms.html.

[34] Thapa, R. (2002) 'Tewa – Doing the Impossible: Feminist Action in Nepal, The Founder's Story.' Sixth Annual Dame Nita Barrow Lecture, Centre for Women's Studies in Education, Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto, Toronto.
http://www1.oise.utoronto.ca/cwse/Rita%20Lecture%206.pdf.

[35] Videti www.lutashaba.com/html/scholarship.html.

[36] Afrički ženski fond za razvoj je afrički fond sa sedištem u Akri u državi Gani. AWDF trenutno obezbeđuje sredstva za preko 400 ženskih organizacija u 41 afričkih država, i radi sa 20 zaposlenih.

[37] U M.J.N. Real and M. Chai (eds.) (2005) *International Consultation on Women Human Rights Defenders Resource Book,* International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo.
www.defendingwomen-defendingrights.org/pdf/WHRD-Resource-English-press.pdf, p. 52.

[38] Bernal, M. (2006) *Self Care and Self Defense Manual for Women Activists,* Artemisa, Grupo Interdisciplinario en Género, Sexualidad, Juventud y Humanos and Elige, Red de Jóvenes por Derechos Sexuales y Reproductivos, A.C.

[39] Pre par godina, nekoliko aktivistkinja počelo je da razgovara o tome kako se nositi sa spektrom različitih briga u vezi s pomaganjem starijim aktivistkinjama. Došle su na ideju da naprave međugeneracijsku mrežu solidarnosti, pod nazivom Women's Intergenerational Solidarity Endeavor (WISE – Međugeneracijska solidarnost žena), a proizvod toga bio je sjajan koncept. Mnoge ideje koje su one predložile, bile su jako slične mislima i savetima drugih aktivistkinja s kojima smo pričale – ne samo o pomaganju starijim aktivistkinjama, već svim aktivistkinjama. Zahvalne smo im na njihovom radu, i uključile smo preuređene verzije njihovih preporuka u ovaj deo.

[40] Front Line – The International Foundation for the Protection of Human Rights Defenders (Međunarodna fondacija za zaštitu branitelja/ki ljudskih prava) vodi telefonsku liniju koja pruža dvadesetčetvoročasnovnu podršku braniteljima/kama ljudskih prava u hitnim slučajevima. Broj za hitne slučajeve možete pozvati bilo kada (+353 1 21 00 489). Usluga pruža aktivistkinjama mogućnost da budu spojene s nekim ko govori arapski, engleski, francuski, ruski ili španski, ko će moći da mobiliše brzu međunarodnu podršku i akciju kada je situacija neodložna.

[41] Amnesty International (2007) 'Zimbabwe: Between a rock and a hard place – women human

rights defenders at risk', Amnesty International, London.
http://www.amnesty.ca/index_resources/resources/zimbabwe_between_report.pdf.

[42] Hvala Šaji Merser i Emili Uc na njihovim originalnim idejama za kreiranje priručnika za zdravlje.

[43] Kao što su, na primer, Svetska organizacija protiv torture (http://www.omct.org/) i Međunarodni rehabilitacioni savet za žrtve torture (IRCT), mreža koja se sastoji od 130 rehabilitacionih centara i programa širom sveta, predstavljajući međunarodni pokret protiv torture. http://www.irct.org/Default.aspx?ID=30.

[44] Mnogo se zahvaljujemo Lepi Mlađenović na njenoj podršci i razmišljanjima o poštovanju prema aktivisičkim smenama.

[45] http://www.rorypecktrust.org

[46] http://www.peopleinaid.org/

[47] National Organizers Alliance (2001) Practicing What We Preach: *The National Organizers Alliance Guide to the Policies and Practices of Justice Organizations* (first draft), str. 29.

[48] Mlađenović, L. (2005) 'Feminist ethics of mental health care for women human rights defenders'. In M.J.N. Real and M. Chai (eds.) International Consultation on Women Human Rights Defenders: Resource Book, International Campaign on Women Human Rights Defenders, Colombo.
www.ishr.ch/about%20ISHR/HRDO/Activities/WHRD-Resource-English-press.pdf.

Džejn Beri (Jane Barry) je spisateljica i aktivistkinja za ljudska prava. Nekoliko godina radila je u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, Balkana i Afrike, kreirajući i vodeći programe za hitne situacije. Trenutno je usredsređena na rad na poboljšanju dobrobiti i bezbednosti aktivistkinja/a koje se bore za ljudska prava širom sveta. Džejn živi u Ujedinjenom Kraljevstvu sa Robinom Džulijet, Alisom i Bazilom.

Jelena Đorđević je feministkinja/aktivistkinja koja radi u oblastima prevencije nasilja nad ženama i trgovine ljudima na Balkanu. Aktivna je u oblasti seksualnih prava i uključena u rad Mreže projekata vezanih za seksualni rad i Internacionalnog komiteta za prava seksualnih radnica/ka Evrope. Trenutno je na poziciji zamenice direktorke Anti Trafiking Centra u Beogradu, u čijem je osnivanju učestvovala 2003. godine. Članica je odbora direktorki Fonda za hitne akcije za ženska ljudska prava. Diplomirala je na Saseks Univerzitetu, u Ujedinjenom Kraljevstvu, na studijama migracija.

Copyright © 2007 Urgent Action Fund for Women's Human Rights
This book was written for the benefit of human rights activists and may be quoted from or copied so long as the source and authors are acknowledged.

Urgent Action Fund for Women's Human Rights
3100 Arapahoe Ave., Suite 201
Boulder, CO 80303 USA
www.urgentactionfund.org

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.72/.73-055.2:929
341.231.14-055.2:929

БЕРИ, Џејн, 1966-
Šta će mi revolucija ako ne mogu da plešem? / Džejn Beri sa Jelenom Đorđević ; [prevod Milica Jeremić]. - Beograd : Anti trafiking centar, 2010 (Novi Sad : Escom). - XI, 156 str. ; 23 cm

Prevod dela: What's the Point of Revolution if We Can't Dance? / Jane Barry with Jelena Đorđević. - Na nasl. str.: Fond za hitne akcije za ženska ljudska prava. - Tiraž 500. - Napomene: 153-156. - O autorkama: str. [157]. - Bibliografija: str. 144-152.

ISBN 978-86-87021-01-3
1. Ђорђевић, Јелена, 1981- [аутор]

COBISS.SR-ID 177788940

„***Odmah*** sam osetila hladnoću koja je počela da se uvlači u mene… kao da je neko pisao o meni i još mnogo njih, čije sam priče slušala usput, tokom mog dvadesetogodišnjeg putovanja kroz feminizam i borbu za ljudska prava… Ovo svakako treba da iskoristimo kao inspiraciju da budemo složne i još više napredujemo…"

~ Edna Akvino
Jedna od inicijatorki programa za rodna i ženska ljudska prava Amnesti Internešnela, trenutno radi kao instruktorka ženskog osnaživanja

„***Dopala*** mi se iskrenost ove knjige i drago mi je da ste je učinile tako stvarnom i direktnom. Nije bilo foliranja. Stil je svež, duhovit, uznemirujuć i otvoren za brojne interpretacije. Dok sam čitala, letela sam kroz različita emotivna stanja, od kojih se svako pretapalo u ono sledeće. Osećala sam tugu, olakšanje, radost, zbunjenost zbog toga kako dozvoljavamo sebi da budemo pretvorene u mučenice, i zahvalnost jer je neko sve to najzad razotkrio. Rekla sam sebi, ovo je tako osvežavajuće. Oslobađajuće. Kada znamo kako da nazovemo svoje strahove, onda postajemo i sposobne da im se suprotstavimo. I na kraju, priznajemo da smo ljudska bića sa dušom kojoj je potrebna nega... i koja se ne boji da prosto POSTOJI."

~ Marija Nasali
Članica odbora Fonda za hitne akcije Afrike, trenutno na doktorskim studijama iz ljudskih prava i upravljanja

„***Verujem*** da je vaša knjiga zaista partizanski poduhvat, a ovo vam govori jedna prilično otvrdla stara aktivistkinja koja se vrlo retko nađe ispred nečeg što bude zaista novo, nešto što nam otvara vidike. A ova knjiga to jeste. I ono što je najvažnije je to što sam na kraju knjige imala nadu. Ova knjiga je uspela da me ubedi da možemo da uradimo nešto drugačije sa našim životima, i sa svetom, jer oni ipak nisu toliko udaljeni kako to često mislimo. Vaša knjiga otvara čitav jedan svet mogućnosti za sve nas, i u tom smislu je retko blago...

~ Aleksandra Sarda
Mulabi – Latinoamerički prostor za seksualnosti i prava